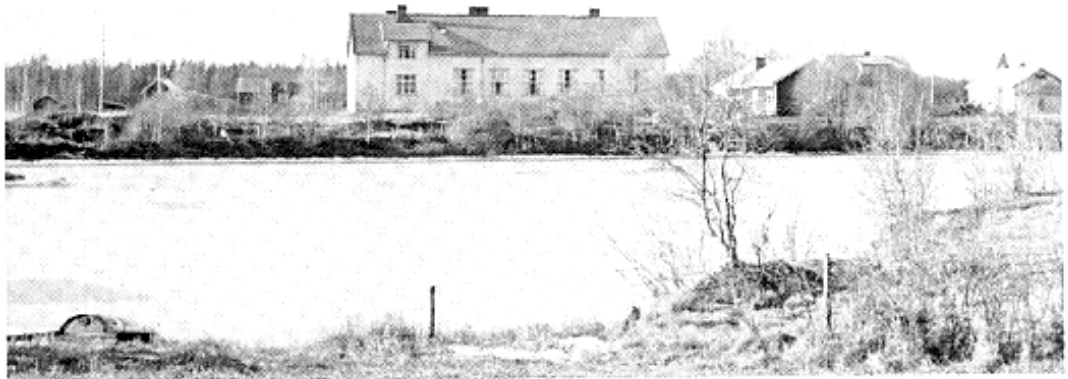

Palkkiona on oleva köyhän lapsen kasvoissa kiitollinen loiste, minkä höyryävän kupin ilmestyminen lapsen eteen koulupulpetille tuottaa –

Honkajoen Vatajan kansakoulu
aterioinnin muistin paikkana 1930–1970-luvuilla

Vatajan kansakoulu rakennettiin vuonna 1947. Seuraavalla vuosikymmenellä koulurakennus sai keskuslämmityksen ja muita "mukavuuksia".

Irja Uusikallio
Pro gradu -tutkielma
Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen koulutusohjelma
Kulttuuriperinnön tutkimus
Maaliskuu 2016

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos / Humanistinen tiedekunta

IRJA UUSIKALLIO: Palkkiona on oleva köyhän lapsen kasvoissa kiitollinen loiste, minkä höyryävän kupin ilmestyminen lapsen eteen koulupulpetille tuottaa – Honkajoen Vatajan kansakoulu aterioinnin muistin paikkana 1930–1970-luvuilla

Pro gradu, 82 s., 7 liites.

Kulttuuriperinnön tutkimus

Maaliskuu 2016

Tutkimukseni tarkoituksena on kuvata, tulkita ja selittää mikrohistorian sekä muistitietotutkimuksen keinoin Honkajoen Vatajan kansakoulun ateriointiin liittyviä tietoja, erityisesti vesiongelmia ja ruokailua 1930–1970-luvuilla. Kansakoulujen ilmainen ruokailumahdollisuus sai lainvoiman vuonna 1948, jonka jälkeen koulujen ruoka vähitellen monipuolistui. Ateriointiin liittyy tutkimassani koulussa ravitsemuksen ja veden lisäksi myös oppilaan kokemukset sekä yhteiskunnan toiminta. Oppilaasta kasvatettiin koulussa myös aterioinnin avulla yhteiskuntakelpoinen kansalainen.

Vatajan kansakoulua, toiminnassa 1936–1974, esimerkkinä pitäen tutkin ateriointiin liittyviä sosiaalisia ja kulttuurisia tapahtumia, mutta erityisesti vesiongelmia ja ruokailua. Tutkimusaineistoni on postitse tehty muistitietotutkimuskysely, johon sain vastaukset Vatajan kansakoulun 28 entiseltä oppilaalta vuonna 2012 ja osalta lisää vuonna 2015. Lisäksi käytän Honkajoen kunnan arkistossa olevia Vatajan kansakoulun päättymisen jälkeen säilytettyjä asiakirjoja ja aikalaiskirjallisuutena Satakunnan kouluista tehtyjä historiikkeja tutkimuskirjallisuuden ohella. Arkistotietojen ongelmana oli, että kaikkia koulun asiakirjoja ei Vatajan kansakoulun päättymisen jälkeen tallennettu Honkajoen kunnan arkistoon, joten esimerkiksi kaikkia johtokunnan kokousten päätöksiä ei ole 1950–1970-luvuilta. Käytän tutkimuksessani etnografista ajattelua, jolloin voin tarkastelemalla ja kuvailemalla antaa ymmärrettävän kuvan tutkimukseni tarkoituksesta, ja käytän myös kvalitatiivista sisällönanalyysia. Hyödyntämällä triangulaatiota eli käyttämällä erilaisia aineistonkeräystapoja ja myös käyttämällä useita menetelmiä tutkimusaineiston käsittelyssä paransin tutkimuksen luotettavuutta ja näkökulmia.

Veden saaminen Vatajan kansakouluun oli tärkeää, ja kaivoja tehtiin useita, ennen kuin saatiin hyvä vesi koululle. Myös keittäjän toimenkuva muuttui puurojen ja vellien keittäjästä koulun vahtimestariksi, joka huolehti ruoan hankinnan ja valmistuksen ohella koko koulusta. Lasten osallistumista ruoan hankintaan pidettiin kasvatuksellisenä keinona, joka kehitti samalla oppilaan sosiaalisuutta ja hyvinvointia. Ruokailussa käytettävät astiat, ruokailupaikka esivalmisteluineen ja ruokailutavat ilmenivät muistitietotutkimuksessa, ja ne liittyivät myös lapsen kasvatukseen. Arkistotietojen mukaan kansakoulun johtokunta huolehti koulusta täysivaltaisesti, vaikka se joutui välillä olemaan maanomistajan ja kunnan välissä hyvän veden saamiseksi koululle. Lisäksi kansakoulun tarkastajat olivat koulutoiminnassa mukana ohjeillaan ja painostamassa päättäjiä kouluolojen parantamiseen. Tavoitteenani on tallentaa oppilaan ateriointiin ja koko ravitsemukseen liittyviä asioita Vatajan kansakoulusta sekä samalla säilyttää oppilaaseen liittyvää kulttuuriperintöä.

Asiasanat: kansakoulu, ateriointi, vesi, ruoka, keittäjä, muistitietotutkimus, kulttuuriperintö, historian tutkimus, paikallishistoria, kartat

Sisällys

1 Aluksi – Vatajan kansakoulu tutkimuksen kohteena	1
1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymys.....	1
1.2 Tutkimuksen tekeminen	4
1.3 Tutkimuksen menetelmät	5
1.4 Tutkimuksen käsittely	9
2 Kansakoulu Honkajoella ja kouluruokailun alkaminen	12
2.1 Kansakoulun saaminen Honkajoelle	12
2.2 Vatajankoski ja Vatajan kansakoulun alku	15
2.3 Kansakoulut ja vesiongelmät	16
2.4 Kansakouluruokailun alkaminen.....	18
3 Veden saanti Vatajan kansakoulun koulurakennukseen	22
3.1 Veden merkitys	22
3.2 Kaivojen tekeminen	24
3.3 Veden haku lähteestä.....	31
3.4 Oppilaan veden käyttö.....	35
3.5 Hygienia koulussa ja oppilaan terveys.....	37
4 Ruokailun järjestäminen Vatajan kansakoulussa	40
4.1 Keittäjän tehtävät	40
4.2 Tarvikkeiden hankinta.....	43
4.3 Ruokaohjeet.....	46
4.4 Lasten osallistuminen ruoan hankintaan ja valmistukseen	49
4.5 Ohjeet opettajille	51
4.6 Ruokailuvälineet	52
4.7 Koulun juhlien tarjoilut.....	55
5 Ruokailu Vatajan kansakoulussa.....	59
5.1 Esivalmistelut ja ruokarukous	59
5.2 Eväät.....	61
5.3 Ruoan syöminen.....	64
5.4 Opettajan osallistuminen ruokailuun ja valvonta.....	67
6 Lopuksi – Vatajan kansakoulu ja oppilas.....	69
Lähteet.....	76

Liite 1. Kyselytutkimus Honkajoen Vatajan kansakoulusta vuonna 2012 ja 2015

Liite 2. Kartta Honkajoelta ja Vatajankoskelta eli Vatajankylästä

Liite 3. Karttapiirros 3. kaivon tekemisestä vuonna 1954

Liite 4. Karttapiirros 4. kaivon tekemisestä

Liite 5. Karttapiirros suunnitellusta vesijohdosta vuodelta 1972

Liite 6. Vatajan kansakoulun pohjapiirrokset vuodelta 1952

Liite 7. Vatajan kansakoulun toimipaikat taloissa

1 Aluksi – Vatajan kansakoulu tutkimuksen kohteena

1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymys

Alakoulun Aune-opettaja soitti aamulla kelloa koulun ulko-ovella ja oppilaat järjestäytyivät ulko-oven eteen riviin sisään menoa varten. Aamutunnit kuuluivat nopeasti, koska opettaja antoi joskus liikkua tunnilla. Toisen tunnin puolivälissä lauloimme ja menimme peräkkäin pulpettien välissä, jotta enimmäkseen liikuntahalut vähenivät. Ruokatuntia odotimme, koska se oli pidempi kuin muut välitunnit. Keittäjä oli ennättänyt koulun lämmityksen ja pihan puhdistamisen ohessa laittaa meille ruokaa, joskus oli maitovelljää tai terveystuoretta, vain harvoin perunaa ja laskisootia. Marjapuuro oli suurta herkkuaamme, sillä olimme syksyllä retkellä keränneet puolukoita, ja isommat oppilaat toivat lisää muuna aikana poimimiaan puolukoita. Laitoimme pulpetin kannen valmiiksi tasaiseksi nostamalla pulpetin sisällä olevan linkun ylös. Sitten jokainen laittoi myös ensimmäisellä luokalla tehdyn ruokaliinan pulpetilleen valmiiksi. Omat eväämme nostimme pulpetille valmiiksi. Ennen ruokailua laitoin kädet ristiin pulpetille ja sanoimme opettajan johdolla: ”Siunnaa Jeesus ruokamme. Ole aina luonamme. Aamen.”

Alakoululaiset menivät jonossa keittolan ovelle. Keittäjä oli laittanut keittion ovi-aukkoon pallin päälle ison kattilan höyryävää puuroa. Talvella se lämmitti mukavasti, sillä joskus kovilla pakkasilla meillä oli ulkovaatteet päällä vanttuiden lisäksi, jotta tarkenimme luokassa. Kattilan viereen oli laitettu emalikulpeja ja alumiinikulpeja. Jokainen otti vuorollaan kupin, johon keittäjä-Kaarina ammensi puuroa. Lusikan otettuaan oppilaat menivät takaisin luokkaan kuppinsa kanssa. Puuroa oli helppo syödä ja välillä haukata leipää ja ryypätä maitoa suoraan eväspullon suusta. Täydellinen hiljaisuus vallitsi ruokailun aikana, sillä ruokailun aikana ei puhuttu, koska samoin oli myös kotona. Opettaja söi oppilaitten kanssa luokassa samaa ruokaa ja samanlaisista astioista. Kaikki keittäjän antama ruoka piti syödä, eikä kuppiin saanut jäädä mitään, mutta en muista, saivatko nälkäisemmät ruokaa joskus lisää.

Eväät olivat voipaperiin käärittyinä, ja syömisen jälkeen veimme paperin uuniin poltettavaksi tai säästimme sen seuraavaa päivää varten. Maitopullon laitoin reppuun, ja kupin sekä lusikan veimme keittolan ovelle, josta keittäjä vei ne tiskattavakseen. Ruokaliinan taitoin ja panin takaisin pulpettiin odottamaan seuraavaa päivää. Jos se oli likaantunut, se piti viedä kotiin äidin pestäväksi. Pulpetin kannen laskimme alas, jotta seuraavalla tunnilla oli helpompi tehdä laskutehtäviä tai kirjoittaa.

Jokaisella meistä on muistikuvia omasta kouluajastaan – hyviä tai huonoja. Keskustelu koulusta saa monen muistelemaan omaa kouluaikaansa, eikä kukaan taida jäädä täysin välinpitämättömäksi koulun vaikutuksesta omaan elämäänsä. Näin minä sen muistan, eli edellä kuvaamani koulupäivä oli yksi niistä monista, joita olen Vatajan kansakoulussa kuluttanut. Vatajan kansakoulu sijaitsee Pohjois-Satakunnassa Honkajoen Vatajankoskella.¹ Kiinnostuin koulun historiasta kuunnellessani sisarusteni muisteluista entisistä opettajista. Ehkä opettajat olivat aiemmin niin sanottuja persoonallisuksia, joten heistä jäi tarinoita. Myös ruokaan liittyviä tarinoita kuulin sisaruksiltani ja koko kansakoulun ateriointi -teema vaikutti kiinnostavalta.

Kiinnostukseni Vatajan kansakouluun lähti myös lapsuuskielästäni, koska haluan tallentaa Vatajankosken historiaa jälkipolville ja samalla koulun kulttuuriperintöä. Satakunta-opintoja suorittaessani vuonna 2005 Turun avoimessa yliopistossa tein luonnok-

¹ Liite 2, jossa kartta Vatajankosken sijainnista. Tosin kylän nimenä on nykyisin Vatajankylä.

sen Vatajan kansakoulun tietojen keruusta. Historian aineopintoja suorittaessani vuonna 2012 Tampereen avoimessa yliopistossa tein muistitietotutkimuksen Vatajan koulun entisten oppilaiden muistamia asioita koulun opettajien ankaruudesta ja rangaistuksista.

Tavoitteenani on nyt tallentaa oppilaan ateriointiin ja koko ravitsemukseen liittyviä asioita Vatajan kansakoulusta. Tutkimukseni on tarpeellinen, koska maaseudulla pienet koulut on enimmäkseen lakkautettu, joten Vatajan kansakoulu on siten yhtenä esimerkkinä aterioinnin kulttuuriperinnön säilyttäjänä. Lähdeaineistoni ei ole uutta, koska se koostuu arkistotiedoista ja entisten oppilaiden muistamista kokemuksista koulussa, mutta käsittelyni näkökulma on uusi. Pohdin Vatajan kansakoulun ateriointia useista näkökulmista, sillä siihen liittyy oppilaana oleminen pienessä kyläkoulussa ja siellä hänen päivittäiseen elämiseensä liittyviä asioita.² Ateriointi on monipuolinen sosiaalinen sekä kulttuurinen tapahtuma, ja siihen liittyy veden ja ravinnon sekä ruokailuvälineiden lisäksi myös oppilaan kokemukset sekä yhteiskunnan toiminta oppilaan kehittymisen mahdollistamiseksi. Tällöin holistisen ihmiskäsityksen mukaan tutkimukseni eri näkökulmat kohtaavat.³ Tavoitteenani on keskusteluttaa Vatajan kansakoulun entisten oppilaiden muistamia sekä kokemia asioita ja kansakoulun arkistoaineistoa sekä keskenään että tutkimuskirjallisuuden kanssa. Koska kiinnostukseni liittyy aterioinnin monimuotoisuuteen, valitsin tutkimuskysymykseksi koko aineiston pohjalta:

Millaista ateriointi oli Honkajoen Vatajankoskella Vatajan kansakoulussa 1930–1970-luvuilla, ja millaisia aiheita sekä ongelmia siihen liittyi entisten oppilaiden muistamina sekä kokemina ja kunnan arkistotietojen perusteella?

Tutkimuskysymykseeni liittyen pohdin samalla, miten Vatajan kansakoulun oppilaista kasvatettiin yhteiskuntakelpoisia kansalaisia myös ateriointiin liittyvien asioiden avulla. Varsinainen Vatajan kansakoulupiiri aloitti toimintansa vuonna 1936 ja lakkautettiin vuonna 1974, jonka vuoksi tutkimukseni ajankohdaksi valitsin 1930–1970-luvut. Tutkimukseni on mikrohistoriallinen tapaustutkimus, koska kohteena on yksittäinen kansakoulu kokonaisuudessaan aterioinnin osalta, jolloin saan uutta tietoa erikoisesti vesiongelmistä ja ruokailusta.⁴ Pyrin kirjoittamaan kronologisesti, mutta asioiden käsittely vaatii myös temaattista järjestystä, jotta aihe tulisi käsiteltyä kokonaisuudessaan. Tämä tekemäni laadullinen tutkimus ei ole yleistettävissä, mutta vertailevuutta saadaan tutki-

² Peltonen 1996, 22.

³ Kalela 2009, 305; Tolksdorf 2001, 242, 244; Halila 1949, 124.

⁴ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006, <<http://www.fsd.uta.fi/>> [3.10.2012].

malla muitten vastaavanalaisten pikkukylien kansakoulujen arkistoja sekä niiden entisten oppilaiden muistamia asioita samoilta vuosikymmeniltä.

Käytän tutkimuksessani etnografista tutkimusotetta, jolloin voin tarkastelemalla ja kuvailemalla antaa ymmärrettävän kuvan tutkimukseni tarkoituksesta. Kiinnostukseni Vatajan kansakouluun lähti koko Vatajankosken kylän tutkimuksesta, ja päädyin koulun ateriointiin löytääkseni sen yksityiskohtaisen olemuksen. Siten oman toimintani reflektointi liittyy tutkimukseen, koska olen tavallaan osallisena tutkimuksessa käytyäni samaa koulua haastateltavieni kanssa. Pyrin myös ymmärtämään saamaani tietoa kylän entisenä asukkaana, jolloin arkistotietojen tulkinta onnistuu. Näin tehden yhdistän haastattelut, arkistotiedot ja tutkimuskirjallisuuden aidoksi tietämykseksi.⁵

Seuraavissa alaluvuissa esittelen pro gradu -tutkimuksen tekemisen, aineiston ja sekä käsittelyn. Luvussa kaksi esittelen Honkajoen kouluolojen alkua sekä Vatajan kansakoulun aloitusta vesiongelmineen. Paikallisten olojen selvityksen katsoin tarpeelliseksi, koska siten annan perustiedot Vatajan kansakoulun ympäristöstä ja toiminnasta koko kylässä. Suurin ongelma arkistotiedoissa on, että Vatajan kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoja ei ole kaikilta koulun toiminnan vuosilta säästynyt arkistoon, joten joihinkin asioihin jää aukkoja. Lisäksi peilaan kouluruokailun historiaa lähdetietojen perusteella. Luvussa kolme etsin vastausta hyvän veden saamiseksi uuteen koulurakennukseen. Keittäjä ja opettajat kärsivät huonosta vedestä eniten, koska heille tuotti ongelmia saada puhdasta vettä ruoan laittoon. Veden hakeminen kaukaa oli hankalaa, ja kaivoja tehtiin useita, eikä vesiongelma näyttänyt ratkeavan. Koska koulukeittola ei voinut toimia ilman vettä, käsittelen Vatajan kansakoulun vesikysymystä ja kaivojen tekemistä kolmannessa luvussa laajasti. Koulukeittolan hella oli puilla lämmitettävä, joten koko ateriointiin liittyy myös puiden saaminen koululle. Hygienian opetus liittyy muun ohella myös ateriointiin sekä terveyteen, joten käsittelen myös sitä kolmannessa luvussa.

Luvussa neljä pohdin aterioinnin järjestämistä Vatajan kansakoulussa, sillä siihen liittyy myös keittäjän eri tehtävät, lasten osallistuminen ruoan hankintaan, ja opettajille annetut ohjeet aterioiden suhteen. Ruoanvalmistusohjeet ja ruoan hankinta olivat keittäjän vastuulla. Historiallisena dokumenttina ja erikoisesti kulttuuriperintönä olen halunnut tallentaa koulun ruokailuvälineitä ja niiden hankintaa sekä juhlien tarjoilua. Luvussa viisi esittelen Vatajan kansakoulussa tapahtunutta ruokailua, sen esivalmistelua, eväitä ja ruoan syömistä pöytätapoineen. Viimeisessä eli kuudennessa luvussa katson löytyykö pro gradu -tutkielmassani muistitiedon, arkistotiedon ja tietokirjallisuuden sekä yhteis-

⁵ Virtainlahti 2011, 252–266.

kunnan tukema Vatajan kansakoulun entinen oppilas. Teen myös yhteenvedon koko tutkimukseni kulusta.

1.2 Tutkimuksen tekeminen

Minua kiinnosti aluksi koko Vatajan kansakoulun toiminta, joten vuonna 2012 luettuani Saara Tuomaalan *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi* (2004) sekä Jouko Syväojan *Kansakoulu - suomalaisten kasvattaja* (2004) väitöskirjat tein kansakoulua koskevia kysymyksiä kirjojen aiheiden mukaan. Kysymyksillä halusin selvittää, minkälaista oli koulunkäynti Honkajoen Vatajan kansakoulussa 1930–1970-luvuilla, eli miten entiset oppilaat muistavat koulussa kokemansa asiat.

Lähetin Vatajan kansakoulun 59 entiselle oppilaalle, joiden nimiä ja osoitteita sain selvitettyä, postitse edellä mainittuja osittain strukturoituja ja temaattisia kysymyksiä vuonna 2012 ja vastauksia sain 28. Postitse oli helppo tapa lähestyä laajalla alueella asuvia, ja se oli myös taloudellisesti suhteellisen halpa verrattuna henkilökohtaiseen haastatteluun. Otin tutkielmaani lisäksi edesmenneen sisareni kirjoitukset hänen kouluajastaan, joten sain yhteensä 29 vastaajaa.⁶ Lähettämiäni kysymyksiä oli ensimmäisessä tutkimuksessani paljon, mutta en niitä lähettäessäni osannut vielä kohdentaa ajatusta johonkin määrättyyn asiaan – oikeastaan en halunnutkaan, koska minua kiinnosti koko koulu. Vastaukset saatuani huomasin, että kysymykset olisi voinut järjestää toisin ja osan olisi voinut yhdistää. Näkökulma muistitietotutkimuksessani on oppilaskeskeinen, sillä minulla ei ollut mahdollisuutta haastatella ketään koulun entistä henkilökuntaa.

Käydessäni tutkimassa Honkajoen kunnan arkistossa Vatajan kansakoulun säilyneitä asiakirjoja löysin lisää aiheita koulun koko ateriointiin liittyen. Ruoka-aiheeseen liittyviä tietoja oli arkistossa melko vähän, mutta kiinnostavan lisän sain varsinaisen koulutalon vesikysymyksestä. Asiakirjoista innostuneena halusin saada myös entisiltä oppilaita muistikuvia, mitä vedenkäyttöön liittyviä kokemuksia he muistavat. Toisessa kyselyssä osasin tiedustella myös ruokaan, hygieniaan ja veteen liittyviä asioita tarkemmin. Valitsin satunnaisotannalla aiemmin vastanneiden oppilaiden joukosta osan, joille lähetin uudet kysymykset. Toiseen kyselyyn vuonna 2015 lähetin kysymyksiä 17 entiselle oppilaalle ja sain vastauksia 12. Näistä samoista vastaajista haastattelin teema-haastattelulla lisäksi kolmea. Tein vielä osalle samoja haastateltavia puhelin- ja sähköpostikyselyjä tarkistaakseni joitakin asioita. Koska haastateltavani olivat samoja henkilöitä kuin aiemmin, en koodannut heitä uudelleen, vaan eettisesti asiallisen tutkimuksen

⁶ Liite 1. Kyselytutkimus; Uusikallio 1993. Ks. myös Karma 1983, 85–86; Valli 2007, 106–107.

tekemiseksi yhdistin vastaukset edellisiin vastauksiin, sillä lähettäessäni kyselyn lupasin vastaajille anonyymisuojan. Haastateltavat antoivat näin ollen suostumuksensa tiedon käyttöön antamani informaation pohjalta, jossa lupasin, että tietoja käytetään vain opiskelua varten. Arkiston tiedoissa olleet nimet sekä vastaajien ilmoittamat opettajien ja keittäjien nimet olen kirjoittanut tutkimukseen, koska he ovat julkisia viranhaltijoita.⁷

Tallensin molemmat saamani kyselyvastaukset koodattuina sähköiseen muotoon ja jätin osoitteet sekä henkilötiedot erillisiksi, sillä osa vastaajista antoi luvan lisäkyselyyn. Koodasin vastaajat syntymäajan ja sukupuolen mukaan seuraavasti: esimerkiksi N37 tarkoittaa naista, joka on syntynyt vuonna 1937, ja M51 tarkoittaa miestä, joka on syntynyt vuonna 1951. Lisäksi erottelin alanumerolla samana vuonna syntyneet. M35₁ ja M35₂ tarkoittavat miehiä, jotka molemmat ovat syntyneet vuonna 1935. Vanhin vastaaja oli syntynyt vuonna 1923 ja nuorin vuonna 1964. Vastaajien iän huomioiden ajattelin saavani myös vanhoilta entisiltä oppilailta vastauksia kysymyksiin. Nyt kyseistä tutkimusta ei enää voisi tehdä siinä laajuudessa, kuin tein sen vuonna 2012.

Molempien kyselyjen vastaukset kirjoitin jokaisen kysymyksen alle omaksi aiheekseen, jotta oli helpompi analysoida niitä. Myöskään haastatteluja en litteroinut, vaan kirjoitin vastaukset kunkin kysymyksen kohdalle.⁸ Alessandro Portellin mukaan haastateltava saattaa kertoa tutkijalle sitä, mitä olettaa hänen haluavan kuulla, jolloin lopputulos vääristyy. Ellei tutkija osaa kysymyksiä laatiessaan huomioida entisestään tuntemattomia asioita, saattavat oleelliset tiedot jäädä saamatta. Haastattelutilanne ei ole koskaan neutraali, koska haastattelu on yhteistyön lopputulos, tehdään se sitten kasvokkain, puhelimitse tai kirjeitse. Tosin suullinen vastaus ei ole koskaan kahdesti samanlainen, mutta ei myöskään kirjallinen tuotos.⁹

1.3 Tutkimuksen menetelmät

Koko tutkimusprosessia analysoin usealla menetelmällä, jotta pystyin tuottamaan argumentoidun tutkimuksen.¹⁰ Hyödyntämällä triangulaatiota eli käyttämällä erilaisia aineistonkeräystapoja ja myös käyttämällä useita menetelmiä tutkimusaineiston käsittelyssä paransin tutkimuksen luotettavuutta ja näkökulmia. Yhtenä menetelmänä hyödynnän etnografista tutkimusta, jossa käytän kvalitatiivista sisällönanalyysia, sillä se perustuu arkisto- ja haastatteluanalyysin avulla tehtävään pohdintaan ja ymmärtävään tulkin-

⁷ Liite 1. Lisäkysymykset; Kuula 2011, 75–76, 80–83, 99–104; Palmu 2001, 172. Ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006, 32; Tuomaala 2004, 11.

⁸ Ks. myös Alasuutari 2001, 42–43, 48–49, 135. Vrt. Valli 2007, 102–105.

⁹ Portelli 2006, 60–61. Ks. myös Portelli 1991, passim.

¹⁰ Ks. myös Vuolanto 2007, 304–314; Tuomaala 2004, 29–33; Rossi 2013, 56.

taan.¹¹ Kvalitatiivisessa tutkimuksessani näkyy myös maaseudun yhtenäiskulttuuri, koska vastaajien kokemuksen mukaan maaseudulla elintavat olivat tutkimanani aikana samansuuntaisia kaikilla. Vaikka näkökulmani on subjektiivinen, tutkimuksen tarkoitus on rakentaa kuva oppilaan menneisyydestä koulussa, ja myös koulun erilaisuus eri vuosikymmenillä.¹² Useimmat vastaajista ovat syntyneet Vatajankoskella ja eläneet siellä koko lapsuutensa kuten minä. Omatessani samanlaisen kulttuuritaustan haastateltavieni kanssa ymmärsin paremmin heidän ilmaisujaan ja vastauksiensa tarkoitusta, ja pystyin kuvailemaan tutkimuksen eri vaiheita.¹³ Ruoan ja hygienian osuus Vatajan kansakoulun aterioinnissa oli vähän helpommin selvitettävissä kuin vesikysymys. Lukiessani ja tutkiessani piirroksia tehdyistä kaivosuunnitelmista ei niistä olisi voinut päätellä sitä, mitä lopulta ilmeni yhdistäessäni piirroksen tiedot arkistosta löytyneeseen kunnanhallituksen tietoon.¹⁴

Hermeneuttisen käsitteen mukaan toisen elämismaailman ymmärtäminen on riippumaton tutkijasta ja lukutavasta. Jokainen tutkija elää ja ymmärtää maailman oman aikakautensa mukaan ja käsittelee siten tutkimaansa kohdetta tästä näkökulmasta. Samoin jokainen koulu heijastaa yhteiskunnallisia vaiheita ja muutoksia.¹⁵ Minulla on esiyymmärrystä tutkittavaan tietoon ja näkemykseen, mutta myös kokemuksiin aiheen subjektiivisuudesta johtuen. Lukiessani useaan kertaan entisten oppilaiden vastauksia käytin hermeneuttisen kehän ajatusta, jolloin oivalsin sekä ymmärsin uudella tavalla ja lähemmin heidän vastauksiaan. Liikuin eri aihepiirien välillä, kun hain tietoa arkistosta ja kahteen kertaan entisiltä oppilailta sekä myös tutkimuskirjallisuudesta saamieni vihjeiden perusteella. Tarkistin asioita, varsinkin vesikysymystä, useaan kertaan, jotta pystyin perustelemaan tulkitsemani näkökannan.¹⁶ Pystyin siten tuottamaan lisää tietoa tutkielmaani haastateltavien omasta näkökulmasta sekä arkistotiedoista. Hermeneuttinen tutkimus suuntautuu ihmisten väliseen kommunikaatioon sekä yleensä elämän käytäntöihin, ja siten hahmottuu todellisuus arkiymmärryksellä. Saamiani vastauksia käsitteellistämällä pyrin ymmärtämään niitä, koska jotain samaa olen kokenut aikoinani Vatajan kansakoulussa.¹⁷

¹¹ Puusa & Juuti 2011, 41; Virtainlahti 2011, 262; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006, <<http://www.fsd.uta.fi/>> [11.3.2016].

¹² Räsänen 1980, 75. Ks. myös Uusikallio 2013a, passim; Salmi 2001, 135, 141–143, 147–148.

¹³ Ks. myös Kalela 2001, 15; Varto 1992, 87; Raatikainen 2004, 128.

¹⁴ Ks. myös Varto 1992, 87, 93, 95, 97, 99, 118; Alasuutari 2001, 40–41; Kalela 2001, 14.

¹⁵ Rantonen 2012, passim; Tuomaala 2004, passim. Ks. myös Alasuutari 2001, 34–35.

¹⁶ Puusa & Juuti 2011, 43–44.

¹⁷ Hirsjärvi & Hurme 2011, 23; Varto 1992, 69. Ks. myös Ukkonen 2006, 183; Tuomaala 2004, 34–36.

Kysely- ja haastattelututkimus. Entisten oppilaiden antama tieto on osa heidän elämänsä, mutta tieto tutkimuksessa tarkastelun ja analysoinnin jälkeen on erilaisten tulkintojen tulosta. Tämä sama näkökulma on myös tekstin lukijalla, kun hän tulkitsee tekstiäni lukiessaan, ja siten lukijassa herää myös monia muistoja omasta kouluajastaan. Tämän havaitsin antaessani pro graduni aiheen luettavaksi muutamalle haastateltavalle ja tutulle. Toivoin entisten oppilaiden kirjoittavan vastaukset monisanaisesti, koska pyysin sitä, mutta useimmat vastaukset ovat vain muutaman sanan pituisia. Saadakseni haastateltavien äänen elämään hyödynnän entisten oppilaiden vastauksia tekstissä suorina lainauksina sekä sisennettynä että kursiivilla. Vastaavasti asiakirjoista ja tutkimuskirjallisuudesta lainaamani teksti on sitaatteina tai sisennettynä. Haastateltavien kunnioittaminen ja heidän antamiensa tietojen arvottaminen, ei vain tutkimuksen osana vaan myös heidän omana äänenään, on tutkijalle haasteellista.¹⁸

Toisaalta myös tutkijan oma kirjoittama tulkinta haastateltavien vastauksista voi olla väärintulkintaa. Tosin katson, että kuuluminen samaan ryhmään kuin haastateltavani ymmärrän elämäkokemukseni ja koulunkäyntini Vatajankoskella vaikuttavan tutkimuksen avaamiseen. Siksi olen painottanut tutkimiani asioita oman mielenkiintoni mukaan, joten muualta tullut tutkija voisi painottaa erilaisia asioita. Kun pyritään tekemään oma toiminta ymmärrettäväksi sekä itselle että muille, voidaan muistelun avulla rakentaa itseään. Oma kulttuuri vaikuttaa jokaisen ihmisen muistelussa, ja siten samalla tuotetaan todellisuuden tulkintoja omasta kouluelämästä. Ihmiset miettivät vastatessaan kyselyyn, minkälaisia asioita he pitävät muistelemisen arvoisina, ja miten he sitten niitä muistelevat. Näin ollen haastattelemini oppilaiden muistitietoa tarkastellaan myös sosiaalisena toimintana ja vuorovaikutustapahtumana, jolloin uudet tiedot vaativat uusia menneisyyden tulkintoja.¹⁹

Arkistotieto on aina kontekstissa aikaan ja paikkaan. Pelkkä arkistojen historiallinen totuus ei kiinnosta minua tutkijana, vaan myös arkiston tietojen vaikutus ihmiseen, jolloin asiakirjat saadaan puhumaan. Arvotan näin ollen ihmistä ja asiayhteyttä.²⁰ ”Vähemmän vaativan soveliaan henkilön”²¹ löytäminen ja hänen tehtäväkseen annettu kouluruoan tekeminen on yhtenä esimerkkinä Honkajoen kunnan arkistossa olevista kiinnostavista Vatajan kansakoulun johtokunnan pöytäkirjaotteista. Haluan tehdä tämän

¹⁸ Tuomaala 2004, 57–62; Fingerroos & Peltonen 2006, 12. Ks. myös Palmu 2001, 170–171; Raatikainen 2004, 152–153. Vrt. Kalela 2000, 105; Tuomi & Sarajärvi 2013, 22; Ukkonen 2008, 134–135.

¹⁹ Fingerroos & Haanpää 2012, 81–91; Metso 2001, 269. Ks. myös Raatikainen 2004, 135.

²⁰ Ks. myös Immonen 1993, 19–23; Kalela 2014, 224–225, 227–229. Vrt. Markkola 2006, 273–274.

²¹ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 2.11.1937.

tutkimukseni siten, että historia ja pieni ihminen eli oppilas kohtaavat myös arkiston kuiviksi sanottujen asiakirjojen äärellä. Tällöin ymmärretään sekä menneisyyttä että nykyisyyttä, koska historia on meissä kaikissa olemassa.

Honkajoen kunnan arkistossa on kunnanvaltuuston ja -hallituksen sekä eri lautakuntien ja Vatajan kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoja sekä erilaisia kirjeitä, jotka liittyvät Vatajan kansakoulun toimintaan.²² Vatajan kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoista selviää koko koulun toimintaa koskevat tapahtumat, mutta ateriointiin liittyviä asioita on vain vähän. Valtuuston sekä hallituksen ja kansakoululautakunnan pöytäkirjoissa on Vatajan kansakoulun ateriointiin liittyvää tietoa lähinnä vain yleisistä asioista sekä koulun veden ongelmien ratkomisesta kustannuksien vuoksi. Honkajoen kunnan arkistossa ei ole kaikkia Vatajan kansakoulun materiaalia, mikä jäi koulun lakkauttamisen jälkeen vuonna 1974. Kansakoulun päättymisen jälkeen ehkä osa asiakirjoista tuhoettiin, kun koulu myytiin, koska esimerkiksi kaikkia johtokunnan pöytäkirjoja ei ole 1950–1970-luvuilta.²³ Pöytäkirjat ovat ensikäden lähteitä, samoin kuin Vatajan kansakoulun arkistosta löytyneet käsikirjoitetut kirjeet lasten vanhemmilta tai kyläläisiltä. Viranomaisten lähettämät kirjeet ja jäljennökset antavat kuvan heidän toiminnastaan ja ratkaisuista sekä päätöksistä, joita on tehty. Saapuneet kirjeet antavat vastaavasti tietoa ulkopuolisen tahdosta ja kannasta.²⁴

Tutkimuskirjallisuus. Merja Sillanpää selitti vielä vuonna 2003 teoksessaan *Ruisleivästä Pestoon*, ettei koululaisten kokemuksia koulussa annetusta ruoasta ole paljon tutkittu. Saara Tuomaala (2004) sivuaa väitöskirjassaan koulun ruokailua kansakoulujen toiminnan ohella sosiaalisesta näkökulmasta. Hannu Syväoja on väitöskirjassaan (2004) tarkastellut kansakoulua laajasti, jonka vuoksi hän ei ole paneutunut syvällisesti yksistään kouluruokailuun. Seija Lintukangas (2009) kirjoitti väitöskirjassaan nykyisestä kouluruokailusta, jossa koko koulun henkilökunta osallistuu ruokailun edistämiseen, mutta hän selvitti myös kouluruoan historiaa. Lintukangas selittää kouluruokailun olevan yhtenä osana kulttuuriperinnön siirtäjänä, kun kouluissa vaalitaan ruoka- ja tapakulttuuria. Ruokailun yhteydessä voidaan yhdistää sekä perinne että tulevaisuus, kun

²² Syväoja 2004, 84–85.

²³ Kiviniemi 2001, 269 selittää Vatajan koulun lakkauttamisen tapahtuneen vuonna 1974, jonka jälkeen koulu myytiin yrittäjälle. HKA, KHALL, II Ca2:17, kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1975, jossa selitys, että Vatajan koulun loppumisen ja koulun kiinteistön myymisen vuoksi kunta kuljettaa irtaimiston pois, joten kaikkea arkistoaineistoa ei säilytetty. Kangas, henkilökohtainen tiedonanto: kaikkia asiakirjoja ei säilytetä, ja osa asiakirjoista on voinut tuhoutua tietämättömyyttä. Ks. myös Tuomaala 2004, 16.

²⁴ Renvall 1947, 43–44, 50–51; Kalela 2001, 11; Vuolanto 2007, 308–310. Vrt. Ricœur 2000, 73–74.

välitetään kansallista ruokakulttuuria.²⁵ Varsinaisesti koulun koko ateriointiin liittyviin asioihin ei kukaan edellä mainituista ole erikseen paneutunut. Kouluruokailusta on tehty muutamia pro gradu -tutkielmia, mutta ne käsittelevät laajaa aluetta ja käyttävät niitä vain vertailuna. Honkajoen eri kylien historiikeissa ja Satakunnan alueen kansakoulujen historiatoeoksissa sekä historiikeissa on kirjoitettu eri kansakouluissa olleista ruokailu- ja vesikysymyksistä, joten käyttävät niitä vertailevana aineistona. Tapio S. Katkon (1996) yksin sekä yhdessä muiden kanssa kirjoittamat kirjat antavat yleiskuvan vesikysymysten yleistymisestä ja vesihuollon kehityksestä sekä maaseudulla että kaupungeissa. Lisäksi käyttävät lisäaineistona aiemmin tekemiäni omia tutkielmiani sekä esseitäni, joiden aiheet liittyvät Vatajankoskeen ja Vatajan kansakouluun.

1.4 Tutkimuksen käsittely

Kartoilla on aina tekijänsä ja lähteet sekä nimi, ja siten kartta on aina toisen käden tulokkaita tietoa.²⁶ Vatajan kansakoulun arkistosta löytämäni kartat osoittavat vastauksen vain yhteen kysymykseen, koska kartan tarvitsi antaa tietoa vain hetkellisesti. Kartan piirtäjä teki merkinnät vain siihen kohtaan, joka tarvittiin esimerkiksi vesijohdon oikeaan linjaukseen. Ongelmani oli löytää kartan ja arkistoaineiston sekä haastateltavien palautteiden perusteella vastaus Vatajan koulun vesikysymykseen liittyvään kaivon paikkaan. Ellen tuntisi aluetta ja osaisi soveltaa kyseisiä karttoja maastoon, kaivojen paikkoja ei voisi määrittää.²⁷ Ilman kartan tarkkaa lukemista sekä samaan aikaan arkiston asiakirjojen löytämistä olisin joutunut väärille jäljille kaivojen tekemisen ajankohdista.

Kulttuuriperintöä on sekä aineetonta että aineellista, ja niillä on riippuvuus toisistaan, sillä jotkin asiat voivat olla molempia. Kulttuuriperintö voi jatkua sukupolvelta toiselle ja olla vuorovaikutuksessa esimerkiksi yhteisön historian kanssa tarjoten siten heille identiteettiä ja jatkuvuutta. Menneisyyden jäljistä valitaan silloin näkökulma, joka vahvistaa historiaa ja kelpaa tällöin kulttuuriperinnöksi.²⁸ Aineellista kulttuuriperintöä välittävät esimerkiksi ruokailuvälineiden ja veden haun kuvaamisella monen muun näkökulman ohella. Aineetonta kulttuuriperintöä selitän koulun entisten oppilaiden kokemuksia kuvaamalla, esimerkiksi heidän tuntemuksiaan ruokailtaessa. Koulu on myös muistin

²⁵ Lintukangas 2009, 21. Ks. myös Vuolanto 2007, 304–305; Kalela 1972, 18. Vrt. Kalela 1972, 46–47.

²⁶ Niemelä 2004, 22–23, 83–84; Massey 2008, 80–82; Uusikallio 2012, passim. Vrt. Raatikainen 2004, 95–96, 140; Ricœur 2000, 96–106.

²⁷ Katso: Liite 3, 4 ja 5, joiden kartoissa on kaivojen tekoon liittyvät piirroksat. Vuolanto 2007, 306;

HKA, VKA, passim. Ks. myös Kalela 2000, 37–39; Peltonen 1999, 83. Vrt. Uusikallio 2013a, passim.

²⁸ Unesco 2003; Euroopan neuvosto 2005; Sivula 2010, 22, 24, 26–28; Kalela 2000, 35.

paikka, joka yhdistää oppilaita, kun he vastatessaan kyselyyni muistelivat omaa kansakouluun.²⁹ Tässä tutkimuksessani menneisyyden jälkiä ovat aivan arkinen toiminta koulussa, mutta sillä on merkitystä koko Vatajankosken identiteetille myös tulevaisuudessa. Koulun menneisyys on siten kylän yhteistä kulttuuriperintöä, koska sen jäljet näkyvät tutkimuksessani kokonaisuutena. Aineellisen kulttuuriperinnön taustalla on useimmiten myös aineeton kulttuuriperintö, koska kouluun liittyy myös henkisiä arvoja ja merkityksiä sekä muistettuja kokemuksia. Tutkimukseni toimii tavallaan muistina tapahtumille, jotka eivät voi enää toistua.³⁰ Vatajan kansakoulu on tällä hetkellä uudessa käytössä, joten paikka tuottaa nyt omaa kulttuuriperintöään.³¹

Mikrohistorian ja historioiden tarkoituksena on tuottaa tietoa menneestä käyttämällä hyväkseen tieteellisen tutkimuksen menetelmiä ja kertoakseen samalla inhimillistä elämää lähtien perusulottuvuudesta eli eletystä elämästä ja historiasta. Näin ollen menneitä tapahtumia koskevat aiheet ovat aina kontekstissaan kulloiseenkin tilanteeseen ja aikaan, mutta historian tutkimus tuo myös kestävästi tietoa kulloiseenkin ajankohtaan.³² Koska ihmisen toiminnasta jää jälkiä, ne herättävät uteliaisuutta ja siksi tarvitaan asiakirjalähteitä sekä niiden tulkintaa. Historian tutkimuksen kannalta tutkimani ateriointi koulussa siihen liittyvine eri alueineen on osa Vatajan kansakoulun prosessia ja koko koulun historiaa. Näin ollen tutkimukseni on kokonaisuus, jonka avulla lukijat voivat verrata mennyttä ja nykyisyyttä.³³ Minulla on tutkittavana tarkasti rajattu pienyhteisö ja aineisto eli Vatajan kansakoulun ateriointiin liittyvät asiat, jolloin myös käytän tavallaan lähilukua, sillä aineisto on mikrohistoriallista. Mikrohistorian kautta katselen yhteiskuntaa ja sen erilaisuutta menneisyyteen verrattuna tavallisen kansakoulun oppilaan avulla, sillä heidän ajatuksiaan ja historiaansa on vasta viime aikoina pidetty tärkeänä.³⁴ Tutkija tarvitsee käyttöönsä kaikki mahdollisuudet, miten pystyy omaksuma ja yhdistelemään saamaansa tietoa, ja historia syntyy siten materiaalin lisäksi haastateltavien vastauksista.³⁵ Haastateltavieni yksityinen historia on samalla Vatajankosken historiaa, ja näiden historioiden tallentamista pidän tärkeänä.³⁶

²⁹ Sivula 2010, 29.

³⁰ Tuomi-Nikula & Haanpää & Kivilaakso 2013, 16, 18–21; Tuomi-Nikula 2013, 47–48, 52–53; Sivula 2013, 162–164; Haanpää 2013, 193, 209; Sivula 2010, 26–28.

³¹ Ks. myös Sivula 2013, passim.

³² Kalela 2009, 294–299; Kalela 2014, 225; Kalela 2010, 40–41.

³³ Kalela 2014, 300–302; Kalela 2001, 11. Ks. myös Tolksdorf 2001, 242; Saarelainen 2013, 252.

³⁴ Peltonen 1996, 23, 25; Ollila 1995, 8–13. Ks. myös Tuomaala 2004, 39–42, 58.

³⁵ Fingerroos & Haanpää 2006, 34–35, 39; Peltonen 2006, 111–113; Ricœur 2000, 59.

³⁶ Kalela 2014, 225–229; Kalela 2000, 37–39. Ks. myös Alasuutari 2001, 40–41; Sivula 2010, 31–32, 34.

Muistitietotutkimuksen avulla tavoitellaan ja tuotetaan ihmisen omaa historiaa ja samalla myös uusia näkökulmia historiantutkimukseen sekä lähdekritiikkiin.³⁷ Käytän haastattelemieni entisten oppilaiden muistamia ja kokemia asioita yhdenvertaisesti Honkajoen arkistossa olevien tietojen kanssa tutkimuksessani Vatajan kansakoulusta. Oppilaat kokivat asiat siten, kuin he ovat kirjoittaneet, ja heidän kokemuksensa on täysin pätevä hedelmällinen tieto, sillä kukin haastateltava kirjoitti oman tulkintansa kysymyksiin.³⁸ Muistitiedon keräämisessä on yleensä hallitsevana tutkittavien empaattinen kunnioitus, koska eettinen pohdinta on tärkeää tutkimuksessa.³⁹

Muistitiedon käsitän tutkimuksessani oppilaan kokemukseksi, jonka hän vielä vuosien kuluttua muistaa. Muistaminen voi johtua kokemuksen erityisyydestä, sillä jonkin miellelyhtymän, tunnelman, hajun, maun, kuulemisen tai näkemisen kokemus tuo unohdetun asian mieleen, jolloin hän samalla tulkitsee menneisyyttään. Tutkin siis tätä oppilaan muistamaa kokemuksen tietoa, jolloin teen muistitietotutkimusta. Menneisyyttä ja elämäkokemusta kertaamalla jäsenämme uudelleen menneitä tapahtumia, jolloin pohdimme omaa elämäämme jakaen kokemuksia ja rinnastaen niitä muiden vastaaviin kokemuksiin.⁴⁰ Kertojan oman historian näkyväksi tekeminen on keskeinen tavoite, joten pyrkimyksenäni on tavoittaa Vatajan kansakoulun oppilaan kokemuksia kysymällä arkielämän elämyksiä koulussa. Tällöin ontologisen näkemyksen mukaan oppilaan maailma koulussa oli olemassa hänen muistelunsa mukaisena.⁴¹

Ei ole olemassa yhtä ainoaa oikeaa muistikuvaa, sillä eri ihmiset muistavat asioita eri tavalla. Tärkeintä ei ole haastateltavan totuusarvo, vaan etsiä hänen kokemustaan ja sen perusteella jäänyttä muistikuvaa. Useimmiten muistamme sellaista, jota arvostamme tai pidämme merkittävänä.⁴² Ristiriita historiallisten faktojen ja muistojen välillä lisää suullisten lähteiden merkitystä historiallisina dokumentteina, kun niitä tulkitaan oikein. Myös haastateltavien subjektiivisuus on ainutlaatuinen ja arvokas elementti, sillä muistitieto kertoo tapahtumien merkityksestä.⁴³ Vatajan kansakouluun liittyvä muistitieto on tavallaan kytkeytyneenä myös paikkaan eli kouluun, oli se sitten taloissa ollut koulu tai varsinainen koulurakennus.⁴⁴

³⁷ Fingerroos 2010, 60, 62; Ukkonen 2000, 14. Ks. myös Tolksdorf 2001, 242.

³⁸ Ks. myös Fingerroos 2010, 70, 74–75.

³⁹ Pöysä 2006, 227, 229–230.

⁴⁰ Ukkonen 2000, 11. Ks. myös Tuomaala 2004, 34–42; Rossi 2013, 56; Sivula 2010, 28–29.

⁴¹ Ukkonen 2006, 179–180, 184.

⁴² Kalela 2000, 24; Saarenheimo 1997, 57; Kalela 2006, 79; Alasuutari 2001, 36–37.

⁴³ Portelli 1991, 1–25, 26.

⁴⁴ Ukkonen 2006, 187; Fingerroos & Haanpää 2006, 43; Forss 2007, 93. Vrt. Tuomaala 2004, 132.

2 Kansakoulu Honkajoella ja kouluruokailun alkaminen

2.1 Kansakoulun saaminen Honkajoelle

Pohjois-Satakunnassa oleva Honkajoki (vuoteen 1951 asti Hongonjoki⁴⁵) on pieni kunta, joka itsenäistyi omaksi kunnakseen vuonna 1867. Kunta sijaitsee Karvianjoen molemmin puolin aivan Pohjanmaan ja Satakunnan maakuntien rajalla. Vatajankoski on eteläisin osa kuntaa. Kunta on toistaiseksi säilyttänyt itsenäisyytensä, vaikka Honkajoella on valitettu koko kunnan toistasataavuotisen taipaleen aikana köyhyyttä, jonka vuoksi esimerkiksi koulutoiminnan alkaminen oli kunnassa hidasta.⁴⁶

Kunnallislainsäädäntöä kehittämällä valtiopäivien asettama tarkastuskomitea muokkasi vuonna 1866 kansakouluasetuksen, joka edesauttoi Suomelle varsinaisen maksuttoman kansakoulun. Kunnallislainsäädännön mukaan kunnat saivat itsenäisesti päättää oman kuntansa kansakouluista, mutta monet kunnat vetosivat taloudelliseen tilanteeseen, jotta ei tarvinnut perustaa kansakoulua kuntaan. Martti Kuikan mukaan ”koulun tehtävänä oli kasvattaa kelpollisia yhteiskunnan jäseniä ja kehittää heidän persoonallisuuttaan”.⁴⁷ Honkajoella kansakouluhanke alkoi vuonna 1874, jolloin kuntakokous päätti äänestämisen jälkeen laittaa valtiolta saamansa ylimääräiset viinarahat kansakoulun perustamisen rahastoon. Vuosittain rahastoa lisättiin viinaverorahoilla ja väestömäärän kasvaessa sekä valtionapuseränsä väljentyessä kansakoulun perustaminen mahdollistui aktiivisten kuntalaisten tuella.⁴⁸ Tosin kuntakokous vielä 5.10.1882 tuskiteli, että ”näin köyhänpuoleinen ja pieni kunta, missä hallan tuottamat taajat katovuodet seuraavat toistansa, ei voi kohta aluksi rakentaa koululle omaa tarpeellista huoneistoa”.⁴⁹

Honkajoen ensimmäinen kansakoulu aloitti lokakuun 2. päivänä 1883 toimintansa kirkonkylällä.⁵⁰ Yleinen oppivelvollisuuslaki säädettiin vuonna 1921, jolloin varmistettiin kaikille 7-15-vuotiaille lapsille oppivelvollisuus. Tosin maaseutukunnille annettiin lisää aikaa 16 vuotta lain rasittavuuden vuoksi, vaikka valtio antoi apuaan kansakoulun kustannuksiin.⁵¹ Honkajoella kansakoulupiirijako tehtiin oppivelvollisuuslain edellyttämänä ja hyväksyttiin lopullisesti vuonna 1925. Valtioneuvosto antoi Honkajoen kunnalle pidennystä oppivelvollisuuden täytäntöönpanoon viisi vuotta, ja siihen vaikutti

⁴⁵ Nummi 1983, 7, 9. Liite 2, jossa karttaselitys Honkajoen ja Vatajankosken eli Vatajankylän sijainnista.

⁴⁶ Nummi 1983, 11, 18; Ks. myös Uusikallio 2013a ja 2013b sekä Uusikallio 2014, passim.

⁴⁷ Kuikka 1991, 54–60, 87, 105. Ks. myös Kuikka 1991, 140.

⁴⁸ Kiviniemi 2001, 103. Ks. myös Lammi 1997, 186, 218, 281; Palonen 1960, 39.

⁴⁹ Honkajoen Joulu 1970, 16, jossa on 5.10.1882 olleesta kuntakokouksen pöytäkirjasta katkelma.

⁵⁰ Nummi 1983, 16.

⁵¹ Kuikka 1991, 87; Tuomaala 2004, 66–75.

myös kunnan alueella vuonna 1923 koettu katovuosi. Kirkon ylläpitämä kiertokoulu jatkoi toimintaansa 1930-luvun alkuun asti, sillä kiertokoulun käyminen oli tavallaan myös kansakouluun pääsyn edellytys.⁵² Vanhimmat haastateltavat kertoivat käyneensä Vatajankoskella Valkaman talossa ollutta kiertokoulua ja myöhemmin supistettua koulua, joka sittemmin muuttui alakansakouluksi.⁵³

Honkajoella ylhäisen kansakoulun eli kirkonkylällä alkaneen yläkansakoulun opetusjärjestykseen kuului kahden tunnin ruokatauko, jolla ajalla oppilaat söivät omia eväitään. Tosin monien oppilaiden koti oli melko lähellä koulua tai he asuivat koulukortteerissa kirkonkylällä, joten oletettavasti silloin oli mahdollisuus ruokailla.⁵⁴

Koulukeittolatoiminta alkoi Honkajoella avustusten turvin jo vuonna 1915:

[---] Avustus on siksikin tervetullut, sillä koululapsista suurin osa on pikkueläjänsä lapsia, joiden kotoa ei suuriakaan avustuksia voi toivoa. Palkkiona on oleva köyhän lapsen kasvoissa kiitollinen loiste, minkä höyryävän kupin ilmestyminen lapsen eteen koulupulpetille tuottaa. [---] Koulukeiton merkitys on siksi tärkeä kasvavan polven kehitykselle ja terveydelle, niin että jokainen asian ymmärtävä tekee voitavansa nyt aljetun toimen jatkamiseksi säännöllisesti joka vuosi.⁵⁵

Vatajankosken lähellä sijainneen Antilan koulun koulukeittolatoiminta alkoi Nummen mukaan vuonna 1919 vapaaehtoisin keräysvaroin, kun palkattiin vakinainen keittäjä, mutta siivous ja lämmitys hoidettiin ulkopuolisten avulla. Lapset kävivät Vatajankoskelta muutaman kilometrin päässä olevaa Antilan koulua ennen oman koulupiirin alkamista.⁵⁶ Koulukeittolatoiminta pääsi Honkajoella alkamaan hyvin, mutta valtion avustusten pienentyessä monessa koulussa tarjottiin vain leipää ja maitoa. Keittäjästä riippuen joissakin kouluissa pystyttiin antamaan jopa lämmin keitto koululaisille.⁵⁷

Honkajoen kunnanvaltuuston kokous 13.9.1926 vahvisti koulukeittolatoiminnan alkavan niillä kouluilla, joille se on mahdollista ja valtuusto kehotti koulujen johtokuntia huomioimaan asian seuraavaa talousarviota tehtäessä:

Koulukeittolan avustuksien myöntämisestä kunnan alueella toimiville kansakouluille lopullisesti päätetään joulukuun kokouksessa talousarvion yhteydessä. Kansakoulujen johtokuntia päätettiin kehottaa ottamaan asia harkittavakseen ja niissä kouluissa, missä luulevat voitavan ensivuoden alusta alkaen ottaa keittolat toimimaan, talousarviota kouluille laatiessaan, ottaisivat menoerät koulukeittolaa varten talousarvioihin.⁵⁸

Silti seuraavassa kunnanvaltuuston kokouksessa 13.12.1926 ei löydy merkintää koulukeittolasta. Muutamaa vuotta myöhemmin oli valtuuston kokous eli 2.4.1929, jolloin

⁵² Nummi 1983, 19, 42. Vrt. Honkanen 2000, 48.

⁵³ N23; N25. Ks. myös Kiviniemi 2001, 103.

⁵⁴ Kiviniemi 1992, 19–20, 31.

⁵⁵ Kiviniemi 2001, 106 sisältää Satakunnan Sanomissa 17.11.1915 olleen kirjoituksen. Kirjoituksesta sain aiheen tutkimukseni otsikoksi.

⁵⁶ Nummi 1983, 35, 38; N23; N25. Vrt. Roiha 1966, 63.

⁵⁷ Nummi 1983, 44. Vrt. esim. Lundén 2014, 41–44; Heikkilä 1998, 66–68.

⁵⁸ HKA, KHALL II Ca2:1 KVALT 1925–1931, kv. kokous 13.9.1926, 19§. Vrt. Collander 1989, 17.

päätettiin, että kaikilla kouluilla tulisi olla edellytys koulukeittolan toimintaan. Tällöin lapsilla olisi mahdollisuus saada ilmainen lämmin ruoka-annos koulupäivinä. Kunnanvaltuuston kokouksessa 2.4.1929, § 7 päätettiin:

Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton tekemän ehdotuksen johdosta päätti valtuusto, että ensi syksystä, tulevan lukukauden alusta, alkaen järjestetään kaikilla kuntamme kansakouluilla koulukeittolat toimimaan, niin että kaikille kansakoululapsille kunnassamme järjestetään tilaisuus saada ilmaiseksi jokaisena koulupäivänä syödä lämmin ruoka-annos koulullaan. Kansakoulujen johtokunnille jätettiin toimeksi kaikki koulukeittolasioihin kuuluva asioiden hoito ja järjestely.⁵⁹

Sota-aikana oli pulaa kaikesta, joten myös kouluruokailu takerteli, koska sekä ruoan tekijöistä että ruoasta oli pulaa. Keittäjien tuli osata hyödyntää myös pienet tai suorastaan olemattomat ruokamäärät ja korvikkeet.⁶⁰ Honkajoen kunnan arkiston tiedoista on löytänyt mainintaa ruokakuponkien käytöstä, mutta Merja Sillanpää mainitsee tarvitun vilja- ja maitokuponkeja koulujen ruokaa varten.⁶¹

Koulukeittolatoiminta jatkui sotien aikana, vaikka Honkajoella tosin kolme koulua joutui lopettamaan ruoan keittämisen ruokatarpeiden vähäisyyden vuoksi, ja myös muissa kouluissa ruokaa annettiin vain talvikuukausina. Oppilaille annettiin vilja- ja puutarhakasvien siemeniä keväällä, ja heitä kehoitettiin viljelemään niitä kotona tai koulun puutarhassa, jotta talvella olisi ruokaa. Valtuusto kehotti myös koululaisia keräämään luonnosta saatavaa syötävää, jota voitiin sitten hyödyntää talvella ruoanlaitossa.⁶² Martti Kuikan mukaan sotien aikana koulujen toiminta oli epäsäännöllistä, ja lukukaudet normaalia lyhyempiä, jotta koululaiset voivat osallistua ruoan hankintaan ja talkoisiin.⁶³ Honkajoen kunnanvaltuuston pöytäkirjassa 25.11.1940, § 3 selitetään kunnan toimintaa kouluruokailussa:

Luettiin KMLL:n [Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton] ja Kouluhallituksen kiertokirjelmät, koskeva koululaisten ateriointia. Kunnanvaltuusto, viitaten jo aikaisemmin tekemänsä päätökseen, missä se on antanut koulujen johtokunnille kehotuksen koulukeittolan perustamisesta mahdollisuuksien mukaan, päätti, että kullakin koululla on järjestettävä koulukeittola viimeistään kevätlukukauden 1941 alussa.⁶⁴

Kouluruokailun tehostaminen vaati aikaa ja varoja, mutta uusien koulutalojen rakentamisen myötä ja elintason noustessa myös ruokailu Honkajoen kouluissa kehittyi. Oppi-

⁵⁹ HKA, KHALL II Ca2:1 KVALT 1925–1931, kunnanvaltuuston kokous 2.4.1929, 7§ ja 13.9.1926. Vrt. Lundén 2014, 21.

⁶⁰ Ks. myös Kotiliesi 1943, 9–10, passim.

⁶¹ Sillanpää 2003, 88–89.

⁶² Nummi 1983, 64–65.

⁶³ Kuikka 1991, 99.

⁶⁴ HKA, KHALL II Ca2:3 KVALT 1938–1945, kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja, 25.11.1940.

laiden väheneminen koko kunnassa aiheutti koulujen sulkemisia ja peruskoulun alkaessa toimi enää muutama kansakoulu eri kylillä Honkajoella.⁶⁵

2.2 Vatajankoski ja Vatajan kansakoulun alku

Vatajankoski kuuluu virallisesti Honkajoen Antilan kylään, mutta siitä kasvoi 1900-luvun alkupuolella Antilaa isompi kyläyhteisö, joten nykyisin se käsitetään omaksi kyläkseen. Kylä kehittyi vähitellen 1700-luvun alun kolmesta talosta usean kymmenen talon yhdyskunnaksi, jossa maanviljelys tuotti aluksi pääasiallisen elannon. Koskesta saatu vesivoima pyöritti myllyjä sekä sahaa jo 1800-luvun lopulla, ja 1900-luvun alussa rakennettiin koskeen myös voimalaitos tuottamaan sähköä.⁶⁶

Honkajoen Vatajankoskelle tuli pysyvää asutusta 1690-luvun lopulla, jolloin perustettiin Haapakoski, muilta nimiltään Tolppa ja Vähä-Haapakoski. Iso-Haapakoski, myös pelkkänä Haapakoskena mainittu merkittiin henkikirjoihin vuonna 1700 ja se sijaitsi Tolpasta kilometrin verran pohjoiseen.⁶⁷ Kruunun-torppien asukkaat vaihtuivat aluksi usein, mutta Isohaapakosken ja Vähähaapakosken omistajina pysyi sama suku rippikirjojen mukaan 1700-luvun alkukymmeniltä asti parinsadan vuoden ajan. Asutus lisääntyi 1900-luvulla sahojen työllistäessä, mutta myös Isohaapakosken tilan pilkkoutumisen myötä tuli pientilallisia.⁶⁸

Vatajankoskella aloitti Vatajan alakansakoulu toimintansa vuonna 1930, jolloin koulua käytiin 18 viikkoa. Kunnanvaltuuston mukaan alakoulua käytiin vain 18 viikkoa, ”ettei lapsi tulisi liikaa rasitetuksi”.⁶⁹ Lapset kävivät alakoulua Valkaman ja Vähä-Haapakosken eli Tolpan taloissa. Vatajan koulupiiri aloitti toimintansa varsinaisesti vasta vuonna 1936, ja koulua käytiin vuokrahuoneissa vuoden 1947 kevääseen asti.⁷⁰ Kun Rakolan talossa alkoi yläkoulu 1930-luvulla, kunta maksoi talon koulutiloista aluksi vuokraa 4500 markkaa vuodessa. Vatajan koulupiiriin kuului eteläosassa Antilan kylästä joen länsipuolelta Syväoja ja itäpuolella Ristakoski mukaan luettuna.⁷¹

Vatajan koulupiirissä toimi siis yläkansakoulu eri talossa ja 18-viikkoinen alakansakoulu eri talossa. Tällöin ajateltiin vielä Vatajankosken saavan lapsille oman koulutalon lähitulevaisuudessa, koska kunta osti Rantavainio -nimisen tontin koulurakennusta

⁶⁵ Nummi 1983, 66–67, 70–71.

⁶⁶ Uusikallio 2014, passim.

⁶⁷ Vappula 1982, 31–32.

⁶⁸ Rippikirjat: Lapväarti, Isojoki, Ikaalinen, Kankaanpää ja Honkajoki; Uusikallio 2014, passim.

⁶⁹ HKA, KHALL II Ca2:2 KVALT 1932–1938, kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja.

⁷⁰ HKA, KHALL II Ca2:1 KVALT 1925–1931, kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja 30.1.1925, 16§. Ks. myös Tuomaala 2004, 106. Katso liite 7, jossa kuvat Vatajankosken taloista, joissa oli koulu.

⁷¹ Nummi 1983, 60–61. HKA, VKA, johtokunnan pöytäkirjat vuodesta 1936 lähtien. Vrt. Honkanen 2000, 40; Tuomaala 2004, 133. Katso liite 2, jossa näkyy Vatajan koulupiirin kauimmaisat talot.

varten. Alakoulun suunniteltiin muuttuvan 36-viikkoiseksi 1.8.1942, jolloin pisin koulumatka olisi 4 kilometriä.⁷² Suunnitelma koulun rakentamiseksi tehtiin lopulta vasta toukokuulla 1945 ja 24.7.1945 tehtiin lopulliset piirustukset koulua varten. Vatajan kansakoulu valmistui lopulta syksyllä 1947.⁷³

Uutta koulurakennusta suunniteltaessa ja rakennettaessa otettiin huomioon myös keittolan tarpeellisuus, koska kansakoululaisten ruokailu saisi lainvoiman viimeistään vuonna 1948. Opettajille tarvittiin samalla asunnot koululle, ja myös keittäjä tarvitsi oman huoneiston koulun vinttiin, koska myös hän tuli muualta. Opettajan palkkaetuihin kuului myös navetta, koska useimmilla heistä oli oma lehmä, joten koululle tarvittiin ulkorakennus myös sen vuoksi.⁷⁴ Vatajankoskella uusi koulurakennus oli oppilaille mieleinen, ja entiset oppilaat mainitsivat uuden koulun saamisen jääneen eniten mieleen kouluajalta.⁷⁵ Taloissa pidettävä koulu ei ollut paras mahdollinen, sillä esimerkiksi oppilas N32 muisteli: ”*talvella oli kylmä luokkahuone ja mentiin muurin kylkeen lämmittelemään*”. Taloissa ruokailumahdollisuus oli ollut vain yläkoulua käyvillä, koska Rakolassa oli pakari, jossa keittäjä voi laittaa oppilaille ruokaa. Vastaavasti Tolpassa alakoulua käyvät lapset saivat ruoakseen vain tuomansa eväät.

Koululaisia riitti Vatajankoskella 1960-luvun alkupuolelle asti, mutta Honkajoelle saatu yhteiskoulu ja kylän väkiluvun pieneneminen vähensivät myös kansakoulun oppilasmäärää. Vuonna 1955 oli Vatajan kansakoulussa oppilaita yhteensä 57, mutta vuonna 1970 oli enää 28 oppilasta. Näin ollen koulun loppuminen oli edessä, vaikka näköpiirissä ei olisi ollutkaan peruskoulumuutosta.⁷⁶

2.3 Kansakoulut ja vesiongelmat

Vesi kiertää luonnossa jatkuvasti, mutta silti se jakautuu maapallolla epätasaisesti. Veden laatu vaihtelee, mutta Suomessa on yleisesti hyvä pohjavesi. Tosin osa makeasta vedestä on saastunutta ihmisen toiminnan seurauksena. Ennen kuin vesihuolto saatiin kuntoon, kuolleisuus oli kaupungeissa suurempi kuin maaseudulla. Vielä 1900-luvun alussa Suomessa saastuneen veden välittämät taudit olivat ongelmana. Kun yleisen hy-

⁷² HKA, KHALL II Ca2:1 KVALT 1925–1931 valtuuston pöytäkirja 11.8.1930; HKA, KHALL II Ca2:2 KVALT 1932–1938, kunnanvaltuuston pöytäkirja 8.6.1936; HKA, KHALL II Ca2:3 KVALT 1938–1945, kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja 25.9.1939. Vrt. Honkanen 2000, 40.

⁷³ HKA, KHALL II Ca2:5 KVALT 1946–1950, kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja 3.9.1946; Nummi 1983, 73. Ks. myös Sillanpää 2003, 86; Sundström 2000, 18. Liitteessä 7 on talojen kuvat, joissa toimi koulu Vatajankoskella.

⁷⁴ HKA, VKA YHLK III 38, Ia:28, Rakennuspiirustus, kust.arvio, työselit; Halila 1949, 118, 115; Halila 1950, 106–112; HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirjat 22.1.1948.

⁷⁵ Vrt. Tuomaala 2004, 132.

⁷⁶ HKA, VKA, III / 13 Db-c, 1950–1973, 1951–1974, vuosikertomukset ja tilastojen toisteet. Ks. myös Hytönen 2013, 48–50.

gienia merkitys kasvoi, järjestetty vesihuolto eli vedenhankinta ja viemärointi paransivat tilannetta tuntuvasti. Maaseudun vesi- ja viemärlaitosten piiriin kuului vasta 1980-luvun lopulla suunnilleen sama määrä asukkaita kuin kaupungeissa eli vähintään 200 asukasta yhtä vesi- ja viemärlaitosta kohti. Siitä huolimatta on edelleen suuri joukko asukkaita, joilla on ongelmia veden laadun tai määrän suhteen Tapio Katkon mukaan, ja veden laadun heikkenemisestä ollaan edelleen huolestuneita.⁷⁷

Satakunnan kouluista tehdyissä historiikeissa ilmeni, ettei vesi ollut parasta mahdollista laatua kaikissa kouluissa. Se aiheutti ongelmia koulukeittolalle, mutta niitä ei kaikista huolimatta yleensä kirjattu mihinkään tai päinvastoin kirjattiin tarkasti, kuten Leo Lammi mainitsee Ikaalisten koululaitoksen historiassa. Vesipulaa koettiin Ikaalisten kouluissa, sillä esimerkiksi Mansoniemen koulun kaivosta loppui vesi jo ensimmäisenä talvena. Vettä ajettiin hevosella järvestä, ja oppilaat hakivat kantamalla juomaveden lähitalon kaivosta. Uuden kaivon tekemiseksi oli käytetty kaivonkatsojia ja kaivoja tehtiin useita, kunnes vesi saatiin Pukaran vesiosuuskunnan verkostosta.⁷⁸

Honkajoen ensimmäiseen kansakouluun veden saaminen oli ongelma Reino Nurmen mukaan, kun hän kirjoittaa uuteen koulutaloon haetun vettä Kantinkosken maalla olleesta lähteestä. Isäntä oli valittanut opettajille, että oppilaat tallasivat hänen niittyään vedenhakumatalla enemmän kuin oli tarpeellista. Huonosta kaivovedestä tai kuivasta kaivosta kärsivät myös esimerkiksi Pappilan sekä Rakennuksen eli Lauhalan koulu Honkajoella.⁷⁹ Vatajan kansakoulun vesiongelmistä ei Reino Nurmi mainitse kirjoittamassaan Honkajoen koulun historiikissa mitään, vaikka ongelmat olivat suunnilleen samanlaisia kuin edellä mainituissa kouluissa. Uusia kouluja rakennettaessa pyrittiin kaikessa mahdollisessa säästämään, joten myös Honkajoella 1940-luvulla rakennetut koulut tehtiin säästöbudjetilla.⁸⁰

Vielä 1960-luvulla on Honkajoen kunnanhallituksen kokousten pöytäkirjoissa mainintoja kaivojen rakentamisesta kunnan eri kouluihin. Lauhalan koulussa vesi oli loppunut ja siitä on ilmoitus kunnanhallituksen pöytäkirjassa 9.10.1968. Myös Saunaluoman koululle oli aloitettu veden ajo ja siitä oli 22.11.1968 selitys kunnanhallituksen

⁷⁷ Katko 1996, 14–15, 167–169; Andersson 2010, 15–16; Jokinen & Saaristo 2002, 248–249.

⁷⁸ Lammi 1997, 228–229. Vrt. Collander 1985, 24, 40–41; Heikkilä 1998, 104.

⁷⁹ Nummi 1983, 26, 46, 54, 56. Ks. myös Tuomaala 2004, 136–137; Halila 1949, 114–115. Vrt. Roiha 1966, 54, 63; Collander 1985, 23, 36.

⁸⁰ Ks. myös Hytönen 2013, 44. Vrt. Tuomaala 2004, 125–138.

pöytäkirjassa. Nämä eivät ehkä olleet ainoita kouluja, joissa oli vesiongelmia Honkajoella Vatajan koulun lisäksi, kuten myös Kaija Kangas asiaa selitti.⁸¹

Hygienian ymmärryksen lisääntyminen sodan jälkeen ja erityisesti 1950-luvulla vaikutti myös Vatajan koulun vesikysymykseen. Vasta valmistuneen uuden koulun kaivon veden laatu todettiin moneen kertaan huonoksi, mutta kunnan päättäjät eivät olleet kunnan asiakirjojen mukaan 1950-luvulla varmoja, että veden laatu vaikuttaisi lasten terveyteen.⁸² Vatajan kansakoulun vesiongelmaa tutkiessani löysin Honkajoen kunnan Vatajan koulun arkistosta monia lähteitä, joiden vuosiluvut eivät näyttäneet ensin täsmäävän haastattelemieni entisten oppilaiden muistin kanssa. Arkistotietojenhan ei tarvitse täsmätä muistitietotutkimuksen mukaan, koska tutkimukseeni osallistuvien haastateltavien muisti on yksilöllistä ja subjektiivista. Mutta koska kaikki haastateltavat muistivat Vatajan koululle saadun hyvän veden 1950-luvulla, päädyin ihmettelemään Honkajoen kunnan arkistotiedoissa olleiden piirrosten päivämääriä kaivojen tekemisestä koululle suhteessa säilyneeseen kirjoitettuun arkistotietoon.

2.4 Kansakouluruokailun alkaminen

Kouluruoasta on tullut yksi Suomen hyvinvoinnin symboli, koska maksuton kouluruoka on ollut yksi suomalaisuuden ylpeydenaiheista. Kouluruoka on vaikuttanut jokaisen suomalaisen elämään, sillä muistot ruokailusta elävät ja vaikuttavat vielä kauan koulun päättymisen jälkeen. Kansakoulun ruokailua käsiteltiin ensimmäisiä kertoja Suomessa virallisesti 1800-luvun lopulla, vaikka kansakoulu oli muodollisesti alkanut jo vuonna 1866, jolloin annettiin kansakouluasetus kansan opettamisesta. Kansakoulut yleistyivät hitaasti, mutta ravinnon ja vaatteiden puute esti lapsia pääsemästä kouluun, etenkin köyhissä kunnissa. Vuonna 1921 säädettiin Suomessa yleinen oppivelvollisuuslaki, jolloin kaikki 7-13-vuotiaat velvoitettiin käymään koulu.⁸³ Helsingissä perustettiin Koulukeittoyhdistys vuonna 1905 Augusta af Heurlin toimesta. Sen ensisijainen tehtävä oli lasten ravitsemuksellisen tilanteen parantaminen. Kouluruokailuun anottiin ensi kertaa valtion varoja vuonna 1908, mutta valtio suostui siihen vasta vuonna 1913. Silloin Koulukeittoyhdistys lähetti kiertokirjeen kunnille ja kehotti perustamaan koulukeittiön. Tosin monet kunnat pitivät sitä tarpeettomana toimena ja hylkäsivät asian.⁸⁴

⁸¹ HKA, KHALL, II Cb:11, 1967–1968 kunnanhallituksen pöytäkirjat. Vrt. Collander 1985, 24. Kangas, keskustelut syksyn 2015 aikana, henkilökohtainen tiedonanto.

⁸² HKA:n & VKA:n asiakirjat 1940–1950-luvuilla.

⁸³ Sillanpää 2003, 86, 89; Tuomaala 2004, 66–75.

⁸⁴ Lintukangas et al. 2007, 147–148; Nummi 1983, 12; Sillanpää 2003, 86; Tuomaala 2004, 284; Halila 1949, 124–125. Ks. myös Lammi 1997, 138–142; Palonen 1960, 49–50; Syväoja 2004, 106.

Tosin jo vuonna 1891 toivottiin, että koulujen opettajat ja varttuneet tyttöoppilaat valmistaisivat ja jakaisivat ruoan. Silloin varakkailta kannettiin 5-10 penniä aterialta, mutta köyhät saivat ilmaiseksi, ja vasta sotien jälkeen kaikilla lapsilla oli mahdollisuus käydä koulua ja saada kouluruokaa.⁸⁵ Kouluhallitus julkaisi vuonna 1943 Koulukeittolan Keitto-oppaan, jossa Lintukankaan mukaan muistutettiin, että kansakoululaisten joukossa on monia lapsia, jotka eivät kotona saa kunnollista ruokaa. Kouluhallituksen mukaan koulutyö oli rasittavaa lapsille, joten he tarvitsivat kasvaakseen elinvoimaisiksi vaihtelevaa ja hyvää, mutta myös koostumukseltaan ravinnepitoisia aterioita. Lintukankaan mukaan ”koulunkäynnin ja hyvinvoinnin turvaamiseksi säädettyä lakia maksuttomasta kouluruokailun järjestämisestä kaikille oppivelvollisuusikäisille lapsille varallisuudesta riippumatta voidaan pitää kauaskantoisena innovatiivisena tekona lasten ja nuorten terveyden ja oppimisen edistämisessä.”⁸⁶ Lintukangas selittää myös, että ”kouluruokailussa voidaan tukea oppilaan kokonaisvaltaista kasvua ja elämän hallinnan kehittymistä”.⁸⁷ Myös tutkimanani aikana oli opettajien yleisenä tavoitteena saada oppilaat käyttäytymään hallitusti ja oppimaan niin sanotusti hyville tavoille sekä ruokailtaessa että muulloin haastateltavieni mukaan.

Vuotta 1948 pidetään Suomessa maksuttoman ruokailun alkamisvuotena, koska tällöin tuli voimaan ensimmäisenä Euroopassa ja toisena maailmassa laki kouluruokailun tarjoamisesta maksutta koulupäivinä. Tosin samalla oppilaat velvoitettiin tekemään kouluajan ulkopuolella työtä ruokatarvikkeiden tuottamiseksi koulukeittolaa varten. Opettajien tehtävänä oli valvoa oppilaiden toimintaa. Ruoan keittämisen mahdollisuus kouluissa oli alkuun huonoa, koska monessakaan koulussa ei ollut keittiötä, jossa ruokaa voitiin valmistaa. Mirja Sillanpään mukaan ruokaa voitiin valmistaa joko opettajan omassa keittiössä tai muussa sopivassa tilassa kuten saunassa. Näin ollen oletettavaa oli, että ruokana oli tavallisesti vellejä ja puuroja.⁸⁸

Seija Lintukangas (2009) on kerännyt tiedot kouluruokailun aloittamisesta taulukkoon ja esitän hänen väitöskirjassaan olevaa taulukkoa siltä osin, kuin se koskee tutkimani aikaa. Seuraavassa on Lintukankaan kirjan kirjoitus: ”Kouluruokailun yhteiskunnallinen merkitys ja keskeisin lainsäädäntö ja kouluruokailun kehittymisen ilmeneminen” yhteenvetona:

⁸⁵ Halila 1949, 124–126. Ks. myös Tuomaala 2004, 126–127, 132.

⁸⁶ Lintukangas 2009, 13–14. Ks. myös Sillanpää 2003, 88; Ejen, 27.10.2010: Kirjoitus sivuaa samoja koululaisten ruokailuun ja oppimiseen liittyviä asioita, joita Suomessa käytiin 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Kouluruokailu oli siten tavallaan köyhäinhoitoa. Ks. myös Tuomaala 2004, passim.

⁸⁷ Lintukangas 2009, 22. Ks. myös Lundén 2014, 8.

⁸⁸ Lintukangas et al. 2007, 148; Syväoja 2004, 106; Sillanpää 2003, 88–89; Vrt. Halila 1949, 124.

- 1900-luvun alussa: Kouluruokailu, vähävaraisista huolehtimista.
 1905 perustettiin koulukeittolayhdistys
 – hyvien tapojen ja uusien makujen opettaminen
 – eväät mukana koulussa
- 1920-luvulta 1980-luvulle: Kouluruokailu oppilaan opintososiaalisena etuna
 1921 valtio maksoi 2/3 vähävaraisten kouluruoasta
- 1943 laki kansakouluasetuksen kustannuksista
 1944 kouluhallitus julkaisi ruoanvalmistusohjeita keittoloita varten
 1948 mennessä kaikille kansakoululaisille maksuton ateria
 – oppilaat velvollisia osallistumaan ruokatarvikkeiden hankintaan
- 1957 Kansakoululaki
 – Kaikille kansakoululaisille riittävä ateria
- 1964 Kansakoululain uusi 91a§
 – Opettaja velvollinen valvomaan ruokailua itse siihen osallistuen
- 1967 Kansakouluasetus 70a§
 – Ateria riittävä, kun se täyttää 1/3 päivittäisestä ravinnontarpeesta
- 1970 Peruskouluasetus 66§
 – Kouluateria yleisenä kotien ruoka-aikana, välipalat yleistyvät.⁸⁹

Ehkä Suomi ei ilman ilmaista kouluruokailua olisi oppimisen koulutilastoissa kärkimaita. Vielä 1930-luvulla lasten ravinnon saanti oli heikkoa ja myös lasten aliravitsemusta esiintyi. Ruokaa arvostettiin varsinkin pula-aikana, vaikka ruoan laatu saattoi vaihdella paljon. Sotien jälkeen yhteiskunnallinen muutos oli nopeaa ja nykyaikaistuminen toi myös koulutustasoon nousua. Ruoansaantimahdollisuus parantui maanviljelyksen koneellistuessa ja tehostuessa yhä enemmän. Samaan aikaan myös maaseudulta lähdettiin yhä enemmän kaupunkikeskuksiin. Oppilasmäärät vähenivät ja siten koulujen tarve myös pieneni.⁹⁰ Vuonna 1957 säädettiin uusi laki, jossa määriteltiin kansakoululaisille riittävä kouluateria. Tosin vasta kymmenen vuotta myöhemmin määriteltiin, että lapsen pitää saada kolmannes päivän ravinnon tarpeesta kouluruoasta, ja määrite pitää edelleen paikkansa.⁹¹ Hanne Penttinen toteaa, että ”[i]hmisen fysiologinen tarve saada ravintoa on syömisen biologinen perusta. Tosin ruualla on myös poikkeuksellinen kyky välittää monenlaisia merkityksiä samalla, kun se ravitsee elimistöä. Kun ihminen valmistaa ja syö ruokaa, hän muuntaa luonnon tuottaman ravinnon ruuaksi, jolloin luonto muuttuu kulttuuriksi.”⁹²

RM selittää Englannissa annetun vuonna 2001 yksityiskohtaiset ohjeet kouluruokailusta, jossa tuli huomioida oppilaiden mieltymykset ja tasapainoinen ruokavalio. Ruotsissa elintarvikevirasto on antanut esimerkkiannokset ja määrät kouluruoalle, joten ruoan tulee täyttää 25–35 prosenttia päivän energian tarpeesta. Tosin kouluruoan ei tarvitse olla lämmintä, kunhan se on vain monipuolinen sekä tasapainoinen ja myös maitoa

⁸⁹ Lintukangas 2009, 15. Ks. myös Sillanpää 2003, 86.

⁹⁰ Ks. myös Jokinen & Saaristo 2002, 84–85, 194–195. Honkajoen kunnan valtuuston pöytäkirjat kehittivät säästäväisyyteen useana vuonna.

⁹¹ Rm 1/2001, 7–9.

⁹² Penttinen 2012, 14.

on tarjolla. Ruotsissa on lisäksi ongelmana, ettei kouluruokailusta ole ohjeita kouluis-
sa ja asetuksissa. Tosin opetussuunnitelma edellyttää oppilaiden syöväen päivittäin, mut-
ta kouluruokailun tavoitteet tulisi yhdenmukaistaa ja pitää yhteyttä myös koteihin kou-
luruoan tarpeellisuudesta. Myös Yhdysvalloissa on esitetty huoli kouluruoan tarpeelli-
suudesta, sillä ruoka korvataan useimmiten virvokkeilla ja makeisilla. Suomessa koulu-
laisten ilmaista maidonsaantia voidaan pitää ainutlaatuisena aterian osana, koska monis-
sa maissa tähän ei ole varaa tai mahdollisuutta ehkei myöskään haluja.⁹³

Voidaan myös olettaa, että elleivät päättäjät olisi olleet silloin 1900-luvun alku-
puolella halukkaita saamaan kouluruokailusta maksutonta, emme ehkä olisi siinä tilan-
teessa, mihin vasta nyt monet valtiot ovat yrittämässä. Monissa niin sanotuissa rikkais-
sakaan maissa ei ole kouluruokailua kuin sosiaalisena apuna köyhille.⁹⁴ Tosin myös
Suomessa kouluruokailu oli aluksi sosiaaliavustusta, jolloin tärkeintä oli saada oppilail-
le ruokaa. Nyt pyrkimyksenä on taata ruoan riittävyys ja laatu. Lisäksi kouluruokailun
kehittäminen on Annikki Jäntin mukaan yhteistyötä oppilaiden, vanhempien ja opettaji-
en sekä tietysti myös keittiö- ja muun henkilökunnan sekä muiden viranomaistahojen
kanssa.⁹⁵

Kouluruokailun kuuluisi tarjota nykyään ravintoa, lepoa, yhdessäoloa, seurustelua,
silmäniloa ja hyvää oloa. Kokonaisuudessaan ruokailu on elämän oppitunti, sillä samal-
la opitaan tapoja ja käyttäytymistä terveellisen ravitsemuksen oppimisen myötä. Edel-
leen toivotaan opettajien syöväen oppilaiden kanssa yhdessä, jolloin edellä mainitut asiat
toteutuvat. Ateriointiin kuuluu myös kodin ja koulun yhteistyö.⁹⁶ Päivi Palojoen mu-
kaan nykyään kouluruokailun kehittäminen on jatkuvaa, vaikka sen muuttaminen katso-
taan vaikeaksi. Hän selittää yhden kouluruokailuaterian olevan mutkikkaan palapelin
lopputuote, ”jossa eri toimijoiden yhteispeli on ehdoton edellytys hyvän ruokailuelä-
myksen syntymiselle”.⁹⁷

⁹³ RM 1/2001, 7–9; RM 2/2001, 14; Ravitsemuskatsaus 2/1988, 9.

⁹⁴ Ks. myös esim. Vasama, HS, 27.9.2013; Chávez, Kansan Uutiset, 16.3.2015; Ejen, 27.10.2010.

⁹⁵ Jäntti 2/1988, 7–8. Ks. myös Tuomaala 2004, 285–287.

⁹⁶ Halila 1949, 124.

⁹⁷ Palojoki 2012, 6.

3 Veden saanti Vatajan kansakoulun koulurakennukseen

3.1 Veden merkitys

Tutkimusta tehdessäni jäin miettimään, tarvitseeko oppilaan huolestua tai huolehtia koulussa saatavasta ruoasta tai koulun vesiongelmistä tai myöskään veden vaikutuksesta terveyteen. Oppilasta ei huolettanut Vatajan koulussa, mistä keittäjä oli hankkinut ruokatarvikkeet, tai miten pienistä ainemääristä hän laittoi ruoan nälkäisille oppilaille. Oppilashan söi useimmiten nälkäänsä, mitä hänelle tarjottiin, tai mitä hänen käskettiin tehdä hygieniaan liittyen. Oppilailla oli nälkä, joten se oli paras ruokahalun antaja ilman ruoan maittavuuden miettimistä. Vielä 1960-luvulla oli käytäntönä kouluissa, ettei oppilas kyseenalaistanut mitään häntä koskevaa. Nykyisten tutkimusten ja lehtikirjoitusten mukaan oppilas on aivan eri asemassa kuin tutkimanani aikana.

Johtokunnan pöytäkirjojen puuttuminen Vatajan kansakoulun arkistosta suurimmaksi osaksi 1950–1970-luvuilta aiheutti hankaluutta koulutalon vesiongelman selvittämiseen. Arkistossa säilyneisiin piirrettyihin karttoihin merkitty vuosiluku on oletettavasti oikea, joten tarvitsin myös tarkkaa päättelyä miettiessäni vuosilukuja ja kirjallista tietoa. Yksi tärkeimmäksi osoittautunut kartta oli ilman vuosilukua, joten siihen piti löytää vastaus Honkajoen kunnanhallituksen tai Vatajan kansakoulun arkistosta. Koulun arkistossa oli myös karttoja asioista, joita johtokunta suunnitteli, tai josta vatajankoskinen asukas oli tehnyt anomuksen, mutta joille kunnanhallitus ei antanut suostumustaan. Karttoissa ei ollut mitään selitystä, toteutettiinkö piirroksen kohde, joten ongelmalle piti löytää ratkaisu. Lisäksi yksi kunnanhallituksen päätös vedenkannosta maksetusta palkkiosta vuonna 1968 aiheutti lisää mietittävää. Seuraavissa luvuissa ratkon asioita päättelemällä tietojen perusteella sekä temaattisessa että kronologisessa järjestyksessä.⁹⁸

Pohjavesien määrittämisen tutkiminen on ollut mahdollista 1900-luvun alkupuolelta lähtien, mutta asiakirjoista ei käy selville, millä menetelmällä Vatajan kansakoulun ensimmäisen kaivon paikkaa katsottiin. Maaseudulla käytettiin kaivon katsomiseen enimmäkseen haaraista, tuoretta pajunoksa, josta otettiin kiinni vastaotteella.⁹⁹ Tapio S. Katkon mukaan tämänlaatuinen kaivonkatsominen ei näytä oikeaa tulosta. Hänen mukaansa kaivon katsominen eri menetelmillä on ollut käytössä jo ”hämärässä menneisyydessä”. Asiakirjoihin on yleensä maaseudulla merkitty kaivon paikka talojen läheisyydessä, ja sillä oletetaan olleen tärkeä merkitys taloudenpidolle. Toisaalta kansanpe-

⁹⁸ Ks. myös Kalela 2000, 13; Alasuutari 2001, 36–37.

⁹⁹ M35₁; Emännän tietokirja L-Ö 1953, 64–65.

rinne ei kuvaile kaivoja, koska niitä pidettiin itsestäänselvyyksinä. Yleensä kaivo tehtiin lähelle navettarakennusta, jotta veden kantomatka eläimille ei olisi ollut pitkä, ja näin ollen veden laatu ei ollut paras mahdollinen. Maaseudulla 1940-luvun alussa talousvesi saatiin yleisesti kaivoista, mutta myös lähteistä ja pintavesistä. Joissakin kylissä oli yhteinen kaivo ja yhteinen avanto.¹⁰⁰

Vatajankoskella Karvianjoen vesi oli jokivarren asukkaiden käytössä saunavetenä, mutta myös pyykinhuuhtelussa tai jopa käyttövetenä.¹⁰¹ Vatajan kansakoulun yläluokkien toimiessa Rakolan talossa ei veden laadusta tai sen puutteesta ole mainintaa asiakirjoissa. N25 selitti olleensa joskus talvella Rakolan emännän kanssa joenrannassa pyykillä, koska vesi ei riittänyt kaivossa vaatteiden huuhteluun. M35₁ mainitsi kysellessäni Rakolan veden laadusta, että kaivon vettä keitettäessä pintaan nousi ruostemainen kerros. Näin ollen voisi ajatella, että pyykin huuhtelu tapahtui joessa myös kaivoveden huonosta laadusta johtuen.¹⁰² Rakolan talon kaivosta meni vesikouru navettaan, mutta sisälle kannettiin vesi ämpäreillä. Myös koulun keittäjä kantoi kaiken veden ruoanlaittoa ja tiskaamista varten sisälle pakariin, tosin joskus isoimmat pojat saattoivat tuoda vettä keittäjälle. Useimmat entisistä oppilaista eivät muista Rakolan kaivon vedessä olleen mitään ongelmaa.¹⁰³

Käytetyn veden johtamiseen pois sisätiloista putkia pitkin ei katsottu aiheelliseksi maaseudulla, sillä kaupungeissakaan viemäriä ei pidetty aiemmin tarpeellisena. Käymälät, niiden käyttö ja tyhjentäminen, eivät maaseudulla aiheuttaneet huolta, vaikka kaupungeissa ne herättivät jopa pahennusta. Kaupungeissa viemärien purkupaikka oli usein joki, mutta maaseudulla käymälöiden alustat tyhjennettiin yhdessä navetassa olleiden eläinten jätösten kera pelloille. Tunkiot hoitivat myös jätteiden loppusijoituspaikkaa, ja käymälöiden jätteet maatuivat siten muun jätteen joukossa. Käytetty vesi kannettiin myös ulos, tosin Vatajankoskella oli joissakin taloissa viemäriallas jäteveden ulosmenoa varten, vaikka vesi kannettiin sisälle. Vesihuollon yleissuunnitelma tehtiin vasta vuonna 1975 Kankaanpään seudulle, johon myös Honkajoki kuului.¹⁰⁴

Vatajan koulun käymälöiden jätteiden kuljetuksesta en löytänyt erikseen mainintaa arkiston asiakirjoissa. Vatajan kansakouluun 1950-luvun korjausremontin yhteydessä asennettujen viemäriputkien jätevesi meni sementtiputkea pitkin, ja se johdettiin ha-

¹⁰⁰ Katko 1996, 107. Ks. myös Juuti 2010, 46, 148, 169–170.

¹⁰¹ N25; N29; M35₁. Ks. myös Juuti 2010, 52.

¹⁰² Ks. myös Uusikallio 2014, jossa selitän tarkemmin Vatajankosken alueen maastoa ja soita, joiden rautapitoisuutta oli tutkittu.

¹⁰³ N32; M34. Vrt. Roiha 1966, 37.

¹⁰⁴ Katko 1996, 122, 125, 156. Ks. myös Juuti 2010, 51; Uusikallio 2013a, passim.

jotuskaivosta eteenpäin koulurakennuksen takaa suoraan jokeen.¹⁰⁵ Viemäröinti ei ollut maaseudulla yleistä vielä 1950-luvulla, tai se oli yksinkertaisesti sisältä ulos vievä galvanoitu putki. Vatajan koululle tehty viemäriremontti täytti siten 1950-luvun vaatimukset, joissa oli kahden viemärikaivon periaate. Betonikaivo keräsi lika-aineet, ja neste poistui edelleen viemärin kautta ojaan tai jokeen.¹⁰⁶

3.2 Kaivojen tekeminen

Veden saanti tulisi olla jokaisen ihmisen perusoikeuksia, mutta se on toteutunut huonosti eräissä maissa, koska veden esiintymisessä on paljon paikallisia eroja. Vedellä on rahallista arvoa, ja se voi olla myös hyödyke, vaikka Heidi Anderssonin mukaan vedellä on eniten välineellistä arvoa. Veden saamiseen liittyy paljon vallankäyttöä myös pienessä kylässä, minkä tulin huomaamaan Vatajan koulun asiakirjoja tutkiessani.¹⁰⁷ Nykyisin pidetään tärkeänä veden juomista, mutta Vatajan koulua rakennettaessa kaivon teko ei ollut ensisijainen tehtävä, vaikka vettä olisi tarvittu koulukeittolan toimintaan. Toisin oli Pappilan koulun rakentaminen, sillä koulun maa-ala ostettiin hyvän kaivon perusteella.¹⁰⁸

Ensimmäiset haastattelemani henkilöt vuonna 2012 eivät maininneet mitään uuden Vatajan kansakoulun vedestä, koska en erikseen osannut sellaista kysyä. Lisäkysymyksiä syksyllä 2015 tehtyäni sain vedenhausta selityksiä, mutta oppilaiden mukaan vesi tai sen puute ei ollut heille ongelma. Keittäjälle se oli melkoinen lisätyö ja ongelma, sillä jossakin vaiheessa veden haku aiheutti erimielisyyttä lähteen omistajan kanssa. Vatajankoskella oli joitakin taloja, joissa vesiongelmia riitti joko ruostuneen veden muodossa, tai vettä ei tullut kaivoihin haastateltavieni mukaan.

Ensimmäinen kaivo

Vatajan kansakoulun pihaan oli tarkoitus tehdä vuonna 1947 koulun rakentamisen loppuunsaattamisen yhteydessä kaivo, mutta kaikki rakennettavaksi aiotut tehtävät eivät toteutuneet. Vatajan kansakoulun johtokunnan pöytäkirjoissa oli maininta jo 1.10.1946, että kaikki sähkö- ja vesijohtotyöt jätetään pois rakenteilla olevasta koulusta monen muun säästökohteen ohella. Näin ollen myöskään aiottua kaivoa eikä ulkorakennusta tehty heti.¹⁰⁹ Johtokunta kiirehti kunnanhallitusta kaivon tekemiseen muiden puuttuvien

¹⁰⁵ HKA, VKA, YHLK, III 38 Ia:28; Juuti 2010, 57, 59, 61, 64, 112. Vrt. Collander 1985, 41.

¹⁰⁶ Emännän tietokirja A-K 1953, 706.

¹⁰⁷ Andersson 2010, 17, 48–49, 244.

¹⁰⁸ Sundström 2000, 17.

¹⁰⁹ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 1.10.1946 & 22.1.1948. Vrt. Nummi 1983, 73; Nurminen 2007, 68; Sundström 2000, 12.

asioiden kera talvella 1948, mutta vielä 3.7.1948 kaivon tekoa käsiteltiin johtokunnan kokouksessa. Asia lähti eteenpäin, kun opettaja Koskela sai valtuudet hakea tarvikkeita kaivon tekoa varten lähes sadan kilometrin päästä Porista. Myös Vatajan koulun taloudenhoitajalla oli suuri vastuu koko koulun rakentamisessa.¹¹⁰

Johtokunta päätti kokouksessaan 3.7.1948 hakea kaivon ja ulkorakennuksen tekijää pylväsilmoituksilla, joka tarkoitti kaupan, tienvarren suulin ja läheisen saunan seinälle kiinnitettyä ilmoitusta. Huutokauppa kaivon teosta pidettiin jo siitä neljän päivän päästä, joten ilmoitus tuotti nopeasti tulosta.¹¹¹ Kaivon tekeminen annettiin huutokaupassa vähimmän tarjouksen tehneelle Veini Norrgårdille 18 500 markan hinnasta.¹¹² Kaivon piti olla niin syvä, että siinä olisi vettä ainakin metrin verran. Lisäksi kaivon päälle piti tehdä kaksinkertainen kalteva puukansi.¹¹³ Koska sementin saamisessa oli sodan jälkeen vielä vaikeuksia, johtokunta oli tyytyväinen, kun vatajankoskisella Ilmari Vuorella oli myytävänä 5 kappaletta valmiita 1x 0,55 metrisiä kaivonrenkaita. Johtokunta teki urakkasopimuksen Norrgårdin kanssa, ja kaivo tehtiin johtokunnan osoittamalle paikalle eli koulun pihaan. Lisäksi kaivon piti olla tarpeeksi syvä, jotta siihen saatiin pysyvä pohjavesi.¹¹⁴

Koulun rakentamisen suunnitteluvaiheessa esitettiin, että koulukeittolaan asennetaan sähkövoimalla käyvä automaattipumppu tuomaan veden. Koulun sisälle suunniteltiin näin ollen vesipisteitä eli kraanat ja kaatoaltaat, mutta suunnitelma ei toteutunut kunnan huonon taloudellisen tilanteen vuoksi heti.¹¹⁵ Vesi- ja viemäriputkien työn tekemiseen tarvittiin varsinaista ammattimiestä, joten näiden töiden suorittajaksi kunnanvaltuusto valitsi kokouksessaan 14.9.1948 lopulta porilaisen yhtiön. Vatajan koulun lopputarkastus tehtiin 7.11.1949, mutta koulu jäi vielä silloin keskeneräiseksi.¹¹⁶

Toisen kaivon eli porakaivon tekeminen

Vesiongelma ilmeni melko pian kaivon tekemisen jälkeen. Uuno Saarijärvi tuli Vatajan koulun johtajaopettajaksi syksyllä 1951, ja hän oli nuori, uuden aikakauden opettaja,

¹¹⁰ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 4.3.1948 & 6.5.1948 & 3.7.1948. Ks. myös Syväoja 2004, 84–85. Vrt. Roiha 1966, 16–17; Nurminen 2007, 60.

¹¹¹ HKA, VKA, III / 13 1936–1949, Ca, johtokunnan p 3.7.1948; N25 & M35₁. Vrt. Heikkilä 1998, 280.

¹¹² Huutokauppa suoritettiin samaan tapaan kuin aikoinaan ihmishuutokaupat Suomessa. Köyhän tai muuten vajaan henkilön otti hoidettavakseen isäntä, joka vaati vähiten kunnalta hoitomaksua. Kaivonteon huutokauppa aloitettiin korkeasta hinnasta ja Norrgård pyysi vähiten sen tekemisestä.

¹¹³ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 9.7.1948, § 2.

¹¹⁴ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 4.3.1948 & 19.7.1948; HKA, VKA, YHLK, III38 Ia.

¹¹⁵ HKA, VKA, YHLK, III38 I; Suunnitelma 24.7.1945; HKA, VKA, arkistossa on kunnan huonosta taloudellisesta tilanteesta useita huomautuksia.

¹¹⁶ HKA, KHALL II Ca2:5 KVALT, kunnanvaltuuston kokoukset 1946–1950.

joka osasi hoitaa asioita.¹¹⁷ Vaikka koulun kaivossa oli tarpeeksi vettä, ei vesi täyttänyt hyvän veden laatuvaatimuksia, jonka myös johtokunta totesi kokouksessaan 6.3.1952 yksimielisesti. Veden laatua olivat jo syksyllä 1951 tarkistaneet kunnanlääkäri P. Rissanen ja terveystönsisä I. Litja oletettavasti opettajan tai johtokunnan toimeksiantosta. Asiakirjojen mukaan näyttäisi siltä, että vettä olisi kannettu niin sanotusta Vassen eli Laaksosen lähteestä melko pian uuden koulun kaivon valmistumisen jälkeen. Yksityisen kaivolle oli matkaa noin 350 metriä johtokunnan silloisen tiedon mukaan. Johtokunta päätti lisämenoarviolla saada koululle uuden kaivon, koska koulun jälkityöt olivat jääneet tekemättä. Tosin kunnanvaltuuston ja -hallituksen välillä olleen asiakirjojen sekaannuksen vuoksi asiaa ei voitu heti käsitellä.¹¹⁸

Johtokunta lähetti kokouksestaan 22.8.1952 myös kansakoulun tarkastajalle pitkän pöytäkirjaotteen, jossa selitettiin kaivon veden huonoa laatua sekä veden kantoa yksityisen lähteestä:

[---] Vedenottoaikassa, josta vesi koululle kannetaan, on vesi myöskin epäterveellistä, sillä pintavedet pääsevät vapaasti siihen laskemaan ja vedessä uiskentelee runsaasti kaikenlaisia pieniä eläviä. Vedenottoaika on lisäksi yksityisen omistamalla maalla, josta vedensaanti on epävarmaa, sillä se voidaan kieltää milloin tahansa. Koulukeittäjä joutuu veden vedenottoaikasta myös hakemaan keittolaan. Kotitalouden opetus tulee myöskin kärsimään asiasta, sillä opetuskeittolassa tarvitaan runsaasti vettä. Veden epäterveellisyyden vuoksi saattaa oppilaiden terveyskin olla ajan mittaan vaarassa. Tämän vuoksi johtokunta päätti yksimielisesti pyytää herra tarkastajan apua, jotta kunta rakennuttaisi mahdollisimman pian koulullemme uuden kaivon, jossa vesi olisi käyttökelpoista.¹¹⁹

Koulun peruskorjaus oli tarkoitus tehdä jonkin aikaa rakentamisen jälkeen, koska koulu oli tehty hirsistä, ja niiden piti ensin laskeutua, ennen kuin voitiin tehdä ulko- ja sisävuorausta.¹²⁰ Samalla oli tarkoitus laittaa koulun sisälle menemään vesijohdot, joita ei rakentamisvaiheessa ollut laitettu. Kunnan rakennusmestari puhdistutti koulun kaivoa syksyllä 1952, mutta tilanne ei veden suhteen korjaantunut, koska johtokunta vaati edelleen uutta kaivoa koululle 10.11.1952 olleen kokouksen mukaan. Opettaja Saarijärvi huomautti kunnan päättäjille johtokunnan kokouksen päätöksellä, että

vesi on edelleen käyttökeltvotonta ja huomautamme, että opettajien luontaisetiuhin kuuluu lain mukaan kaivo, jossa vesi on käyttökelpoista. Pyydämme kunnanhallituksen lausuntoa, mihin toimenpiteisiin kunnanhallitus kiireellisesti aikoo ryhtyä terveydelle vaarattoman veden saamiseksi koulullemme.¹²¹

¹¹⁷ N46₁; N46₂; M48; M51.

¹¹⁸ HKA, VKA, III / 13 Ca:2, 1952–1953, johtokunnan pöytäkirjaote 6.3.1952. Ks. myös Halila 1949, 364–367.

¹¹⁹ HKA, VKA, III / 13 Ca:2, 1952–1953, johtokunnan pöytäkirjaote; HKA, VKA, YHLK, III / 38 Ia:28 rakennuspiirustukset ym. toukokuu 1953. Vrt. Sundström 2000, 13.

¹²⁰ Ks. myös Tuomaala 2004, 133.

¹²¹ HKA, VKA, III / 13 Ca:2, 1952–1953 johtokunnan pöytäkirjoista ote.

Asia ei edennyt, sillä kunnanhallituksen mukaan Vatajan koulun vesi oli käyttökelpoista, koska kaivo, vesijohdot ja vesisäiliö oli puhdistettu, mutta johtokunta oli aivan päinvastaista mieltä kokouksessaan 6.3.1953. Johtokunta oli jo 12.2.1953 olleessa kokouksessa päättänyt lähettää kaivosta vesinäytteen tutkittavaksi Valtion teknillisen laitoksen elintarvikelaboratoriolle vesianalyysia varten. Johtokunta lähestyi vastauksen saapumisen jälkeen kunnan päättäviä elimiä pöytäkirjan otteella:

[---] Vesinäytteestä, joka otettiin suoraan kaivosta, saapui johtokunnalle tutkimustulos, joka osoittaa, että johtokunta on ollut oikeassa kaivon suhteen. Johtokunta lähettää tutkimustuloksen kunnanhallitukselle, jotta kunnanhallitus ryhtyisi kiireellisesti asian vaatimiin toimenpiteisiin. Pyydämme kunnanhallitukselta maaliskuun 31. päivään mennessä tiedon, mihin toimenpiteisiin kunnanhallitus aikoo ryhtyä ja milloin käyttökelpoisen veden saamiseksi koululle.¹²²

Porakaivoja ei yleensä tehty 100 metriä syvemmälle, koska veden tulo eikä sen laatu ollut sen varmempaa. Katkon mukaan veden laatu oli porakaivoissa huonompi kuin irtomaalajikaivoissa.¹²³ Näin kävi myös Vatajan kansakoulun kaivon vedelle, sillä kaivon syventämisen jälkeen vesi oli edelleen yhtä huonolaatuista kuin aiemmin.¹²⁴

Työselitys kaivon porauksesta: Käyttökelvottomaksi osoittautuneen vanhan kaivoveden tähden toimitetaan kaivon pohjassa olevaan kallioon syväporaus halkaisijaltaan 11 senttimetrin reijillä niin syväälle, että laadulleen hyvä ja riittävä vesimäärä koulun tarpeisiin saadaan. Sisäpuolinen hajaalle ruostunut vesijohto ja viemäri puretaan pois. Vesipisteitä otetaan kattilahuoneeseen, koulukeittolaan, oppilaseteiseen, VC:n, opettajien ja vahtimestarin keittiöihin sekä ulkovesipiste. Viemäri 6 tuuman pietyistä sementtiputkista tehdään hajoituskäivosta eteenpäin koulurakennuksen takaseinästä suoraan jokeen niin syväälle, että myös pumppuhuoneesta tehtävästä viemäristä ja permantokaivosta vesi voidaan siihen johtaa.¹²⁵

Työselityksessä vanhan kaivon porauksesta on maininta, että pintavesien yhteys kaivoon estetään. Vasta muutama vuosi sitten laitetut putket olivat siis jo ruostuneet, joten ne piti vaihtaa. Samalla remontilla tehtiin myös opettajille ja keittäjälle sisätiloihin vesikat, joihin saatiin kylmä vesi tulemaan. Tähän asti opettajat ja keittäjä olivat käyttäneet ulkorakennuksen käymälää, kuten oppilaat, jotka jatkoivat edelleen asioimista siellä.¹²⁶

Haasteltavien muistiin ei ole jäänyt mitään erikoista uuden koulun vesikysymyksestä, kaiketi siksi että oman koulun saaminen oli suuri tapaus jo sinänsä. Vain muutama entinen oppilas muistaa, että vesi tuli koululle sekä keittolaan että opettajille heti kun remontti oli tehty eli 1950-luvun alkupuolella. Vain kylmä vesi saatiin koulun sisätiloihin, vaikka puilla lämmitettävä keskuslämmitys tehtiin ensimmäisen remontin yhteydessä 1950-luvun alussa. Muutama haasteltava muisti, että kaivovettä käytettiin *asti-*

¹²² HKA, VKA, III / 13 Ca:2, 1952–1953, johtokunnan pöytäkirjoista ote.

¹²³ Katko 1996, 186.

¹²⁴ HKA, VKA, III / 13 Ca:2, 1952–1953, johtokunnan pöytäkirjoista ote. Vrt. Collander 1985, 24–25.

¹²⁵ HKA, VKA, YHLK III 38 Ia:28, työselitykset.

¹²⁶ HKA, VKA, YHLK III 38 Ia:28, työselitykset.

oiden ja käsien pesuun sekä siivoukseen, mutta myös oppilaat joivat sitä. Tosin yksi pessimistinen vastaaja tuumasi: *tuskin mihinkään*.¹²⁷

Kolmas kaivo

Pöytäkirjaan eivät välity kokousten osanottajien mielipiteiden eroavuudet, vaan kokouksen päätös ja tarvittavat perustelut päätöksen saamiseksi. Pöytäkirja kertoo siten vain osan todellisuudesta, sillä se on tarkoitettu vain kertomukseksi kokouksen kulusta.¹²⁸ Honkajoen kunnanvaltuuston kokouksessa 22.1.1954 oli kunnanhallituksen tekemä ehdotus Vatajan koulun kaivon teosta. Siihen voitiin käyttää työttömyyspäivärahoja, koska kaivon teko oli ministeriön taholta hyväksytty kunnan varatyökohteeksi. Ehdotuksen johdosta valtuuston jäsenet olivat käyttäneet runsaasti puheenvuoroja ja kunnanhallituksen puheenjohtaja oli selostanut, että kaivon parantamiseksi oli jo tehty monia toimenpiteitä. Koulun lähellä olevan lähteen vettä voitiin valtuutettujen mukaan käyttää, mutta kaivon paikka ja veden laatu tuli tarkoin tutkia ennen varsinaisen kaivon rakentamista. Valtuutetut halusivat alan ammattilaiselle annettavaksi kaivon teon, joten työ annettiin rakennuslautakunnan hoidettavaksi, ja se sai käyttää asiantuntija-apua.¹²⁹

Ensimmäinen luonnospiirros kaivon paikasta tehtiin jo 9.3.1954, mutta asia eteni hitaasti. Matkaa koulun kaivolta uudelle kaivolle oli 125 metriä, ja vesijohto kulki piirroksen mukaan koulun urheilukentän viertä kohti Rantamaan eli Särkijärven taloa.¹³⁰ Honkajoen kunnanvaltuusto suostui uuden kaivon tekoon ja siihen liittyvän viemäröinnin kunnan varatyökohteeksi kokouksessaan 18.3.1954. Kaivon tekoon käytettiin niitä varoja, joita oli hyväksytty keskusurheilukentän rakentamiseen.¹³¹ Kunnanvaltuustossa esiteltiin 28.12.1954 koulun peruskorjaukseen kulunut raha, ja kaikki muu oli kunnossa paitsi kunnollisen veden saaminen koululle.¹³² Uudesta kaivosta otettiin vesinäyte, mutta vesi ei täyttänyt hyvän veden laatukriteereitä. Kaivon tekeminen keskeytettiin kunnanvaltuuston päätöksellä vesinäytetuloksen tultua, eikä kaivoa koskaan käytetty koulun veden saantiin, vaan se tukittiin. T. Paavola Honkajoen kunnasta lähetti johtokunnalle kirjeen 27.2.1956: ”Tulos ei tunnu kovinkaan lupaavalta, töiden jatkamisen tuntuu aiheettomalta ja uudet hyvät neuvot olisi nyt tarpeen.”¹³³

¹²⁷ N42; N45; M45; N46₁; N47; M48; N50; HKA, VKA, YHLK, III38, I remontin teon asiakirjat.

¹²⁸ Renvall 1983, 210–211.

¹²⁹ HKA, VKA, Ca, 1952–1966, saapuneet kirjeet 22.1.1954. Vrt. Katko 1996, 130. Liite 3, kolmas kaivo.

¹³⁰ HKA, VA, III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet; HKA, VKA, YHLK III 38 Ia:28, työselitykset.

¹³¹ HKA, KHALL, II Ca 2:6, KVALT, 1951–1955, pöytäkirja § 55.

¹³² HKA, KHALL, II Ca 2:6, KVALT, 1951–1955, pöytäkirja § 215.

¹³³ HKA, VKA, III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet; M48.

Neljäs kaivo

Koulun neljäs kaivo oli lähde, josta tietoa oli kylässä ja pitkältä ajalta. Aikoinaan lähettä pidettiin jopa taikalähteenä, ja siellä saattoivat taikauskoiset ihmiset käydä tekemässä omia taikojaan. Lähteen vesi oli kirkkaan näköistä ja vettä riitti, mutta jotta vesi saatiin koululle, piti vesijohtojen kulkea maanomistajan peltojen läpi.¹³⁴ Kunnanvaltuusto lähetti johtokunnalle kirjeen 27.4.1956 kaivon rakentamisesta, ja valtuusto antoi johtokunnalle tehtäväksi hoitaa koulun vesikysymys kuntoon parhaalla mahdollisella tavalla määrärahan puitteissa. Valtuuston käsittelemä § 73 tarkoitti, että mahdollisimman läheltä koulua piti löytää paikka, josta koululle saadaan vettä, koska koulun omalta tontilta sitä ei löytynyt. Kunnanvaltuusto myönsi vasta vuonna 1957 määrärahan kaivon tekoa varten.¹³⁵

Uuden kaivon paikalle tehdyssä linjavaakituksessa 13.8.1958 ilmeni, että suunnitellulle vedenotto paikalle on matkaa 491 metriä, mutta lähteen sijaintia ei mainita. Lähteen vesipiste oli 1,53 metriä korkeammalla kuin koulun pihamaa, joten vesi tulisi painovetenä hyvin koulun kellariin asti. Lähteen maa-alueen omistaja käytti valtaa saades-

¹³⁴ M35₁; Lähde oli kylässä yleisesti tiedossa, mutta oliko se johtokunnan mielestä liian kaukana, koska sitä ei huomioitu alun alkaen. Liite 4, jossa neljännen kaivon kartta. Yllä oleva kartta on haettu paikkatietoikkuna.fi, lupa opinnäytetyötä varten. Kuvakartalla näkyvät kaikki tehdyt kaivot sekä lähde, josta haettiin vesi koululle tonkilla ja ämpäreillä. Kuvaan lisäykset tehnyt Irja Uusikallio.

¹³⁵ HKA, VKA, III / 13 Da:1, 1953–1966, kirjeiden toisteet. Valtuuston kokous oli 19.4.1956 ja kirje saapui koululle 27.4.1956; HKA, VKA, III / 13 Db-c:1.

saan kunnan teettämään vesijohdon ensin omaan taloonsa ja sieltä vasta koululle kartan mukaan. Samoin hän käytti valtaansa, kun kunnan päättäjät tekivät omistajan kanssa sopimuksen lähteen vedestä vain itselleen ja koululle, mutta ei millekään kolmannelle osapuolelle. Veden tulo luvattiin koululle ”ikuisiksi ajoiksi”.¹³⁶ Työ eteni ripeästi, koska johtokunta ilmoitti kunnantoimistolle jo 26.11.1958, että Vatajan kansakoulun kaivo on saatu valmiiksi.¹³⁷

Tosin kunnanhallitus teki vasta 25.6.1959 kouluhallitukselle anomuksen Vatajan koulun vesijohtojen laittamisesta aiheutuneista kustannuksista:

[---] Vatajan koulu on ollut käytännöllisesti katsoen kokonaan ilman juoma- ja käyttövettä. Koulun pihamaalle aikoinaan rakennetusta kaivosta ei ole voitu käyttää vettä lainkaan – ei edes vaatteiden pesuun. Minkä vuoksi kaikkinaisen vesi niin opettajien kuin koulunkin tarvetta varten on pitänyt tähän saakka kantaa yli 300 metrin päässä sijaitsevasta lähteestä. Tämä on tullut ja olisi edelleen aiheuttanut suuria kustannuksia kunnalle. Kunnanhallitus on tehnyt asianomaisen maanomistajan, joka omistaa lähteen ja jonka maiden läpi vesijohto on laitettu, kanssa sopimuksen lähteen käyttöoikeudesta sopimuksen ikuisiksi ajoiksi ilman vuokraa tai muuta vastinetta. [---] Koulu on saanut kunnollista vettä, joka tutkittiin ennen työhön ryhtymistä asiantuntijan toimesta.¹³⁸

Arkiston kirjeiden joukosta löytyy myös tieto, kuten kouluhallitukselle oli selitetty, että lähteestä otettiin vesinäyte ja vastaus tuli Tampereelta 8.9.1958. Vesinäyte oli ulkonäöltään roskaisesta ja käyttökelvottomasta vedestä, ja kyseinen vesi kehoitettiin keittämään ennen käyttöä.¹³⁹ Vatajan koulun johtokunta oli oletettavasti jälleen kerran lähestynyt kunnanhallitusta ja -valtuustoa, koska sieltä oli saapunut koululle vastaus. Kunnanhallituksen pöytäkirjasta lähetettiin 18.9.1968 ote Vatajan koulun johtokunnalle, ja siinä oli esitys koulun kaivon uusimisesta. Kunnanhallitus oli silloin päättänyt yksimielisesti, että kunnan rakennusmestari suorittaa Vatajan koulun kaivon syväpuhdistuksen.¹⁴⁰ Kyse oli siis samasta lähteestä, jossa piti olla hyvä vesi.

Johtokunta suunnitteli veden saamista koulun ulkorakennukseen, koska vesi riittäisi hyvin myös saunalle ja pyykinpesuun. Yrjö Välimaa teki 3.12.1958 asiasta urakkarajouksen.¹⁴¹ Kunnanhallitus ei antanut lupaa vetää vesijohtoa saunaan, koska ”siltoin muutkin koulut voisivat vaatia samaa”, kuten asia ilmaistiin 1.7.1959 kunnan lähettämässä kirjeessä.¹⁴² Johtokunta ehdotti uudelleen vesijohdon vetämistä saunaan vuonna

¹³⁶ HKA, VKA, YHLK III 38 Ia:28, työselitykset. Ks. myös Alasuutari 2001, 24–25.

¹³⁷ HKA, VKA, III / 13 Da:23, 1953–1966, kirjeiden toisteet 1958; N42; N45; N46₁; N47; M48; N50.

¹³⁸ HKA, VKA, YHLK, II 38, Ia, Rak. Piirust.kust.arv, työselit, jossa D 647/183 Honkajoen kunnan kirje Kouluhallitukselle 25.6.1959.

¹³⁹ HKA, VKA, III / 13 Da:16, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

¹⁴⁰ HKA, VKA, III / 13 Ec:46, kunnan viranomaisten kirjeet. Kirje saapui Vatajan koululle 16.10.1968.

¹⁴¹ HKA, VKA, III / 13 Da:25, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

¹⁴² HKA, VKA, III / 13 Ec:1, kunnan viranomaisten kirjeet.

1969, mutta lopputuloksesta ei ole tietoa.¹⁴³ Tosin N46₁ muisteli, että saunaan olisi laitettu vesijohto tuolloin, koska saunassa oli kraana, ja vesijohto jäätyi talvella.

Vuodelta 1972 oleva kartta¹⁴⁴ aiheutti aluksi hämmennystä tutkiessani Vatajan koulun arkistoa, sillä piirros Vatajan koulun vesijohdosta osoitti koulun kaivon sijainnin Erkkilän maalla, mutta siinä oli lisäksi ylimääräinen lenkki niin sanotulle sahan konttorille. Asia selvisi kunnanhallituksen pöytäkirjasta 4.8.1972, jonka §:ssä 350 ilmeni, että sahan konttorilla asuvat olivat halunneet kunnan yhteydenottoa ja avustusta veden saamiseksi Erkkilän lähteestä. Vesijohto olisi ollut helppo vetää talolle, mutta kunnan maanomistajan kanssa tekemä sopimus ei sitä sallinut.¹⁴⁵ Heidi Andersson selittää kysymyksen olevan yleisestä edusta

silloin, kun jonkin alueen pohjavesivarat on vesihuoltosuunnittelussa varattu käyttöön tai kun on odotettavissa hyväksikäytön lisääntymistä. Periaatteessa siis pohjavesivarojen säilyttäminen on jo itsessään yleisen edun mukaista. Pohjavesiesiintymään on alueen omistajalla tai haltijalla vain vallintaoikeus [---] (VL 1:8.1). Vaikka toisaalta omistajakaan ei saa ilman viranomaisen lupaa ryhtyä mittaviin vesistö- tai pohjavesihankkeisiin.¹⁴⁶

3.3 Veden haku lähteestä

Koulujen historiikeissa on jonkin verran kirjoitettu vedestä, ja sen kannosta koulukeittolan tarpeisiin. Kansakouluista tehdyssä tutkimuskirjallisuudessa on nähty tarpeelliseksi kirjoittaa koulukeittolan veden tarpeesta tai sen saamisesta vain vähän. Esimerkiksi Hannu Syväoja kirjoitti kirjassaan *Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja* (2004) kaikesta muusta, mutta ei koulujen vedestä, eli oliko sitä saatavissa vai ei. Teos kattaa laajasti kansakoulun toimintaa ja tehtäviä Saara Tuomaalan (2004) väitöskirjan tavoin, mutta vedestä tai sen saatavuudesta oli heidän kirjoissaan vain lyhyitä mainintoja. Tosin myöskään Halilan teoksissa ei ole paljon mainintoja veden saatavuudesta tai sen käytöstä kouluilla, mutta hän mainitsee juomalaitteen tarpeellisuudesta ja infektioriskistä, jos kaikki juovat samasta kupista. Syväoja mainitsee ainoastaan, että ”oppilaiden sosiaalitalat rajoittuivat eteisen juomavesilaitteeseen ja käymälään”. Tosin hän lisää, että ”heikoimmin varustetuissa maalaiskansakoulussa juomavesi oli ämpärissä ja sitä juotiin yhteisestä kiposta”. Myös koulukeittolatoiminta jäi vähälle huomiolle Syväojan kirjassa ehkä tärkeämpänä pidettyjen asioiden vuoksi.¹⁴⁷

¹⁴³ HKA, VKA, III / 13 Db-c:1, 1952–1953, johtokunnan pöytäkirjoista ote; HKA, VKA, III / 13 Ec:40, 1952–1966, kunnan viranomaisten kirjeet.

¹⁴⁴ Katso liite 5, jossa vesijohdon linja melkein sama kuin liitteen 4 kartassa, mutta piirros jatkuu.

¹⁴⁵ HKA, VKA, YHLK III / 38 Ia:28; HKA, KHALL II / Cb:15, kunnanhallituksen pöytäkirjat 1972.

Kangas, henkilökohtainen tiedonanto: Sopimusta ei enää löytynyt Honkajoen kunnan arkistosta, koska on oletettavaa, että Vatajan koulun myymisen jälkeen tarpeettomat asiakirjat hävitettiin.

¹⁴⁶ Andersson 2010, 247, 324.

¹⁴⁷ Syväoja 2004, 106; Halila 1950, 116. Vrt. Collander 1985, 20; Virtanen 2007, 24.

Honkajoella Vatajan koulun keittäjälle vesi oli koulun tärkein huolenaihe, koska uudella koululla ei ollut hyvää vettä kaivossa. Myös koululla asuvat opettajat joutuivat keittäjän ohella hakemaan ruokaveden muutaman sadan metrin päässä olleesta niin sanotusta Vassen lähteestä Asukkaantien varrelta. Vesi jouduttiin sieltä kantamaan tai isompi erä tuomaan kärryillä tai vesikelkalla koulukeittola varten. Rakolassa koulunsa aloittaneet oppilaat muistivat, että uuteen kouluun vettä ei sen valmistuttua saatu heti suoraan vesihanasta.¹⁴⁸ Uutta koulua käyneistä oppilaista muutama muisti, että vesi olisi tullut hehtimiten koululle rakentamisen jälkeen kraanasta.¹⁴⁹ Arkistotietojen mukaan koulun valmistumisen jälkeen suunniteltiin remonttia, mutta vasta vuoden 1952-3 remontin jälkeen saatiin vesi tulemaan vesihanoista suoraan keittolaan ja eteisen vesipisteeseen sekä opettajien asuntoihin.¹⁵⁰ Johtokunta käsitteli jo kokouksessaan 6.6.1948 opettajan puuttuvia luontaisetuja, joihin kuului myös veden saaminen. Koska veden kantomatkaa oli yli 200 metriä, opettajan kuului saada siitä korvaus. Oletettavasti myös alakoulun opettaja olisi saanut veden kannosta palkkiota, mutta hänen nimeään ei ole mainittu kokouksen pöytäkirjassa. Koululla asui heti sen valmistumisen jälkeen näin ollen vain yläkoulun opettaja, sillä perheellisellä alakoulunopettajalla oli huone vuokrattuna muualta, ehkä juuri veden saamisen ongelman vuoksi.¹⁵¹

Uudelle koululle valittiin vahtimestari johtokunnan 8.11.1947 olleen kokouksen mukaan, joten on oletettavaa, että koulukeittola toiminta alkoi samalla, kuten haastatel-

¹⁴⁸ M34; M39. Vrt. Collander 1985, 25, jonka mukaan Siikaisten koululle hankittiin vesikelkka veden hakua varten; Heikkilä 1998, 104, jossa Heikkilä selittää Jämijärven kirkonkylän koulun keittolan hoitajalle maksetun vedenkannosta korvausta 300 markkaa vuonna 1947. Yllä olevan kuvan on ottanut Aarno Uusikallio 1950-luvulla. Lähteen lähellä on oja eli Vasikkaluoma. Kuvan omistaa ja lisäykset tehnyt Irja Uusikallio.

¹⁴⁹ N45; N47.

¹⁵⁰ N42; HKA, VKA, YHLK III 38, Ia:28. Vrt. Helariutta & Jaakkola, 14, 16.

¹⁵¹ N25; N29; M35; HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1948–1949, johtokunnan pöytäkirja 6.6.1948, § 4.

tavat muistavat.¹⁵² Keittäjä joutui hakemaan veden muualta, koska ensimmäinen kaivo valmistui koululle vasta kesällä 1948. Keittäjälle maksettiin vasta myöhemmin korvausta veden hakemisesta lähteestä, vaikka tehtävä ei talvipakkasilla ollut mitään kaikkein helpointa, ei tosin myöskään sulan maan aikana. Vatajan kansakoulupiirin johtokunta esitti kunnalle 6.6.1948, että opettaja Eino Koskelalle korvataan luontaisetuja vedenhakumatkan vuoksi, koska matka on yli 200 metriä.¹⁵³ Opettajahan asui koululla, jossa ei ollut omaa kaivoa heti koulun valmistumisen jälkeen.

Koulun kaivon vesi todettiin jo talvella 1952 käyttökelvottomaksi, joten sitä ei olisi voinut käyttää ruokavetenä, mutta keittäjällä ei ollut muuta mahdollisuutta. Koululle hankittiin vasta vuonna 1953 maitopystö eli tonkka vedenhakua varten ja myös vuoden 1954 hankinnoissa oli toinen tonkka ja samalla hankittiin myös vesikauha eli nappo. Näin ollen on oletettavaa, että koululle haettiin vettä muualla olevasta lähteestä, koska tonkkia ei tarvittu muuhun käyttöön. Samaan aikaan hankittiin emalisankkoja ehkä ruoanjakelua varten, mutta myös veden säilytystä varten.¹⁵⁴ Haastateltavat muistivat, että myös *opettajat hakivat juomaveden lähteestä, joka Vassen maalla Järvelän lähellä, koululta noin puoli kilometriä.*¹⁵⁵ N46₁ muisteli pienellä Silja-keittäjällä olleen hankaluuksia veden haussa, mutta myös koulun lämmityksessä, jota piti tehdä myös yöllä. Isot halot olivat hänelle raskaita.

Kuvan tonkasta ottanut vuonna 2008 ja omistaa Irja Uusikallio.

Johtokunta lähetti kunnanvaltuustolle kirjeen 7.9.1954, jossa se ehdotti keittäjälle maksettavan vedenkannosta korvausta, mutta valtuusto ei myöntynyt maksamaan, koska koululla oli sen käsityksen mukaan oma kaivo. Epäpuhdasta vesijohtovettä käytettiin siis edelleen ruoanlaitossa. Kunnanvaltuuston 15.3.1955 olleen kokouksen päätöksellä kunta vihdoinkin lupasi maksaa veden kannosta keittäjälle 1000 markkaa kuukaudelta, mutta päätös oli monen äänestyksen tulosta. Vatajan koulun vahtimestari ei ollut tyytyväinen tähän maksuun, joten hän ei oletettavasti hakenut vettä muualta.¹⁵⁶ Syksyllä

¹⁵² HKA, VKA, III/13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirjat; M35₁; M35₂.

¹⁵³ III /13 Ca, 1948–1949, johtokunnan pöytäkirja 6.6.1948.

¹⁵⁴ HKA, VKA, III /13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

¹⁵⁵ N42 & N45 & N47.

¹⁵⁶ HKA, KHALL, II, Ca 2:6, KVALT pöytäkirjat 1951–1955; HKA, VKA, III /13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

1955 vedenkannosta koululle kiisteltiin edelleen. Kunnanvaltuusto myönsi kokouksessaan 24.10.1955, että vesi on kelpaamatonta oppilaiden ruoka-, jano- tiskivedeksi. Valtuusto päätti maksaa koulun keittäjälle 100 markkaa koulutyöpäivältä vedenkannosta koulun keittolaan, ja lähteen mainitaan olleen 400 metrin päässä.¹⁵⁷

Suomessa vesien omistus on paljolti yksityisillä, ja maanomistajilla on valtuudet säädellä maillaan sijaitsevien lähteiden käyttöä.¹⁵⁸ Koululle kannettiin vesi yksityisen lähteestä ja johtokunnan huolena oli monissa kokouksissa veden saatavuuden loppuminen, jos lähteen omistaja kieltää veden haun. Näin ollen lähteen omistaja käytti valtaansa koulun johtokuntaan ja kunnan päättäjiin nähden. Johtokunnalle ja valtuustolle tuli kiire etsiä kaivon paikkaa, koska yksityisen lähteen ympärillä olevan maa-alueen omistaja lähetti johtokunnalle 7.8.1957 kirjeen, jossa hän vaati korvausta kaivon puhdistamisesta.

Jos haetaan vielä vettä omistamastani lähteestä, niin ilmoitan, että olen päättänyt puhdistaa k.o. vedenottoaikaan. Tämän johdosta huomautankin, että kunta olisi velvollinen korvaamaan 4000 markkaa kyseisen työn suorituksesta, koska koulu on ollut suurin veden kuluttaja mainitusta lähteestä.¹⁵⁹

Esimerkiksi vuoden 1955 vedenkantopäiviä oli keittäjällä elokuusta joulukuulle lähemmäs sata päivää. Vuoden 1958 aikana, jolloin uusi kaivo valmistui, vettä kannettiin helmi-marraskuun aikana 115 päivänä, joista päivistä maksettiin palkkiota. Tosin siinä tarkkaan oli mietitty, että veden kannosta maksetaan vain niiltä päiviltä, kuin keittolassa valmistetaan ruokaa.¹⁶⁰ Vuoden 1958 poistoluetteloon voitiin laittaa maitokärryt, joita ei enää tarvittu. Vesitonkat poistettiin myös käytöstä tarpeettomina vuonna 1965, koska niitä oli tarvittu vain veden kannossa.¹⁶¹

Koska koulu oli ilmoittanut vesiasian olevan kunnossa, hämmästytti kirjeiden toisteissa ollut tieto vuonna 1968 kaivovedestä ja sen kantamisesta. Kunnanhallituksen lähettämän kirjeen mukaan koulun keittäjälle maksettiin ruokaveden kantamisesta 2 markkaa vuorokaudelta 18.9.1968 olleen kokouksen mukaan. Tosin samassa kunnanhallituksen kokouksessa päätettiin yksimielisesti antaa kunnan rakennusmestarin tehtäväksi

¹⁵⁷ HKA, KHALL, II Ca 2:6, KVALT pöytäkirjat 1951–1955; HKA, VKA, III /13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet. SVT eli Suomen virallisen tilaston mukaan 100 markkaa vastaa suunnilleen nykyrahassa 3,37 euroa.

¹⁵⁸ Andersson 2010, 16–17.

¹⁵⁹ HKA, VKA, III / 13 Ec:31, 1952–1966, muut saapuneet kirjeet.

¹⁶⁰ HKA, VKA, III / 13 Da:16, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

¹⁶¹ HKA, VKA, III / 13 Da:1, 1953–1966, kirjeiden toisteet, irtaimiston poistoehdotus; HKA, VKA, III /13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet.

Vatajan koulun kaivon syväpuhdistus, mikä tarkoitti neljättä kaivoa, joten vedenkanto saattoi olla lyhytaikaista.¹⁶²

3.4 Oppilaan veden käyttö

Veden laadun määrittämiseksi ei ennen laboratorioita ollut useinkaan mahdollisuutta muuta kuin silmämääräisesti päätellä veden kirkkaus, maistamalla ja haistelemalla. Nykyajan vaatimuksena on edelleen veden kirkkaus, värittömyys, hajuttomuus, raitis maku ja pieni liuenneiden kiinteiden aineiden määrä. Tosin laboratoriokokein voidaan veden laatua määritellä lisää.¹⁶³ Vuonna 1956 Maailman terveysjärjestö laati Euroopan maita koskevat juomaveden laatuvaatimukset Katkon mukaan. Veden laatuun kiinnitettiin kunnolla huomiota vasta uuden vesilain tultua voimaan vuonna 1962, jolloin vesien suojeluun kiinnitettiin enemmän huomiota, ja pohjavesien ehdoton pilaamiskielto tuli voimaan. Vuonna 1967 lääkintöhallitus antoi yleiskirjeen veden laatuvaatimuksista. Seuraava vesilain uudistus tapahtui vasta vuonna 1987 oikeuskäsittelyn osalta.¹⁶⁴

Vielä 1980–1990-luvuilla saastui Suomessa useita kaivoja ja se aiheutti sairaus-epidemioita. Katko kirjoittaa, että jo vuonna 1958–59 tehtiin kunnallinen talousveden tutkimus Maataloushallituksen toimesta maalaiskunnissa, jolloin ”kansakoulujen kahden alimman luokan oppilasluvun perusteella määritettiin ne kansakoulupiirit, jotka edustivat tuhatta maalaiskuntien asukasta”. Tällöin kaivojen vedenpinnan syvyys oli koko maassa keskimäärin vain 2,1 metriä. Korkea nitraatti- ja fluoripitoisuus oli yleisin veden laatua huonontava tekijä ulosteperäisten bakteerien ohella. Myös rauta, mangaani ja alhainen pH olivat haittatekijöinä.¹⁶⁵ Vatajan kansakoulun veden laatu oli osittain samoista syistä käyttökelvotonta.

Kouluissa oli vesiämpäri, ja samasta kiposta juominen oli yleistä vielä sodan jälkeen, koska harvassa koulussa oli vesijohdot puhtaan veden saamiseksi. Tarkastaja tosin saattoi puuttua asiaan ja vaatia jonkinlaista putkea vesisuihkua varten, kuten Siikaisten Leppijärvellä, jossa kävi sama tarkastaja kuin Vatajan kansakoulussa.¹⁶⁶ Oppilaiden janon sammuttamiseksi useimmissa kouluissa oli jonkinlainen astia, josta he saivat käydä juomassa vettä janoonsa. Rakolassa olleen koulun eteiseen johtokunta hankki väliaikaiseksi juomalaitteeksi ämpärin rikkimenneen tilalle ja vesikauhan, mutta sen käyttö

¹⁶² HKA, VKA, III / 13 Ec:48, 1953–1973. Kirje saapui koululle 11.10.1968.

¹⁶³ Juuti 2010, 46.

¹⁶⁴ Katko 1996, 158, 161, 193.

¹⁶⁵ Katko 1996, 195; Juuti 2010, 106. Ks. myös Syväoja 2004, 107.

¹⁶⁶ Collander 1989, 12–13. Ks. myös Halila 1949, 116–118.

oli vähäistä haastateltavien mukaan.¹⁶⁷ Tosin talon nimeä ei ole mainittu pöytäkirjassa, mutta koska alakoululaiset yleensä jäivät kaikessa vähemmälle, on oletettavaa, että johtokunnan päätös tarkoitti yläkoulua eli Rakolaa. Oppilaat muistavat, että *vesiastiana oli saavi, josta napolla juotiin vettä*.¹⁶⁸ N47 muisteli, että koululle olisi tullut kylmä kaivovesi heti sen valmistuttua vuonna 1947 ja Erkkilän lähteestä vesi vuonna 1952. Ehkä muisteluun vaikuttaa ikä ja kuullut kertomukset veden saamisesta koululle. Tosin johtokunta ohjeisti keittäjää syksyllä 1947 pitämään juomalaite puhtaana, ja siihen oli määrä joka koulupäiväamu tuoda raikasta vettä. Vatajan koulun vuoden 1952 irtaimiston poistoluettelossa on kyllä mainittu juoma- ja pesulaite, mutta jota ei ollut olemassa-kaan inventoineen opettajan mukaan.¹⁶⁹

Joidenkin mukaan uudella koululla oli juomalaite, *josta painamalla tuli vettä suoraan suuhun, väliin koko naamalle*. Vesihanasta juomista varten voi keittolasta lainata myös astiaa. Kesken tunnin juomassa käyntiä ei pidetty sopivana, mutta opettajan antamalla luvalla sai käydä juomassa, esimerkiksi jos oppilas kovin yski. Opettaja kannusti juomaan välitunnilla, mutta pojat saattoivat käyttää juomassa käyntiä tervetulleena taukona opetuksesta.¹⁷⁰

Muistikuvat vaihtelevat, mutta se sopii koulun veden saamisen tilanteeseen, koska koulun kaivoveden laatu oli huonoa ja vettä haettiin osan aikaa muualta lähteestä. Myös vastaajien iän huomioiminen on yksi tekijä, koska vanhimmat oppilaat kävivät koulua Rakolassa, jossa oli oma kaivo. Vielä vuoden 1956 keväällä hankittiin koululle emallinen vesisanko, joten hyvä vesi oli edelleen juotavissa vain ämpäristä kupilla, jonka oppilas voi lainata keittolasta. Koska koulun eteisessä oli lavuaari ja siihen tuli vesi koulun kaivosta, vaikka se ei ollutkaan puhdasta ja käyttökelpoista, olettaisin oppilaiden juoneen janoissaan kraanasta tullutta vettä. Ellei oppilas muista hänellä olleen koskaan koulussa jano, tuskin hän silloin muistaa myöskään juomapaikkaa.¹⁷¹ Vuoden 1968 talvella hankittiin Vatajan kansakoulun perusparannustöiden yhteydessä oppilaseteiseen pesulavuaarin viereen *juomakulho, luultavasti Arabian*, joka yhdistettiin lavuaarin viemäriputkeen. Koulun aulassa oli juoma-automaatti, josta *nappia painamalla vesi lensi*

¹⁶⁷ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1948–1949, johtokunnan pöytäkirja 30.8.1936.

¹⁶⁸ M48.

¹⁶⁹ HKA, VKA, III/13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirjat; HKA, VKA, III / 13 Ec, 1953–1973, inventaarioluettelot. Vrt. Collander 1985, 16, 20.

¹⁷⁰ M34; N42; M45; N46₁; N47; M48; N50. Ks. myös Syväoja 2004, 106. Vrt. Collander 1985, 16.

¹⁷¹ HKA, VKA, III / 13 Da:1, 1953–1966, kirjeiden toisteet. Ks. myös Halila 1950, 116–117; Alasuutari 2001, 36–37. Vrt. Virtanen 2007, 17; Collander 1985, 20.

*kaaressa vettä juotavaksi. Joillakin pojilla on tapana laittaa suu kiinni vedentuloaukkoon.*¹⁷²

3.5 Hygienia koulussa ja oppilaan terveys

Tuomaala korostaa väitöskirjassaan puhtaiden käsien saamisen merkitystä kansakoulussa, mutta hän ei käsittele kovin tarkasti veden saatavuutta. Joko Tuomaala ja hänen informanttinsa eivät pitäneet veden saantia kansakouluilla ongelmana tai se ei ollut ongelma missään Tuomaalan tutkimassa koulussa.¹⁷³ Vesi on tärkeä elementti jokapäiväisessä elämässä, ja sen puute koettiin aikoinaan ja koetaan edelleen talouksissa, joissa sitä tarvitaan paljon. Vatajankosken kumpuileva ja soinen maasto vaikutti lähteiden sijaintiin, ja siten monen talon asukkaat hakivat jostain hyvästä lähteestä käyttö- ja kahviveden. Veden kanto oli yleensä naisten työtä, ja vain harvoin miehet osallistuivat siihen – esimerkiksi vain silloin kun veden kuljetukseen käytettiin hevosta.¹⁷⁴

Tuomaala korostaa oppilaan puhtauden tuovan samalla terveyttä, jolloin molemmat arvot rakensivat kansalaiskuntoisuutta. Oppilaita valistettiin myös kotona vaalimaan puhtautta, jolloin koko kodin hygienia parani ja sairaudet vähenivät. Suomessa oli vielä 1900-luvun alkupuolella paljon kulkutauteja, joiden osasyynä oli epäpuhtaus, mutta myös ravinnon puute. Siten ravinnon saamisella koulussa oli merkitystä koululaisen hyvinvointiin ja oppimiseen. Tätä samaa asiaa pohditaan edelleen kehittyvissä maissa, mutta myös rikkaissa maissa, sillä koulussa ateriointiin liittyvät asiat ovat tärkeitä. Ravinto ja terveydenhoito ovat oppimisen perusasioita, sillä terve oppii paremmin.¹⁷⁵

Veden puute vaikutti koululla myös siivouksessa, koska kouluviranomaiset huomioivat vähitellen koulun puhtaanapidon tarpeen. Tosin kouluhuoneiden pesu katsottiin aluksi tarpeelliseksi vain kerran tai korkeintaan neljä kertaa lukuvuodessa, vaikka yleistä siivousta tehtiin kerran viikossa. Oppilaat huolehtivat koulujen siivouksesta 1900-luvun alkupuolella, mutta vähitellen palkattiin vakituinen henkilö kouluruoan keittäjäksi ja samalla siivojaksi.¹⁷⁶ Valaistuksen puutteellisuus opetuksen ohella vaikutti ehkä myös siivoamisen tarpeeseen, koska hämärissä luokkahuoneissa ei nähty likaa, ja siten vasta sähkön saamisen jälkeen koulujen siivous lisääntyi.¹⁷⁷

¹⁷² HKA, VKA, YHLK III 38 Ia:28, työselitykset; N50; N62. Vrt. Collander 1985, 16.

¹⁷³ Tuomaala 2004, passim.

¹⁷⁴ N25. Ks. myös Tuomaala 2004, 146–147; Juuti 2010, 51; Uusikallio 2014, passim.

¹⁷⁵ Tuomaala 2004, 254, 268–271, 280–281. Ks. myös Saarelainen 2013, 252; Halila 1949, 117. Vrt. Collander 1985, 20; Alasuutari 2002, 84.

¹⁷⁶ Roiha 1966, 63–64, passim; Heikkilä 1998, 100, 167. Ks. myös Syväoja 2004, 104–105; Tuomaala 2004, 135. Vrt. Palonen 1960, 39; Nurminen 2007, 41; Lammi 1997, 166, 233; Sundström 2000, 13.

¹⁷⁷ Ks. myös Tuomaala 2004, 128. Vrt. Lammi 1997, 164, 227; Virtanen 2007, 16; Sundström 2000, 19.

Vatajankoskella koulua pitävissä taloissa oli haastateltavien mukaan sähköt, eikä oppilaiden siivouksesta ole mainintaa asiakirjoissa eikä haastateltavien vastauksissa. Rakolassa koulun vuokran maksuun liittyi myös koululuokkien lämmitys sekä siivous esimerkiksi vuonna 1946, ja oletettavasti jo aiemmin.¹⁷⁸ Varsinaisen koulutalon valmistuttua koulun johtokunta antoi siivouksesta ohjeet vahtimestarille:

Lattiat lakaistaan koulutyön päätyttyä ja kastellaan ne pölyämisen estämiseksi ennen lakaisua. Pöly pyyhitään aamulla ennen koulun alkamista, samalla tuuletetaan huoneita. Kerran viikossa pestään kostealla lämpimällä rätillä pulpetit, pöydät, ovet, kaappien ovet ja likaantuneet ikkunat ja valaisimet sekä lattiat. Perusteellisempi puhdistus suoritetaan tarpeen vaatiessa 2-3 kertaa lukukaudessa.¹⁷⁹

Syväoja kirjoittaa väitöskirjassaan, että sotien jälkeen rakennettuihin kouluihin saatiin nykyaikaiset hygieeniset tilat, esimerkiksi wc:t ja käsienvesumahdollisuudet sekä juomavesi.¹⁸⁰ Vatajan kansakoulun piirustusten mukaan oli oppilaseteisessä yksi käsienvesuasennus suunniteltu sisälle, vaikka kaivoa ei heti ollut veden saamiseksi, mutta ulkoversojen luona ei ollut mitään käsienvesumahdollisuutta.¹⁸¹ Opettajan tehtäviin kuului myös hygienian opetus oppilaille, jolloin valvottiin siisteyttä rutiinien avulla. Opettaja tarkisti käsien, kynsien ja nenäliinan puhtauden, mutta tutki oppilaan myös täiden varalta. Oppilaiden yleistä terveydenhoitoa seurattiin myös lääkärintarkastuksilla, jolloin voitiin määrätä kalanmaksaöljyn syöttämistä oppilaille ruokahalun ja terveyden parantamiseksi.¹⁸²

Kerran tuli iso pullo kalanmaksaöljyä koululle, taisi olla semmoinen niin sanottu AIV-säilöntäaineen kokoinen pullo. Kun oli havaittu, että Suomen koululaiset ovat kovasti heikkoja sotien jälkeen. Iso ruokalusikallinen sitä annettiin jokaiselle. Jokainen joka sitä otti, sai palkaksi ison kourallisen rusinoita, joita ei vielä silloin muuten saanut kaupasta. Joitain oli jotka eivät ottaneet annostaan, mutta eivät myöskään saaneet rusinoita. Me Vatajan Arvon kanssa kysyttiin, jos ottaa kaksi lusikallista, saadaanko kaksi kourallista rusinoita. Eihän sitä saanut, kuin vasta seuraavana päivänä.¹⁸³ Opettaja tuumasi: vielä yksi ylimääräinen lusikallinen ja se annettiin aina minulle. Kerran viikossa sitä annettiin.¹⁸⁴

Hygienian opetus lisääntyi sodan jälkeen ja myös käsien pesua arvostettiin aiempaa enemmän. Käsienvesun opetuksesta kysyessäni miehet eivät muistaneet, että opettaja olisi erikseen puhunut tai opettanut käsienvesua, mutta oli joukossa myös naisia.¹⁸⁵ Siisteyttä korostettiin vastanneiden naisten mukaan. *Siistit ruokaliinat piti olla ja pul-*

¹⁷⁸ HKA, KHALL, II Ca2:5, KVALT 1946–1950, pöytäkirja 3.9.1946. Vrt. Tuomaala 2004, 128.

¹⁷⁹ HKA, VKA, III /12 Ca, 1946–1957, johtokunnan pöytäkirja 2.11.1947. Ks. myös Halila 1949, 115–117; Tuomaala 2004, 268–277.

¹⁸⁰ Syväoja 2004, 107. Vrt. Virtanen 2007, 17; Tuomaala 2004, 132.

¹⁸¹ HKA, VKA, YHLK III 38, Ia:28, työselitykset. Liite 6, jossa näkyy koulun eteisen allassuunnitelma.

¹⁸² Syväoja 2004, 108, 111–112; Halila 1950, 115–117. Ks. myös Tuomaala 2004, 272–276, 278.

¹⁸³ M35₁.

¹⁸⁴ N46₁.

¹⁸⁵ M34; M45; M48; M39; N42; N45; N50. Vrt. Tuomaala 2004, 134.

petti piti pitää siistinä, ja opettaja käytti Jöröjukka vertausta siisteydestä puhuessaan. Opettaja katsoi myös, *että kädet olivat puhtaat ja kynnet lyhyet. Joskus tarkastettiin myös korvan taukset.*¹⁸⁶

Yleensä hygienian opetukseen kuului myös käsien pesu ennen ruokailua. Haastateltavat eivät muistaneet, että ennen ruokailua olisi pesty käsiä, tai että siitä olisi erikseen puhuttu koulussa. Rakolassa oppilaiden oli tietysti hankala pestä käsiään, mutta myöskään koulun tiloissa kaikki oppilaat eivät muistaneet olleen lavuaaria, joten voi kysyä: *Missä olisi pesty?*¹⁸⁷ Joidenkin kotona oli opetettu pesemään käsiä ennen ruokailuun menemistä, mutta ehkä koulun vesitilanne ei innostanut opettajia kehottamaan oppilaita käsienpesuun. Jos oppilas suttasi esimerkiksi musteella kätensä, käskettiin mennä ne pesemään. Vaikka uudessa koulussa oli allas, ei ollut pyyheliinaa, mihin olisi käsiään kuivannut. Näin ollen *pojat huiski märkiä käsiään*, mikä tietenkin oli heistä mukavaa. *Ei [käsiä] pesty, jos ei ollut silminnähdän likaiset.*¹⁸⁸

Vatajan uudelle koululle ei tehty heti ulkorakennusta, joten oppilailla ja koulun henkilökunnalla lienee ollut miettimistä vessassa käynnistä. Vasta talvella 1948 kansakoulun johtokunta paneutui ulkorakennuksen teettämiseen jälleen kerran kaivon teon ohella. Erillisen ulkorakennuksen valmistuttua vessat olivat siellä, mutta vesi tuli vain koulun sisälle, joten *ei ollut mahdollisuutta* käsienpesuun. *Ei välitunnilla sinne [eteiseen] menty, jos oli käyty vessassa.*¹⁸⁹ Tyttöjen ja poikien vessoissa istuimet olivat rivissä korkealla, kuten oli tapana maalaiskansakouluissa. Vessassa paperina oli yleensä sanomalehteä, mutta myöhemmin oli niin sanottua silkkipaperia, joka oli melko kovaa, mutta ohutta.¹⁹⁰ Vessassa käynnin jälkeen käsien pesu olisi ollut tarpeellista, mutta vaikka siitä puhuttiin, sitä ei valvottu.¹⁹¹ Useimmat haastateltavat muistelivat, ettei ollut mahdollisuutta pestä käsiään vessassa käynnin jälkeen. *Jos kovin likaantuneet olivat, Rakolan navettakeittiössä se oli mahdollista* [pestä käsiään]. *Tavallisesti ei pesty, [sillä] ennen kouluremonttia ei ollut käsienpesupaikkaa.*¹⁹² Uudistukset tulivat myös Vatajan kouluun, sillä N62 muisteli, että *käsipaperiteline taisi tulla jo kansakouluunkin 1970-luvun puolella* ja myös pyyheliina ilmaantui altaan viereen.¹⁹³

¹⁸⁶ N45; N46₁; N50. Vrt. Collander 1989, 19; Tuomaala 2004, 272–276; Uusikallio 2013c, passim.

¹⁸⁷ M34; M39; N42; N45; M45; M48.

¹⁸⁸ N46₁; N47; N50.

¹⁸⁹ HKA, VKA III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirjat 4.3.1948 & 3.7.1948; M45; N46; M48; N50. Ks. myös Halila 1949, 364–367; Syväoja 2004, 106.

¹⁹⁰ Esimerkiksi N46₁, N62.

¹⁹¹ N42; N47. Ks. myös Tuomaala 2004, 268–269.

¹⁹² M34; N42. Ks. myös Tuomaala 2004, 259.

¹⁹³ N62. Ks. myös Halila 1949, 117.

4 Ruokailun järjestäminen Vatajan kansakoulussa

4.1 Keittäjän tehtävät

Keittäminen ja ruoanvalmistus ovat monipuolinen tutkimuksen ala, jolloin liikutaan etnologia- eli kansatieteessä ja myös muiden tieteiden alueella. Keittäminen on osa materiaalista ympäristöä. Ruokatutkimukset ovat yleensä painottuneet talonpoikaiseen elämäntapaan eli maanviljelyyn ja luonnonympäristöön, jolloin kartoitettiin ruokakulttuurin yleiskuvaa. Ruoan saanti ja valmistus painottui vuodenaikojen rytmiin, tällöin aterialle määrittyi elintarvikkeiden sekä ruoanvalmistuksen kokonaisuus ja niiden elementteinä olivat materiaali, ruokailutilanne sekä sosiaalinen aika ja paikka. Myös ruokaesineitten merkitys on ihmisten mielissä enemmän ruokalajeina kuin varsinaisina esineinä, joten sitä on kutsuttu aineelliseksi eli esineelliseksi kansatieteeksi Maarit Knuutilan mukaan. Tällöin etnologia määrittää, että ”kansanomaisen taitotiedon (teknisen tiedon) selvittäminen” on esineiden tehtävänä, kuten Knuutila lainaa Satu Apoa.¹⁹⁴

Päivi Palojoki selittää yhden kouluruokailuaterian olevan mutkikkaan palapelin lopputuote, ”jossa eri toimijoiden yhteispeli on ehdoton edellytys hyvän ruokailuelämyksen syntymiselle”.¹⁹⁵ Nykyisin koulutetaan kouluruokailuhenkilöstöä ja he osallistuvat tasavertaisesti koulun kasvatustavoitteiden toimintaan. Myös heidän ammatillista osaamistaan arvostetaan, koska he ovat opettajien kanssa samalla tavalla oppilaiden kanssa vuorovaikutuksessa.¹⁹⁶ Vielä 1930-luvulla lasten ravinnon saanti oli heikkoa, ja myös lasten aliravitsemusta esiintyi. Ruokaa arvostettiin varsinkin pula-aikana, vaikka ruoan laatu saattoi vaihdella paljon.¹⁹⁷ Ihmisen saadessa tarpeeksi ravintoa hän pystyy tekemään työtä, ja siksi myös lapset tarvitsivat tarpeeksi ravintoa.¹⁹⁸

Keittäjän työt kansakoulussa olivat siten yhtä tärkeitä kuin opettajien, minkä myös valtiovallan edustajat olivat huomanneet, sillä ilman ravitsevaa ruokaa ei oppilas jaksanut käydä koulua ja oppia uutta. Tosin Vatajan koulun johtokunnan jäsenet näyttivät aluksi käsittävän pöytäkirjojen mukaan, että keittäjän tehtävät olivat yksinkertaisia. Rakolan talossa toimiessaan keittäjän tehtävät olivat ehkä vähemmän vaativia, sillä hänen tehtäviinsä kuului oletettavasti vain yksinkertaisen ruoan laittaminen, koska muuta mainintaa ei ole asiakirjoissa.¹⁹⁹ Vellien ja puurojen sekä myös perunakeiton keittämi-

¹⁹⁴ Knuutila 2006, 34–35, 39; Tolksdorf 2001, 239–254.

¹⁹⁵ Palojoki 2012, 6.

¹⁹⁶ Lintukangas 2009, 163.

¹⁹⁷ Ks. myös Nurminen 1997, 96. Vrt. Lundén 2014, 36, 65; Heikkilä 1998, 202–203; Nurminen 2007, 28.

¹⁹⁸ Hakamies 2004, 80; Syväoja 2004, 222, 105; Alasuutari 2002, 84.

¹⁹⁹ Ks. myös Kalela 2010, 43, 45, 49; Tuomaala 2004, 135.

nen voidaan luokitella yksinkertaisiin ruokiin, jota osasivat kaikki kylän naiset ilman keittokirjojen apua.²⁰⁰

Keittäjän tehtävien kuvaamisella haluan kuvata pienten kasankoulujen keittäjien toimenkuvan muuttumista. Vasta varsinaisen koulutalon valmistuttua keittäjän tehtävät lisääntyivät. Oppilaat olivat tyytyväisiä päästessään uuteen kouluun ja siten myös keittäjän tehtäviin suhtauduttiin eri tavalla:

Rakolan pakarin hellalla Selema niitä keittojansa keitteli. Se oli jo sitten melkoinen saavutus, kun päästiin oikein sitä varten rakennettuun koulurakennukseen, jossa oli oikea keittola. Ja jotain keitto-oppia saanut keittäjä. Se oli juhlavaa syödä oikein pulpetissa ja oli maitolasi, tai peltimuki se taisi ollakin.²⁰¹

Koulukeittolan hoitaja oli samalla koulun yleismies, sillä hänen piti hoitaa myös siivous luokissa sekä ympäristössä ja poistaa lumet pihapolulta, samalla kun hän täytti myös juomavesisäiliöt ja tyhjensi likavedet. Hakojen laittaminen portaiden eteen oli tärkeää, jotta sisälle tuleva hiekka vähenisi. Käymälöiden peseminen ja ikkunoiden puhdistus sekä syksyllä tuplien paikoilleen laitto kuuluivat myös vahtimestarille. Koulun juhlien jälkeen keittäjän tuli siivota luokkahuoneet sekä muut alueet ja lisäksi piti tehdä suursiivo kaksi kertaa vuodessa. Luokkahuoneiden lämpötila pidettiin lämmityksellä +15 - +18 asteessa, eikä lämpö saanut nousta yli + 20 asteen. Tuhka koottiin talteen koulun maiden lannoitteeksi.²⁰²

Johtokunta valitsi keittäjät toimeen, ja useimmiten tehtävään valittiin keskiikäinen perheenmätä samasta kylästä eli Vatajankoskelta, koska johtokunnan jäsenet tunsivat heidät parhaiten. Tolppailmoituksella eli kaupan, läheisen saunan tai suulin seinällä olevalla ilmoituksella vältettiin kauempana asuvien henkilöiden haku toimeen, mutta samalla se oli myös säästäväisyyttä hakumenettelyssä. Syksyllä 1937 keittäjäksi valittiin ”vähemmän vaativa sovelias henkilö” eli Elma Välimaa viiden markan keitto-päivän palkalla. Johtokunta haki vuosittain yläkoululle keittäjää, sillä toimesta ei maksettu palkkaa kesä- eikä lomien aikana, joten useimmiten keittäjät vaihtuivat syksyisin.²⁰³

Johtokunnan antamat ohjeet keittäjälle oli luettavissa taloudenhoitajan luona ennen työsopimuksen tekoa, ja samat ohjeet lähetti myös kunnanhallitus Honkajoen kan-

²⁰⁰ Ks. myös Knuutila 2006, 48–49.

²⁰¹ M35₁.

²⁰² Halila 1949, 114; HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 2.11.1947; HKA, VKA, III /12 Ca, 1946–1957, kunnanhallituksen ohjeistus 2.2.1948. Ks. myös Tuomaala 2004, 132. Vrt. Virtanen 2007, 24, 124; Kujansuu 1987, 54; Collander 1989, 41, 42; Heikkilä 1998, 165.

²⁰³ HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 2.11.1937 & 20.9.1938 & 31.7.1949. Ks. myös Tuomaala 2004, 135. Vrt. Halila 1949, 126; Lammi 1997, 247.

sakoulun keittäjille 2.2.1948. Ohjeiden mukaan toimenhaltijan tulee olla siisti sekä luotettava, ja hänen tulee myös vastata hänen haltuunsa uskoduista ruokatarvikkeista ja välineistä käyttäen niitä vain koulun hyväksi. Kaikkia ruokatarvikkeita tulee käyttää säästeliäästi ja siten, etteivät ne pääse pilaantumaan. Oppilaiden lisäksi koulukeittolassa saavat syödä valvovat opettajat ja keittäjä.²⁰⁴

Syksyllä 1947 oli pulmana kahden henkilön välinen valinta uuden koulun vahtimestariksi. Johtokunta ei valinnut kuitenkaan henkilöä, joka pyysi vähiten palkkaa. Hän ei ollut johtokunnan mukaan sopiva ja lisäksi vieraspaikkakuntalainen, joten verotulot palkasta olisivat menneet vieraalle kunnalle. Toisen hakijan nimeä ei ole mainittu johtokunnan pöytäkirjassa, joten jäin pohtimaan, eikö johtokunta halunnut jättää jälkipolville molempien paikkaa hakeneiden nimeä. Johtokunta ei silti ollut heti valmis maksamaan pyydettyä palkkaa Ellen Kanervalle, vaan halusi keskustella hänen kanssaan, jos Kanerva tyytyisi vähempään palkkaan saadakseen paikan.²⁰⁵ Työmäärän lisääntyminen koulutalon valmistuttua vaikutti myös palkkaan ja nimitykseen, sillä johtokunta valitsi syksyllä 1948 edelleen Kanervan koulun vahtimestariksi, ja hän teki sekä ruoan että hoiti koulun.²⁰⁶ Myös syksyllä 1949 oli kaksi hakijaa, ja johtokunta valitsi Helga Västälän, mutta halusi keskustella myös hänen kanssaan palkan alentamisesta.²⁰⁷ Vasta vuonna 1953 vaihtui vahtimestariksi muualta tullut Kaarina Oja, joka myös asui koululla.²⁰⁸

Keittolan toiminta alkoi useimmiten Vatajan kansakoulussa vasta syyskuun puolivälin jälkeen. Vuoteen 1944 mennessä keittäjälle maksettu korvaus nousi 15 markkaan päivältä.²⁰⁹ Esimerkiksi syksyllä 1943 Vatajan kansakoulun johtokunnan pöytäkirjaan kirjattiin: ”Koulukeittotoiminta päätettiin aloittaa ensimmäisenä päivänä lokakuuta. Alakoulu, joka toimii eri paikassa, päätettiin jättää ilman keittoa, koska sitä ei katsottu toistaiseksi pantavan käytäntöön.”²¹⁰ Tosin johtokunta päätti 26.8.1945 kokouksessaan, [---] ”että koulukeittola puheena olevassa koulussa [Martti Rantalan talo eli Tolppa] aloittaa toimintansa silloin kun yläkoulun syyslukukausi, ja velvoitettiin koulun taloudenhoitajaa ryhtymään kaikkiin asian vaatimiin toimenpiteisiin.”²¹¹

²⁰⁴ HKA, VKA, kunnanhallituksen ohjeistus 2.2.1948; HKA, VKA III /13 Ca, 1952–1966, muut saapuneet kirjeet 23.8.1955. Ks. myös Halila 1949, 117; Syväoja 2004, 106–107.

²⁰⁵ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 8.11.1947.

²⁰⁶ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1948–1949, johtokunnan pöytäkirja 10.9.1948.

²⁰⁷ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 2.11.1947 & 8.11.1947 & 15.8.1949. Ks. myös Halila 1949, 126. Vrt. Lammi 1997, 247; Collander 1989, 18.

²⁰⁸ HKA, VKA, III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet. Ks. myös Tuomaala 2004, 135.

²⁰⁹ HKA, VKA, III / 13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirjat.

²¹⁰ HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 20.9.1938 & 16.9.1943.

²¹¹ HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 26.8.1945.

Kansakoululautakunta lähetti myös syksyllä 1946 koulujen johtokunnille kehotuksen antaa kaikille oppilaille ruokaa, mutta oletettavasti alakoululaiset jäivät ilman lämmintä ruokaa edelleen. Samaan aikaan oli uusi koulurakennus jo suunnitteilla Vatajankoskelle, joten on oletettavaa, että päätöstä ei pantu toimeen, vaikka kouluruokailulaki näin velvoitti.²¹² Kukaan entisistä oppilaista ei muista, että Tolpassa olisi tarjottu alakoululaisille ruokaa, eikä myöskään mitään mainintaa keittäjästä tai ruoasta ole edellä mainitun johtokunnan päätöksen jälkeen kirjattu.

Koska Vatajan kansakoulun keittäjä-vahtimestari joutui hakemaan veden uudelle koululle ensimmäisenä vuotena ja monena seuraavana, on veden kannosta johtuvasta maksukysymyksestä melko usein mainintoja Vatajan koulun kirjearkistossa. Ilman vettä ei voi laittaa ruokaa, joten veden laatu tuli esille monella tavalla Vatajan koulussa. Honkajoen kunnanhallitus ja -valtuusto lähettivät kiertokirjeitä kaikille kouluille ja ohjeistivat niitä säästämään kaikessa mahdollisessa. Myös eri toimenhaltijoille oli omia ohjeita, ja 1960-luvulla myös kotitalousopettaja antoi ruokailua koskevia yhteisiä ohjeita keittäjille.²¹³ Tällöin ruoka vaihtui monipuolisemmaksi haastateltavien vastausten mukaan. Ruokakulttuurin muutos on ollut 1900-luvulla suuri, sillä siihen ovat vaikuttaneet tieteelliset tutkimukset sekä tieto oikeanlaisesta ravinnosta, mutta myös ruokailutottumukset. Kaikki nämä ovat olleet vaikuttamassa myös kouluruokailun kehittymiseen. Tosin kouluruokailuun vaikutti paljon myös koulussa olleet keittotilat.²¹⁴

4.2 Tarvikkeiden hankinta

Kylmä maito saattaa olla hyvä koulumuisto, vaikka esimerkiksi N32 muisteli kouluun viemiään eväitä, että maitopullo jäättyi pakkasella koulumatkalla. Maitoa pidettiin tärkeänä ravinnon lähteenä, ja siksi yritettiin aiemmin kouluissa saada edes maitoa lapsille päivittäin. Suomen lainsäädännössä kouluruokailua ei ole säädetty tarkoin, vaan kunnat saavat päättää itse kouluruoan. Laissa määritetään vain, että koulussa tulee tarjota ohjattu, täysipainoinen ja maksuton ateria.²¹⁵ Vuoden 1963 kansakoulun opettajan kalenterissa on maininta: ”Heti koulutyön alettua on oppilaiden saatava koulussa jokaisena työpäivänä riittävä ateria”.²¹⁶ Tämänhetkisen perusopetuslain mukaan: ”opetuksessa noudatetaan valtakunnallisesti yhtenäisiä perusteita [---]. Opetus järjestetään oppilaiden

²¹² HKA, III / 12 Ca, 1946–1957, kansakoululautakunnan pöytäkirja 27.10.1946.

²¹³ HKA, VKA, III / 13 Ec:55, 1952–1966, muut saapuneet kirjeet; HKA, VKA III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

²¹⁴ Ks. myös Knuutila 2006, 276–277.

²¹⁵ Syväniemi 2010, 12–13; RM 1/2001, 7. Ks. myös Tuomaala 2004, 283–287.

²¹⁶ Suomen kansakoulukalenteri 1963, 49 (KkL 28 §).

ikäkauden edellytysten mukaisesti ja siten, että se edistää oppilaiden terveyttä, kasvua ja kehitystä. Opetuksen tulee olla yhteistyössä kotien kanssa.”²¹⁷

Reino Nummi mainitsee Honkajoen koulujen historiikissaan sellaisille Jyllin koulun oppilaille, joiden kotona ei ollut lehmää, jaetun maitoa päivittäin yhteensä neljä litraa ja myös leipää. Jyllin koulun oppilaista varattomia oli lähes puolet jatkuvasti, mutta Vatajan kansakoulun vastaavasta tilanteesta ei ole mitään mainintaa. Vasta vuonna 1936 Jyllin koulun kaikille oppilaille tarjottiin lämmin kouluateria, jonka varattomat saivat ilmaiseksi, mutta varakkaammat maksoivat siitä joko rahalla tai tuomillaan ruokatarpeilla. Koululla ei ollut tarjota vielä tuolloin ruokailuvälineitä, vaan oppilaiden piti tuoda lautanen ja lusikka kotoa velvollisuudella pitää ne itse puhtaana.²¹⁸

Ennen varsinaisen kouluruokailun aloittamista vuonna 1948 tarjottiin joillakin kouluilla ruokaa varojen puitteissa. Vauraat kunnat aloittivat jo 1900-luvun alkupuolella koulukeittolatoiminnan. Silloin saatettiin tarjota jopa peruna- ja hernekeittoa vellien ja puurojen ohella.²¹⁹ Esimerkiksi Honkajoen Pappilan koulussa kouluruoka tarkoitti vuonna 1936 johtokunnan päätöksellä voileipäavustusta. Osuuskaupasta hankittiin kuivaa leipää ja voita meijeristä. Puheenjohtaja tai taloudenhoitaja toi maitoa omalta tilaltaan.²²⁰ Collander mainitsee Siikaisten Leppijärven koulun historiikissaan Kouluhallituksen lähettäneen 1940-luvun alussa ohjeet koulukeittolan ruokalistastaan. Siinä ohjeistettiin keittämään kolme kertaa viikossa lihakeittoa, vain kahtena päivänä velliä ja kerran hernekeittoa, joten samanlainen ohjeistus on lähetetty oletettavasti myös Honkajoen kouluille.²²¹ N47 mukaan johtokunnan taloudenhoitaja seurasi koulun keittäjän budjettia.

Ruoka-aineiden hankinnoista on vasta 1950-luvun jälkeen mainintoja, joten olettaa voisi, että kukin koulun keittäjä hankki ruoka-aineet läheisestä kaupasta tai maatilalta ennen sitä. N46₁ muisteli, että Vatajan kansakoulun keittäjän kävi kylän kaupasta hakemassa pienen lihamäärän kouluruokailua varten. Myös koulun johtokunnan jäsenet saattoivat olla myötämielisiä lasten ruokailulle, joten he toivat maitoa sekä jauhoja vellien ja puurojen keittoa varten koululle. Tähän viittaa myös aiemmin mainitsemani asia, että joissakin kouluissa lapset saivat keittoa pula-aikana, mutta eivät kaikissa kouluissa. Pappilan koulun historiikissa on maininta, että vuonna 1942 ei voitu tarjota kouluruokaa, koska Honkajoen ”kansanhuoltolautakunta ei antanut ruokavarain ostolupia”. Seu-

²¹⁷ Perusopetuslaki, § 3 & § 46, päivittäinen maksuton ruokailu. Ks. myös Lintukangas 2007, 19.

²¹⁸ Nummi 1993, 35, 38.

²¹⁹ Palonen 1960, 39. Ks. myös Tuomaala 2004, 286–287.

²²⁰ Sundström 2000, 13.

²²¹ Collander 1989, 17.

raavina vuosina Pappilan koululaiset saivat ruokaa vain kevätlukukaudella.²²² Johtokunnan pöytäkirjoista ei käy ilmi Vatajan koulun tilannetta kyseisinä vuosina. Vatajan kansakoulun johtokunta vaikutti osaltaan koulun ruokailuun, sillä N44 ja N46₁ selittivät, että johtokunta käytti valtaa talousasioissa esimerkiksi ruoan suhteen. Keittäjällä oli tarkka määräraha, jonka puitteissa hän hankki ruokatarvikkeet.

Ruokatarvikkeiden tilaus. Ehkä ruokatilauksia ei ole pidetty säilyttämisen arvoisina, koska niitä löytyy asiakirjojen joukosta vain satunnaisesti. Tosin Pappilan koulun historiikissa on maininta vuoden 1962 johtokunnan päätöksellä ruoan monipuolistamisesta vaihtelemalla lihalaatuja. Myös maitoa tuotettiin oppilaille jaettavaksi kerran viikossa.²²³ Kunta ohjeisti hankintoja eri kauppojen sekä hankkijoiden kanssa, ja keittäjälle annettiin määräraha ruokaa varten. Syksyllä 1953 peruna sai maksaa enintään 6 markkaa kilo, ja syksyllä 1957 sai perunoista maksaa enintään 8 markkaa kilo. Rahanarvon muuttumisen vuoksi hintataso näytti erilaiselta, kun vuonna 1973 kunta lähetti koululle kirjeen, jossa ilmoitettiin, että juureksista ja perunoista saa maksaa enintään 50 penniä kilo.²²⁴

Vatajan kansakoulun asiakirjoista löytyy 1.9.1963 ollut ruokatarvikkeiden tilaus Maakunnan Lihalta, joka oli honkajokinen yritys. Opettaja Uuno Saarijärvi kirjoitti tilaukseen viikoittain tarvittavan: maanantaisin 2 kg Suomi makkaraa, keskiviikkoisin 2 kiloa sianlihaa ja joka toinen keskiviikko sen tilalle säilykelihaa. Torstaisin tarvittiin 2 kiloa naudanlihaa soppalihaksi. Muuna aikana tarjottiin nähtävästi vellejä ja puuroja.²²⁵ Syksyllä 1963 oli Vatajan kansakoulussa oppilaita yhteensä 44, joten esimerkiksi Suomi-makkaraa tuli oppilasta kohti noin 45 grammaa.²²⁶ Liha pilkottiin myös erittäin pieneksi riittävyuden takaamiseksi, kuten N46₁ muistaa tapahtuneen. Honkajoen kunnanhallitus kielsi vuonna 1961 ja uudelleen vuonna 1969 margariinin käytön koulujen ruokailussa, mutta asialle ei ollut mitään selitystä.²²⁷

Perunat ja halot. Johtajaopettaja Uuno Saarijärvi hoiti koululle hankittavan tavaran, niin polttopuut kuin perunat ja toimi samalla sosiaalitoimiston apulaisena antamalla köyhille kyläläisille tarvittaessa puita koulun varastosta. Opettajat toimivat näin ollen

²²² Sundström 2000, 14.

²²³ Sundström 2000, 23.

²²⁴ HKA, VKA, III / 13 Ec:72 & 55 & 54, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet, esim. 3.10.1953 & 18.2.1957 & 28.2.1972 & 21.9.1973; HKA, III / 12 Ca:3, 1966–1974, kansakoululautakunta 1966.

²²⁵ HKA, VKA III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet vuonna 1963; HKA, VKA, III/13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet. Ks. myös Koro 2000, 65.

²²⁶ HKA, VKA, III/13 Dd-f, 1956–1966, tilastojen toisteet.

²²⁷ HKA, VKA III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet, 19.4.1961 & 12.9.1969.

kyläläisten kanssa yhteistyössä.²²⁸ Esimerkiksi syksyllä 1962 Saarijärvi ilmoitti kunnan, että perunavarasto on hankittu täyteen perunaa. Syksyllä 1964 hän kirjoitti kunnanhallitukselle kirjeen, jossa ilmoitti, että ”Vatajan kansakoulussa tarvitaan perunaa noin 600 kiloa. Koulupiirissä suoritettaneen perunakeräys, joten tämän enempää ei yhteishankintana tarvitse tänne lähettää, koska säilytystiloja ei ole suuremmalle määrälle.” Jotta keittolassa voitiin tehdä ruokaa puukäyttöisellä hellalla, Saarijärvi ilmoitti puiden pilkkojille: ”Tiedoksenne ilmoitan toimenpiteitänne varten, että Vatajan koululla ovat hella- ja saunapuut loppumaisillaan, joten niitä pitäisi pilkkoa”. Puiden ajo suojaan ja pilkkoa oli myös kiinni maanviljelyksestä, sillä ne voitiin suorittaa vasta keväällä kylvötöiden päätyttyä. Puiden pilkkojien saamiseksi suoritettiin huutokauppa samaan tapaan kuin kaivon teossa oli tapahtunut. Huutokaupassa vähiten tarjoava eli pyytjä sai puiden pilkkonnan suorittaakseen. Vasta talvella 1968 koululla siirryttiin öljylämmitykseen. Puukäyttöiset hellat poistettiin edellisen remontin yhteydessä opettajilta, mutta keittolassa hella säilyi, ja siten puita tarvittiin edelleen ruoanlaittoa varten, niin kauan kuin koulu oli toiminnassa.²²⁹

4.3 Ruokaohjeet

Ruoan valmistus ei ole vain mekaanista suorittamista vaan myös kulttuurista tietämystä, tekniikan soveltamista ja esineiden käytön sovellutusta. Koulujen keittäjät käyttivät aiemmilta sukupolvilta saatuja taitoja ja tietoja valmistaessaan oppilaille ruokaa. Ruoanlaitto on siten perinteitä ja tapoja, joilla on historiallinen arvo, kun keittäjä tietää, taitaa ja muistaa menneet asiat ruokaa valmistaessaan. Keittäjän tarvitsi olla selvillä ruoka-aineiden käsittelystä, välineistä ja tekniikasta, vaikka hän olisi ollut pienen maalaiskansakoulun keittäjä, jolta odotettiin vain vähäistä keittotaitoa. Nähtävästi oletettiin maalaisemännillä ja erittäinkin naisella olevan vaistomaista taitoa ruoan keittämiseen. Puurot ja vellit ovat olleet suomalaista perusruokaa perunan ohella jo kauan. Puuroja syötiin myös varakkaammissa paikoissa niin sanottuna alkuruokana tai Satakunnassa myös jälkiruokana. Puurojen syöminen on ollut myös kunnianosoitus viljan valmistumisen myötä. Siten myös kouluissa puurojen ja vellien osuus oli huomattava 1950-luvulle asti, jolloin elintason nousun myötä voitiin siirtyä monipuolisempaan ruokaan.²³⁰

Ruoan valmistusohjeet. Vatajan kansakoulun arkistomateriaalista en ole löytänyt erikseen mainintaa pelkästään Vatajan koulun keittäjän tai hänen valmistamansa ruoan

²²⁸ HKA, VKA, III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet, ks. esim. 17.11.1962 & 6.2.1965.

²²⁹ HKA, VKA, III/13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet, 8.10.1962 & 25.6.1963 & 8.10.1964 & 10.7.1966; HKA, VKA, YHLK, III / 38 Ia, työselitykset öljylämpöön siirtymisestä 28.2.1968.

²³⁰ Knuuttila 2006, 33, 104–107, 212, 232. Vrt. Vatajan koulun vihkiäisjuhlan tarjoiluun sivulla 57.

ohjeistuksesta, vaan ohjeet ovat koko kunnan kouluja koskevia. Honkajoen kunnanhallitus lähetti kansakouluille ruokailusta 22.11.1954 ohjeistuksen, joka oli aiemmin vahvistetun ruokalistan päivittäminen huonon marjavuoden vuoksi. Ellei marjoja ollut saatavana kohtuullisen hintaan, voivat keittäjät valmistaa ohrasuurimovelletä kokonaisuista suurimoista ja käyttää nesteinä maitoa ja vettä. Kaurasuurimovelli tehtiin myös maitoon ja veteen, mutta kaurakeitto keitettiin veteen, jolloin lisäksi voitiin laittaa mausteeksi suolaa, sokeria ja rusinoita. Tämän ruokalajin muistan olleen useimpien oppilaiden mielestä epämieluisia, ja ilmeisesti siksi se sai nimen *terveyskeitto*. Tosin ruokalajien piti olla vain tilapäiseen käyttöön, jos muusta ruokatarvikkeesta oli pulaa.²³¹ Kunnan heikon tilanteen vuoksi kansakoulut saivat käyttää vuoden 1958 ruokailussa vellien keittämiseen vain alusmaitoa puhtaan maidon sijasta.²³² Alusmaitoa eli pluttanaa toi joinakin vuosina taloudenhoitaja Yrjö Valkama omalta tilaltaan ruoanvalmistukseen, sillä sellaista maitoa ei saanut kaupasta.²³³

Ruokalistat. Kansakoulujen yhteinen kotitalousopettaja lähetti kouluille kahden viikon ruokalistan vuonna 1962.²³⁴ Ruokalistan mukaan ensimmäisen viikon maanantaina oli kaurapuuroa, maitoa, puolukkasosetta tai ohrahiutalepuuroa ja tiistaina joko hernekeittoa tai kaalikeittoa. Keskiviikkona tarjoiltiin maitoon keitettyä vita- tai ohrajauhovelliä. Torstaina oli ehdolla useampaa lajia: lihamuhennosta, makkaramuhennosta, silakkalaatikkoa tai jauheliuhakeittoa. Perjantaina oli vuorossa kastikkeita: makkara-, sipuli tai sianlihakastike. Myös paistettu kala tai ruskea kastike olivat ehdolla, ja lisäksi vaihtoehtona oli pinaattimuhennos tai -kastike sekä lisäksi vihannesraastetta. Koska koulua käytiin myös lauantaina, oli silloin tarjolla ruishiutale- tai jauhoppuuroa sekä puolukkakastiketta. Vaihtoehtona tarjottiin ohrajauhoppuuroa ja mehukastiketta tai maitoa. Toisen viikon ruokalista oli lihapainotteisempi, koska torstaina ja perjantaina oli tarjolla vaihtoehtoina enemmän lihaa, ja tiistaina kala oli myös vaihtoehtona.²³⁵

Erilaisia eläinten sisäelimiä voitiin käyttää, kuten maksaa ja verta. Jos silakka oli halpaa, se oli yhtenä vaihtoehtona kalan käytössä ruoka-aineeksi pakastekalan ja sillin ohella. Lapset saivat juotavakseen kokomaitoa tai piimää, mutta velleihin käytettiin kuorittua maitoa. Viljatuotteena oli kokojyväisiä jauhoja, hiutaleita ja suurimoita. Herneitä käytettiin edelleen keitoissa. Ravintoaineista huolehdittiin 1960-luvulla, joten

²³¹ HKA, VKA, III / 13 Ec, 1953–1973, kunnanhallituksen ohjeistus 22.11.1954.

²³² HKA, III / 12 Ca:2, 1958–1966, kansakoululautakunnan pöytäkirja 12.10.1958. Vrt. Helariutta & Jaakkola, 30.

²³³ N46₁.

²³⁴ HKA, III / 12 Ca:3, 1966–1974, kansakoululautakunnan pöytäkirja vuonna 1966.

²³⁵ HKA, VKA III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet, vuonna 1962. Vrt. Koro 2000, 48; Virtanen 2007, 24; Tolksdorf 2001, 244–245.

mannasuurimoita ja makaroneja ei enää saanut käyttää eikä valkeita jauhoja. Myös sokeri oli kiellettyjen listalla rasvan ohella. Muutamat ruoka-aineet olivat kalleuden vuoksi kiellettyjä, kuten hintavat makkarat ja säilykeliha. Myöskään kallista lihaa ei saanut käyttää, sillä vain lapaa, rintaa tai kylkeä sai hyödyntää ruoanlaitossa.²³⁶

Entisten oppilaiden muistamat asiat koululla saadusta ruoasta olivat melko yhteneväisiä. Esimerkiksi M39 muistaa, *ettei Tolpassa ollut kouluruokaa, vaan oli omat eväät ja voileipiä*. Toisin sanoen alakoulussa ei saanut lämmintä ruokaa, vaan vasta yläkoulussa oli lämmin ruoka, *joskus puuroa tai lihakeittoa*.²³⁷ Vanhimmat haastateltavat N23 ja N25 kävivät koulua naapurikylässä eli Antilan koulussa ja siellä annettiin kaikille oppilaille ruokaa: *puuroa ja toisina päivinä peruna-lihakeittoa*. N30 muisti Rakolassa yläkoulussa olleen *ainoastaan vesivelliä, taisi kerran olla marjapuuroa, joskus lihakeittoa*. Vastaavasti N29 ei muista yläkoulussa olleen koskaan muuta kuin puuroja, *en kyllä muista, että koskaan olis ollu perunakeittoa. Syksyllä oli se ero, että oli puolukkapuuroa, kun veimme puolukat koululle*.

Yläkoulun puolella saimme lämpimän aterian, 3 erilaista ruokaa. Maanantaina oli marjapuuroa, johon syksyllä olimme noukkineet puolukat. Joka toinen päivä perunakeittoa, johon tytöt kuorivat perunat. Leipä ja maito edelleen mukana itseltä - vain Kotirannan tyttärillä oli joskus eväänä kakkoa.²³⁸

Oman kansakoulun valmistuttua muuttui tilanne ruokailussa, kuten M39 muisteli: *Koulutalossa sai kouluruokaa: mannavelli, ruispuuroa, hernekeittoa*. Haastateltavat muistelivat ruokana olleen myös *perunakeittoa, silmävelliä* [perunahiutalevelliä], *puuroja* [ruukiista, ohrasta ja kaurasta tehtyjä], *lihasoppaa, hernekeittoa, perunaa ja kastiketta, klimppisoppaa, ruispuolukkapuuroa (kamalan hyvää), lihamakaronilaatikkaa, makaronivelliä ja kaurapuuroa + puolukkakiisseliä*.²³⁹ M45 muisteli ruokana olleen jopa pannareita, mutta asia taisi riippua keittäjästä. Ruoka muuttui monipuolisemmaksi 1950-luvun lopulla, sillä ruokana oli *kaikkia puuroja, makkarakastiketta ja lihakeittoa perjantaisin*.²⁴⁰ Nuorimmat oppilaat saivat entistä monipuolisempaa ruokaa, koska tarjolla oli N62₂ mukaan *kaalikeittoa, puolukka- ja aprikoosivispipuuroa, ne ovat jääneet mieleen, koska eivät olleet suosikkejani*. N64 muisteli olleen *siskonmakkarakeittoa, ruismarja- ym. puuroa, hernekeittoa, pinaattivelliä ja veripalttua*.

²³⁶ HKA, VKA III / 13, Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet vuonna 1962. Vrt. Koro 2000, 62–63; Virtanen 2007, 76–79; Helariutta & Jaakkola 1990, 28, 30; Tolksdorf 2001, 244–245.

²³⁷ N29; M35₁; M39.

²³⁸ N32.

²³⁹ M34; M35₁; N42; N45; N46₁; N47; M48; N50.

²⁴⁰ M45; N47; M48; N50; N62; N64.

4.4 Lasten osallistuminen ruoan hankintaan ja valmistukseen

Aimo Halilan mukaan koti ja koulu tulivat entistä läheisempään vuorovaikutukseen, kun lapset toimivat osaltaan ruoan hankkijoina marjastamalla ja puutarhanhoidolla sekä tuomalla kouluun marjoja ja kasvitarhan tuotoksia. Joissakin kunnissa hankittiin keittolalle jopa oma perunamaa ja lehmä, jonka ruokintaa lapset avustivat tekemillään lehtikerpuilla. Halilan mukaan opetettiin oppilaille myös avuliaisuutta, sillä tyttöjen oletettiin olevan vuorollaan keittäjän apuna ja poikien kantavan puita ja vettä, mutta kaikki auttoivat tiskaamisessa. Varakkaat vanhemmat maksoivat ruokamaksun lähettämällä keittolaan ruokatarvikkeita, mutta varattomat saivat ilmaiseksi.²⁴¹

Vatajan koulun johtokunta antoi vanhemmille tiedoksi syksyllä 1938 toivomuksen, että oppilaat toisivat koululle maitoa ruoanlaittoa varten ja myös muita ruokatarvikkeita keittoja varten.²⁴² Sota-aikana johtokunta joutui useammin pyytämään vanhemmilta ruoka-apua koululaisten ruokkimiseen.²⁴³ Kunnanhallitus lähetti Vatajan kansakoulun johtokunnalle vielä 25.9.1958 kirjeen, jossa toivottiin Vatajan koulun oppilaiden tuovan perunoita koululle syksyllä 1958, tosin pakkoa siihen ei ollut.²⁴⁴ Tytöt auttoivat keittäjää perunain kuorimisessa ja astioiden pesussa.²⁴⁵ Vatajan koulun oppilas muisteli myös, että *tytöt jäivät ruokailun jälkeen tiskaamaan astiat ja pojat pääsivät pelaamaan pesäpalloa. Ilmankos tytöt olivat niin huonoja osumaan palloon.*²⁴⁶

Kasvimaa. Johtokunta päätti toukokuussa 1942, että seuraavana syksynä laitetaan koulun tonttia kuntoon ja siitä 15 aaria koululaisille kerhomaaksi seuraavaksi vuodeksi valmiiksi.²⁴⁷ Tosin myöhemmissä asiakirjoissa ei ole erikseen mainintaa tehtiinkö näin. Myös syksyllä 1944 on johtokunnan pöytäkirjoissa maininta: ”[p]äätettiin kynnittää koulun maa ja ostaa sontaa sen lannoittamiseksi”. Johtokunta päätti keväällä 1948 jakaa koulun viljelysmaat opettajien kesken kokouksessaan, joten oppilaille ei jäänyt kerhomaata.²⁴⁸ Kouluhallitus lähetti kiertokirjeen jo 19.10.1949 ja kehotti siinä kansakoulujen johtokuntia perustamaan koulupuutarhoja, mutta oppilaat muistavat koulun maa-alueen olleen aina opettajilla.²⁴⁹

²⁴¹ Halila 1949, 118, 126; Halila 1950, 123; HKA, III / 12 Ca, 1946–1957, Kansakoululautakunnan kokouksen pöytäkirjat, esim. 19.10.1949.

²⁴² HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 25.9.1938 & 3.8.1940. Ks. myös Sundström 2000, 14.

²⁴³ Nummi 1983, 35, 38; Halila 1950, 123. Vrt. Helariutta & Jaakkola 1990, 28; Lammi 1997, 238, 266.

²⁴⁴ HKA, VKA, III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet 25.9.1958.

²⁴⁵ Nummi 1983, 35, 38; Halila 1950, 123. Vrt. Helariutta & Jaakkola 1990, 28; Lammi 1997, 238, 266.

²⁴⁶ N32.

²⁴⁷ HKA, KHALL II Ca2:3 KVALT 1938–1945, kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja 18.5.1942.

²⁴⁸ HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 6.5.1948.

²⁴⁹ HKA, VKA, III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaiskirjeet vuonna 1949. Vrt. Heikkilä 1998, 177.

Vuoden 1951 Kansakoulun Valistuksen Kalenterissa annetaan ohjeita koulun ruokailuun liittyvistä asioista. ”Elokuussakin, koulun varsinaisen työajan ulkopuolella, kansakoulun oppilas on velvollinen tekemään kohtuullisesti katsottavan määrän työtä ruokatarvikkeiden kasvattamiseksi ja keräämiseksi koulukeittolaa varten ja opettaja johtamaan tätä toimintaa.”²⁵⁰ Myös Honkajoen kansakoululautakunnan kokouksessa 13.2.1957 annettiin ohjeistus kansakoulujen puutarhojen ottamisesta opetus- ja koulukeittolan käyttöön, mutta oletettavasti näin ei tehty Vatajan kansakoululla.²⁵¹

Haastateltavat eivät muista Vatajan kansakoulun koulutalon valmistuttua olleen oppilaita varten minkäänlaista kasvimaata, sillä puutarhat olivat opettajien luontaisetuja. Tosin N37 huomautti, että *koululla oli oma perunamaa*.²⁵² N23 muistaa, että *kerran perattiin Rakolassa vasta istutettu kuusiaita*, mikä oli ainoa koulua varten tehty työ. N29 puolestaan selitti, että *ei koulussa* [ollut puutarhaa oppilaille], *mutta kotona kyllä ja kerhoneuvoja opetti. Se vastaa nykyistä 4H -kerhoa*. N30 muisteli, että *opettaja kävi joskus oppilaan kotona katsomassa kasvimaata*. Tosin M48 muisteli, että *ei tietääkseni* [ollut kasvimaata], *oppitunneilla kyllä* [opetus aiheesta oli] *harvinaista*.²⁵³

Luonnontuotteitten tuonti. Kuikan mukaan oppilaskeskeisen oppimisen eräänä muotona säilyi sota-ajan perintönä syksyiset marja- ja sieniretket, joten oppilaat toivat keräämiään luonnonaineksia kouluun ruoanlaittoa varten.²⁵⁴ Tosin suomalaisen kulttuuriin on aina kuulunut metsän antimien käyttö ruoanvalmistukseen. Luonnosta saatu ruoka on ollut tärkeä lisä ravintoon myös huonoina aikoina. Marjojen tuominen oli myös lasten kasvatusta yhteiskuntaan osallistumalla ruoan hankintaan. Marjastuksessa yhdistyivät huvi ja hyöty, kun koululaiset poimivat marjoja retkellä ollessaan.²⁵⁵ Koululaisten loma-aikoja säädeltiin tarkasti, mutta isommille koululaisille voitiin antaa syksyisin niin sanottua työlomaa ruoan hankkimiseksi vuoden 1951 kalenterin mukaan. Vatajan kansakoulun johtokunta oli jo vuonna 1938 pöytäkirjaotteen mukaan päättänyt, että syyskuulla voidaan antaa ”perunankaivolomaa” yläluokille neljä päivää eli 19.–23. päivinä ja alaluokille kolme päivää eli 19.–21. päivät.²⁵⁶

Vatajan kansakoulun oppilaista suurin osa muisti, että kouluun piti viedä itse poimimiaan puolukoita, mutta muita tarvikkeita muistettiin viedyn vain sodan aikoina tai

²⁵⁰ Suomen kansakoulukalenteri 1951, elokuu.

²⁵¹ HKA, III /12 Ca, 1946–1957, kansakoululautakunnan pöytäkirjat 13.2.1957.

²⁵² HKA, KHALL II Ca2:3 KVALT 1938–1945, pöytäkirjat. Vrt. Collander 1985, 43.

²⁵³ N23; N29; N30; N37; N44; N47; M48.

²⁵⁴ Kuikka 1991, 105–106.

²⁵⁵ Halila 1950, 123; Knuutila 2006, 116–123.

²⁵⁶ HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 20.9.1938 § 1. Ks. myös Tuomaala 2004, 102, 110. Vrt. Virtanen 2007, 76–79.

aivan sen jälkeen. Tosin vanhimmat oppilaat muistavat vieneensä koululle *perunoita, jauhoja ja joskus lihaa* sekä puolukoita syksyllä 3 litraa oppilasta kohden. Määrä väheni myöhemminä vuosina, mutta marjapuuron saamiseksi *lapset toivat 2 litraa puolukoita jokainen*. Puolukoiden vieminen kouluun väheni 1960-luvulla, sillä silloin määriteltiin jo ruokalistat tarkemmin. Muiden puutarhamarjojen vientiä ei kukaan muistanut. N62₂ mukaan puolukoita vietiin vielä ruoan valmistusta varten, mutta N64 selitti, ettei *ei enää minun aikana* eli 1970-luvulla.²⁵⁷

4.5 Ohjeet opettajille

Vuoden 1951 Valistuksen Kansakoulukalenterissa annettiin ohjeita opettajille. Kalenterin ohjeena oli myös kouluruokailun tarjoaminen: ”Hetki koulutyön alettua on oppilaiden saatava päivittäin koulukeittola-ateria.” Samalla sivulla on myös yleisenä ohjeena: ”Marjoja ja sieniä tarpeiksi sekä koteihin että koulukeittolalle! Pelloille varisseet tähkät talteen!”.²⁵⁸ Samana vuonna Kansakoulukalenterissa annettiin lisää ohjeita koulun ruokailuun liittyvistä asioista. ”Syyskuussa harrastetaan retkeilyä, marja- ja sieniretkiä, tähkänpoimintaa yms.” Kansakoululautakunta sai ja antoi ohjeita koulun puutarhan hoitamiseen: ”Kk-lautak:n syysk:n asioita on myös huolehtiminen koulukasvitarhojen taimi- ja siementilauksista yms. puutarhojen ajankohtaisista tehtävistä, mikäli johtokunnat eivät niitä hoida riittävän hyvin.”²⁵⁹

Kansakoulun vuotuista työaika ja lomiamääriteltäessä oli ohjeena:

*Syksyllä vars. kansak:n kahden ylimmän vuosiluokan oppilaille maatalous- tai muiden väestön vakinaiseen elinkeinon kuuluvien kiireellisten töiden sitä vaatiessa mahdollisesti annettavasta, enint. 15 koulutyöpäivän pituisesta työlomasta, ns. perunalomasta, tehdään viipymättä johtok:n pöytäkirjanotteella ilmoitus tarkastajalle. Vain edellä kursivoiduin edellytyksin tämä loma voidaan lukea koulun työajaksi.*²⁶⁰

Syystyöloma (’perunaloma’), jota ei saa antaa muille kuin varsinaisen kansakoulun 2 ylimmän luokan oppilaille [---], luetaan koulun työaikaan kuuluvaksi. Syystyöloma saadaan antaa vain milloin väestön vakinaiseen elinkeinon kuuluvat kiireelliset työt sen antamista vaativat [---]. Jos perunalomaa annetaan muille luokille tai koulutyö muista syistä keskeytyy [---], vähennetään keskeytysaika koulun työajasta, jota on keväällä vastaavasti jatkettava.²⁶¹

Uuno Saarijärvi lähetti kansakouluntarkastaja O. J. Vainiolle 25.8.1953 kirjeen, jossa hän valitti koulun remontin keskeneräisyydestä johtuvaa kouluruokailun viivästymistä.

²⁵⁷ N25; M34; N39; N46₂; N42; N47; N52. Ks. myös Syväoja 2004, 106. Vrt. Heikkilä 1998, 176–177;

Nurminen 2007, 122; Virtanen 2007, 76–79.

²⁵⁸ Suomen kansakoulukalenteri 1951, 22 (Kkl § 20).

²⁵⁹ Suomen kansakoulukalenteri 1951, 25.

²⁶⁰ Suomen kansakoulukalenteri 1951, 22; (Kkl § 20). Ks. myös Tuomaala 2004, 102.

²⁶¹ Suomen kansakoulukalenteri 1951, 24–25 (OI § 7 20/7 48), 163.

Lasten koulumatka oli Saarijärven mukaan lyhyt, joten oppilaat eivät hänen mukaansa kärsineet koulukeittolan keskeytyksestä. Tosin koulumatkojen lyhyys oli kyseenalaista, sillä joillakin koululaisilla koulumatkaa oli monta kilometriä huonokuntoista tietä.²⁶²

4.6 Ruokailuvälineet

Ruokailuvälineiden muutos tapahtui maalaiskodeissa, kun uusia välineitä otettiin käyttöön seuraten kaupunkilaisten sekä rikkaiden kulttuuria. Aterimien käyttö lisääntyi myös maalla kodeissa, mutta maalaiskouluissa lusikka oli syömävälineenä aina 1960-luvulle asti. Haarukan ja veitsen käyttöä pidettiin sivistyneenä tapana, mutta kouluissa niiden käyttö kierrettiin tekemällä vain lusikalla syötävää ruokaa. Keittämisen taidon kehittyessä monipuolisemmaksi ja ruoan koostumuksen saaminen ravintopitoisemmaksi vaikutti myös ruokailuvälineiden käyttöön. Kulttuuriset näkemykset täydentyivät ihmisten liikkua, joten myös ruokailuvälineiden käyttö kouluissa erilaistui.²⁶³

Toisella kyselykerralla osasin kysellä jo ruokailuvälineisiin liittyviä kysymyksiä, koska käyttämäni oppilaan ruokakuppi sana oli outo nykyajan nuorisolle. Vielä 1960-luvulla oli myynnissä emalikulpeja ja alumiinilusikoita, kun etsin omaan opiskelijatalouteeni halpoja ruokailuvälineitä. Niiden valmistus ja käyttö väheni, kun ruostumattomasta teräksestä olleet ruokailuvälineet halpenivat. Kouluissa käytetyt emalikulpat olivat käytännöllisiä, koska ruokana oli enimmäkseen vellejä ja puuroja. Myös niiden materiaali, emali, oli halpaa ja käyttökelpoista oppilaiden ja keittäjän käsittellä. Monissa kouluissa oppilaat olivat tiskaamassa keittäjän apuna, ja siten lasten ei tarvinnut varoa astioita tiskatessaan, kuten haastateltavani kertoivat. Vasta ruoan muuttuessa monipuolisemmaksi käyttöön otettiin myös matalat lautaset ja aterimet. Vatajan kansakoulun poisto- ja irtaimistoluetteloiden mukaan voi seurata ruokailuvälineiden muuttumista, joka tapahtui 1960-luvulla.²⁶⁴

Ruokailuvälineet Tolpassa ja Rakolassa. Lukemassani tutkimuskirjallisuudessa on vain harvoin mainittu koulun ruokailuvälineitä. Tällaisten yksityiskohtien kysyminen ja kirjoittaminen ei ehkä ole kiinnostanut tutkijoita. Nurminen mainitsee Niinisalon koululla olleen peltisiä lautasia ja mukeja, mutta kirjan kuvasta päätellen lautaset ovat olleet isoja kuppeja.²⁶⁵ Vatajankoskella Tolpassa alakoulua käyneiden muistikuvaan liittyi vain omat eväät, sillä lämmintä ruokaa ei tarjoiltu, vaikka laki siihen antoi ohjeet. Osa

²⁶² HKA, VKA, III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet 25.8.1953; III / 13 Db-c, 1950–1973, 1951–1974, tilastojen toisteet.

²⁶³ Knuutila 2006, 32–34, 276–277.

²⁶⁴ HKA, VKA III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet. Vrt. Heikkilä 1998, 224.

²⁶⁵ Nurminen 2007, 122–123, tosin kuvan tekstissä ei lue, mistä kuva on otettu.

Rakolan talossa koulua käyneistä muisti syöneensä lautaselta, koska N29 mukaan *siellä pakaris olimme syömäs, jonossa mentiin keittäjän tykö, joka antoi lautasellisen puuroa*. M35₁ ja M39 selittivät ruoka-astian olleen syvän lautasen tai kipun, ja *Rakolassa muistaakseni oli posliinilautaset, kun meitä ei niin paljon ollut*. Jäin myös pohtimaan, olisivatko koulun käytössä olleet oikeat lautaset voineet olla Rakolan talon omaisuutta ja jääden sinne yläkoulun muutettua pois.

Kuvat ovat myös muistin paikkoja, jotka antavat viitteitä menneisyyteen, ja tällöin entisyydellä on kiintopiste nykyisyydessä. Oppilaiden kokemukset kuvastavat kuvien avulla menneisyyden tunteita, sillä kuvissa näkyvät ruokakupin muoto tai esiliinat antavat kokemukselle syvyyttä ja yhteyden elävään elämään.²⁶⁶

Ruokailuvälineet uudessa koulussa. Kaikkien oppilaiden siirryttyä Vatajan uuteen koulurakennukseen jouduttiin hankkimaan lisää ruokailuvälineitä, joten emalikuppi oli ehkä halvin. Siitä syötiin kaikki ruoka: *ruokakippo oli emalinen, syvä kippo, mistä syötiin peruna ja kastike sekä sopparuoat että perunat ja vellit, ja ainakin 15 cm läpimitaltaan*.²⁶⁷ Suurin osa toiseen kyselyyn vastanneista muisti, että kuppi oli emalia: *[ruoka] haettiin keittolan ovelta, syötiin pulpetilta, ruokaliina kupin alla, kuppi emalia*.²⁶⁸ N46₁ ja N48 muistavat emalikupin värin olleen enimmäkseen kellertävän. Vatajan koululta löytyi vielä kesällä 2015 maahan haudattuna yksi ruokakupeista ja se oli kellertävä emalikuppi.

²⁶⁶ Salmi 2001, 146, 148–149. Ks. myös Kalela 2000, 35, 38–39.

²⁶⁷ N42; N46₁; N47; M48. Ruokakupeista vasen on löydetty maahan haudattuna Vatajan kansakoulun ulkorakennuksen alta, ja sitä käytettiin alkuvuosina koulun valmistumisen jälkeen. Oikean puolen kuppi on vähän uudempaa tuotantoa. Kuvaaja ja kuvat omistaa Irja Uusikallio.

²⁶⁸ M34; M35₁; N42; N45; N46₁; N47; M48; N50. Ks. myös HKA, VKA III / 13 Db-c, 1950–1973, 1951–1974, tilastojen toisteet; HKA, VKA III / 13 Bd, irtaimistoluettelo 1965–1974.

Ruokalusikan kohdalla materiaalikyselyni ei tuottanut aivan samaa tulosta, koska vain muutama mainitsi lusikan materiaalin olleen alumiinia.²⁶⁹ Vanhimmat vastaajat muistivat lusikan olleen *tavallinen* tai *normaali lusikka*, mutta useimmat vakuuttivat, ettei muuta ruokailuvälinettä ollut kuin lusikka. Joillakin oli lusikasta muistikuvana, että se oli jotain *pläkkiä*, mutta *kevyt, ei terästä*.²⁷⁰ Vatajan koululle hankittiin edelleen alumiinilusikoita ja emalikulpeja, esimerkiksi vuosina 1953 ja 1955. Vielä vuonna 1956 on maininta 16 cm läpimitaltaan olevista emalikulhoista, joita hankittiin 10 kappaletta sekä alumiinisista ruokalusikoista, joita hankittiin 10 kappaletta oppilaiden ruokailua varten. Kyseisinä vuosina oppilaiden määrä nousi, joten ruokailuvälineitä tarvittiin lisää.

Vasta 7.10.1959 hankittiin teräksisiä ruokalusikoita. Vuonna 1961 opettaja Saarijärvi vastasi kansakoululautakunnan kyselyyn, että koululla on käytössä vain lusikat ja emalikulhot: ”Jos veitsiä ja haarukoita ryhdytään käyttämään, tarvitaan myös lautasia”.²⁷¹ Vuonna 1962 on maininta hankittavista veitsistä ja haarukoista, joita tarvittiin 60 paria, joten vasta 1960-luvulla siirryttiin nykyaikaiseen käytäntöön ruokailussa. Vuoden 1962 poistoluettelossa oli alumiinisia ja ruosteisia ruokalusikoita 33 kappaletta. Koulukeittolan irtaimistoluettelon mukaan 31.12.1964 oli syviä lautasia 50 kappaletta, ruokalusikoita 33 kappaletta.²⁷² Vuoden 1965 irtaimistoluettelossa oli lumilapion ja parsinneulan välissä 35 kappaletta juomalaseja ja myös lautasia oli tarkoitus hankkia.²⁷³

Näin ollen N62 muistikuva, että *kouluaikanani oli käytössä teräslusikka ja syvät laakeareunaiset (ilm. Arabian) posliinilautaset, niistä syötiin puurot, keitot, veripaltut, perunat ja kastikkeet*, on luotettava edellä olevien hankintojen perusteella. Silti jäi epäselväksi, miksi M45 muisti syöneensä Vatajan kansakoulussa *posliinilautaselta* ja lusikan olleen *ruostumatonta terästä*, ellei muistikuva ole kansakoulun jatkuokkien eli kansalaiskoulun ajalta. Vatajan kansakoulun arkiston kokoelmissa on maininta, että kansalaiskoulun opetukseen hankittiin astialuettelossa 27.4.1962 mainittuja matalia lautasia 10 kpl, syviä 12 kpl, asetteja 20 kpl, juomalaseja 13 kpl, 2 lasikannua, 17 ruoka-

²⁶⁹ N29; M48; N50.

²⁷⁰ M34; N47.

²⁷¹ HKA, VKA, III/13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet, 30.11.1961.

²⁷² HKA, VKA III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet, 7.10.195; HKA, VKA III / 13 Db-c, 1950–1973, 1951–1974, tilastojen toisteet; HKA, VKA III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

²⁷³ HKA, VKA III/13 Bd, 1965–1974, irtaimistoluettelot.

lusikkaa, 20 teelusikkaa.²⁷⁴ En ole löytänyt mainintaa, olivatko kansalaiskoulun opetuskeittiöön tarvitsemat astiat myös kansakoulun oppilaiden käytössä.

Aterimien käyttö. Kyselin myös haarukan ja veitsen käytön opetuksesta, koska useimmissa kodeissa niitä käytettiin ruokaillessa, vaikkei ehkä kaikissa kodeissa niin sanotun oikean tavan mukaan. Koska koulun ruokana oli enimmäkseen keittoja, puuroja ja vellejä, ei haarukoita ja veitsiä tarvittu, eikä niiden käyttöä voitu opettaa. Tosin M45 muistaa, että *käytettiin veitsiä ja haarukoita joskus, ei opetettu, melkein aina kuitenkin lusikka*. Vastaavasti N62₂ muisti, että *haarukat ja veitset olivat käytössä. Pääsääntöisesti niitä osattiin käyttää. Muutamaa poikaa opettaja neuvoi kädestä pitäen näyttäen. Vaikeinta oli suoriutua perunoiden kuorisesta*. Useimmat vastaajista muistelivat, ettei kuoripäällisiä perunoita ollut, mutta jos perunoita oli, ne olivat valmiiksi kuorittuja. N47, N46₁ ja N46₂ mukaan *perunat oli keittäjä kuorinut edellisenä iltana, [hän] kuori niitä ämpärillisen, mutta [kuorittuja perunoita] oli harvoin*. Keittäjän apuna perunoiden kuorisemisessa saattoi olla joitakin oppilaita aivan omasta halustaan, jolloin keittäjä saattoi palkita heidät omassa kodissaan antamalla jotain hyvää vastikkeeksi. Tosin N48 muisteli, että joskus oli kuoripäällisiä perunoita, joita sitten *lusikan varrella* kuorittiin. Tämä kuorimistyylillä oli käytössä myös muissa kouluissa, koska kouluateriasta puhuessani tuttavieni kanssa he kauhulla muistelivat juuri tuota perunoiden kuorisesta lusikan varrella. Näin ollen vasta 1960-luvulla, kun Vatajan koululle hankittiin aterimet, voitiin opettaa niiden käyttöä, tosin kansalaiskoulun opetuskeittiössä käytettiin aterimia.

4.7 Koulun juhlien tarjoilut

Johtokunnat olivat kotien ja koulun yhdyssiteenä, ja ne vaikuttivat myös koulun toimintaan monella tavalla, joten johtokunta toimi kylän yhteishengen luoja. ²⁷⁵ Yläkoulussa eli Rakolan talossa pidettiin äitienpäiväjuhlia jo ennen varsinaisen koulurakennuksen valmistumista, ja näistä juhlista on tallella muutamia valokuvia. Kuvissa ylä- tai jatkokoulun tytöillä on valkoinen esiliina edessä, joten jotain tarjoilua on ollut äitienpäiväjuhlissa. N25 muisteli, että kylältä kerättiin tarjoiluaineita, kuten kahvia ja leivontaaineita, joista jatkokoulun oppilaat leipoivat pullia ja tarjoilivat sitten juhlissa äideille.²⁷⁶

²⁷⁴ M35₁; M35₂; N38₁.

²⁷⁵ Halila 1949, 187; Halila 1950, 185–187, 367.

²⁷⁶ Vrt. Tuomaala 2004, 139–141. Seuraavalla sivulla oleva valokuva on otettu Rakolasta äitienpäivänä 1930-luvun lopulla, ja yläkoulun tytöillä on valkoiset esiliinat, koska he tarjoilivat äideille kahvia. Opettaja Klaus Ranta on istumassa. Kuvan omistaa Irja Uusikallio.

Koulun kuusijuhlat ovat olleet lapsille mieluisia, sillä he saivat myös paperipussissa omenan ja nisuäjän useimpien vastaajien mukaan. Tosin kaikkina vuosina omenan saaminen ei ollut varmaa, ja myös nisuäijä saattoi jäädä vain haaveeksi. Alakoululaisten juhlista ei ole erikseen mainintaa, vaikka vuoden 1940 joulujuhlaa varten johtokunta päätti antaa lapsille lahjapaketin. Samoin vuoden 1941 joulujuhlaa varten johtokunta kirjasi päätökseksi: ”Päätettiin yrittää hankkia karamelleja kuusijuhlaan korkeintaan 100 markalla”.²⁷⁷ Karamellien saamisesta en erikseen kysynyt haastateltavilta, mutta kaikilla ei ollut muistikuvia juhlien tarjoilusta. Useimmat muistavat paremmin ohjelmien esittämisen, kuin tarjoilun, mutta muutama vastaaja väitti, että koska *ei ollut juhlia, ei tarvittu tarjoiluakaan, sillä ei ollut edes kahvikuppeja. Juhlista muistan vain perinteiset joulu- ja kevätjuhlat, sillä niissä ei ollut tarjoilua.* Joku muisteli toisaalta, että *äitienpäiväjuhlassa taisi olla kahvi, muuten juhlissa ei tarjoilua.* Muutama vastaaja muisti, että *kuusijuhla oli ohjelmineen, sekä äitienpäivät oli isompi juhla, jossa oli kahvitarjoilu pullan ja kakun kera sekä ohjelmaa.*²⁷⁸

Sota-aikana ja vielä sen jälkeen jauhot olivat kortilla, sillä M35₁ muisteli, että *joulujuhlaan [vietiin] nisuäijä varten jauhoja.* Samoin M34 muisteli: *Ennen sotaa on järjestetty mm. äitienpäiviä. Minun kouluajanani ainoastaan kuusijuhla. ”Nisuäijä” siellä tarjottiin, ei muuta. Muistaakseni joskus kerättiin jauhoja, ehkä juuri tähän nisuäijään.* Tosin N42 muisteli, että *juhlissa kahvia ja kahvileipiä oli tarjolla hyvin. Jouluna oppi-*

²⁷⁷ HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 11.12.1940 & 14.12.1941. Vrt. Collander 1989, 40, 47.

²⁷⁸ M34; M45; N45; M48; N46₁; N47.

*laille jaettiin paperipussissa omena, pipari tai muuta pientä. Osa vastaajista muisti, että keittäjä leipoi joulujuhlaan pullat ja piparit tai kylässä [oli] vapaaehtoisia, jotka leipoivat ja tarjoilivat juhlissa. Myös oppilaiden vanhemmat antoivat tarvittavat aineet ja talkoilla leivottiin tai tarjottavat hankittiin paikallisesta kaupasta.*²⁷⁹ Kylässä toimi pienviljelijäyhdistys, jonka toiminnasta kertoivat muutamat haastateltavat, joten heidän omistamiaan astioita saatettiin lainata koulun juhliin. Haastateltavien koulussa olon mukaan voi päätellä, että juhlien järjestelyn ja tarjoilun käytäntö vaihteli. Vaikka oppilaille ohjelmat olivat mieluisampia kuin muu tarjottava, muistui joulujuhlissa saatu pussi tärkeäksi muistin elementiksi. Siihen vaikutti ehkä myös se, että jouluna yleensä annetaan lapsille lahjoja. Keskustellessani entisten oppilaiden kanssa tuntui, että opettajien vaihtumien vaikutti paljon koulun juhlien pitoon.

Aune Miikkulainen tuli jatkosodan alussa Vatajankoskelle alakoulun opettajaksi ja hän muisteli ensimmäistä Tolpassa järjestämäänsä joulujuhlaa:

Ensimmäinen kuusijuhlani pidettiin Tolpassa. Ei ollut silloin Vatajassa vielä omaa koulutaloa. Yläluokkalaiset olivat Rakolassa ja minä alaluokkalaisten kanssa Tolpassa. Oli pulaa-aika. Se vaikeutti myös meidän kuusijuhlatouhujamme. Tuumimme kovasti, mitä saisimme pukin pussiin. Ei saanut kaupoista omenia, ei karamelleja. Maito ja vehnä jauhot olivat kortilla. Keino keksittiin. Jokainen oppilas toi kotoaan kahvikupillisen vehnä jauhoa. Eväsmaito pulputettiin pulloista ämpäriin pullanliemeksi. Eväät syötiin sinä päivänä ilman maitoa. (Koulukeittolaa ei vielä ollut.) Koulun loputtua alkoi opettaja leipoa talonväen kanssa nisuäijä lapsille kuusijuhlaan. Siinä sitten katseltiin, kuka osaa tehdä kaudenimman nisuäijän. Sen osasi tehdä Tolpan mamma. Ihmeellinen siunaus oli niillä nisuäijillä. Ne kasvoivat tolkkuttoman suuriksi ja vielä riitti taikinasta pikkupulliin, joita tarjoiltiin kuusijuhlaan tulleille pikku vieraille.²⁸⁰

Vatajan uuden kansakoulun vihkiäisjuhlaa varten johtokunta keskusteli asiasta ja päätti järjestää ne 14. maaliskuuta 1948. Johtokunta teki kunnanvaltuustolle 10 000 markan anomuksen uuden koulun vihkiäisjuhlaa varten, mutta valtuusto myönsi vain puolet siitä.²⁸¹

Tarjoiluna päätettiin juhlaan järjestää kahvi yhdenlaisen leivän kanssa sekä 'kenttäateria', johon kuuluisi perunakeitto ja ohraryynipuuro. Tarvikkeiden saamiseksi tarjoiluun päätettiin toimittaa keräys koulupiiriläisiltä sen 5000 markan lisäksi, mitä kunnalta saadaan tähän tarkoitukseen. Keräystä toimittamaan johtokunnan jäsen Luoman kanssa päätettiin pyytää Tuovi Vataja. Toimenpiteisiin juhlan järjestämiseksi ryhdytään heti.²⁸²

²⁷⁹ M34; M35₁; N42; N47; M48; N50. Ks. myös Halila 1950, 223 & 1949, 367. Vrt. Collander 1985, 40; Heikkilä 1998, 243–244, 279–280; Nurminen 2007, 44; Collander 1989, 40; Sundström 2000, 27–28.

²⁸⁰ Miikkulainen 1971, 9. Aune Miikkulainen tuli Vatajan kansakouluun opettajaksi vuonna 1941. Vrt. Knuutila 2006, 100.

²⁸¹ HKA, VKA, III /13 Ca, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirjat 12.9.1947 & 26.2.1948; HKA, KHALL, II, Ca2:5, KVALT 1946–1950, pöytäkirja 22.9.1947.

²⁸² HKA, VKA, III /13 Ca, 1948–1949, johtokunnan pöytäkirja 26.2.1948. Vrt. Collander 1985, 24.

Raittiusjuhlia järjestettiin myös kansakoululla, sillä oppilaat osallistuivat kilpakirjoituksiin ja heille annettiin palkintoja. Näitä juhlia varten opettaja Saarijärvi osti läheisestä kaupasta 27.10.1958 kunnalta saadulla 5000 markalla kahvitarjoilua varten kahvia, pullaa, keksiä, sokeria ja kermaa sekä astioita.²⁸³ Hiihtokilpailuja voitaisiin nimittää myös juhliksi, koska niissä oli myös tarjoilua, kun lapsille annettiin kuumaa maitoa.²⁸⁴

Retkien nautinto. Koululaiset nauttivat pienistä retkistä läheisiin metsiin, sillä aiemmin ei ollut mahdollisuutta, eikä myöskään tapana, tehdä retkiä kauas. Vatajankoskella oli mukavia kallioita, joille opettaja saattoi viedä pienet koululaiset päivän retkelle. Ehkä riippui myös opettajasta, kuinka paljon hän halusi harrastaa luontoretkiä lasten kanssa. N25 muisteli jo ennen sotia tehdyn retkiä läheiselle Helekalliolle opettaja Vuorion johdolla, mutta vastaavasti N29 selitti, ettei mitään retkiä tehty koulussa.

Useimpien vastaajien mukaan syksyisin alakoulunopettaja Miikkulaisen johdolla metsään tehdyt retket olivat juhlaa. *Retki vaati oman järjestelynsä, mutta siellä myös nautittiin haudikkaita*, jotka olivat monen lapsen mielestä kohokohta koko retkessä. *Tehtiin retkiä luontoon. Parhaat muistot jäivät Retkikallion päivistä, kerättiin puolukkaa, paistettiin perunoita, leikittiin ja laulettiin.*²⁸⁵ Juurikkaiden hautuessa nuotiossa kypsiksi oppilaat keräsivät puolukoita, mutta se ei tuntunut työltä, koska oppilaat olivat luonnossa, ja retki *jäi kaikkien mieleen*. Useimmat haastateltavat muistivat erityisesti vuotuisen alakoulussa tehdyn retken Tolpan lähikalliolle, mutta N62₁ muisteli, että *retkikalliolle menimme koko koulu. Eväsvoileivät ja maitopullot [olivat] mukana. Makkaran paisto tuli myöhemmillä sukupolvilla meidän jälkeen*. Joidenkin muistin mukaan retki tehtiin keväällä, jolloin *tehtiin nuotio ja paistettiin nuotiossa perunoita, oli hyviä*.

Useimmat vastaajista muistivat, että retki tehtiin retkikalliolle syksyllä, jossa *paistettiin lanttuja ja nauriita sekä poimittiin marjoja*.²⁸⁶ Vielä N62₂ ja N64 muistivat, miten *puolukassa käytiin luokan kanssa ja sinne saatiin eväät koulusta*.

Kuvassa opettaja Aune Miikkulainen Vatajan koulun edessä 1960-luvulla. Kuvan on ottanut Aarno Uusikallio. Kopian kuvasta omistaa Irja Uusikallio.

²⁸³ HKA, VKA, III / 13 Da:22, 1953–1966, kirjeiden toisteet, 15.11.1958.

²⁸⁴ HKA, VKA, III /13 Ca, 1948–1949, johtokunnan pöytäkirja 2.2.1941.

²⁸⁵ N44.

²⁸⁶ N30; M34; M35₂; N37; N38₁; M39; N41; N42; N44; N45; M45; N46₁; N46₂; N47; N48; M48; M51; N52. Ks. myös Halila 1949, 187.

5 Ruokailu Vatajan kansakoulussa

5.1 Esivalmistelut ja ruokarukous

Ruokaliina. Oman koulun valmistuttua Vatajankoskelle vuonna 1947 voitiin ruokailutilannetta suunnitella tapahtuvaksi järjestyksessä. Koulujen pulpetit olivat *alakoulussa kahdenistuttavia, joissa pulpetti ja istuin olivat kiinteästi kiinni toisissaan*, mutta *yläluokissa jo irralliset tuolit kaksi rinnakkain*. Tärkeää oli myös, että *vinon pulpetinkannen sai tasaiseksi linkun avulla, jotta syöminen pulpetin ääressä onnistui*.²⁸⁷ Pulpettien laittaminen ruokailuasentoon oli oma rituaalinsa, sillä pulpetin tasaiselle kannelle asetettiin myös ruokaliina. Suurin osa oppilaista muisti ruokaliinan käytön ruokaillessa, sillä se *otettiin pulpetista lautasen alle*, ja sen käyttö näyttää tulleen tavaksi 1940-luvun alussa. Ruokaliina piti olla pieni, koska M48 mukaan *pulpetin oikea reuna [oli] mustepullon alla*, joten muuta ei mahtunut pulpetille. Ruokaliinan piti olla myös puhdas, mut-

ta ellei se ollut, se vietiin kotiin pestäväksi, ja ruokaliina tehtiin itse käsitönnä heti alakoulussa.²⁸⁸ Tosin M39 selitti, että *luokahuoneessa ei ollut mitään pöytäliinoja*, mutta N39 puolestaan muistaa, että *luokissa syötiin ja ruokaliina piti olla*.²⁸⁹

Kuvan ruokaliina on Koulutintti Oy:n tiloissa Punkalaitumella vuonna 2015. Kuvaaja Jouko Pärssinen. Kuvan omistaa Irja Uusikallio. Vatajan kansakoulussa ruokaliinat olivat samantyyllisiä, ja ne tehtiin yleensä vohvelikankaasta. Liinoihin kirjottiin värikäällä langalla oman taidon mukaisia kuvioita jo koulun ensimmäisellä luokalla.

Ruokarukous. Maalaiskansakoulujen opetussuunnitelmassa uskonnolla ja moraalikasvatuksella oli keskeinen asema kasvatusajattelussa 1900-luvun alkupuolella Saara Tuomaalan mukaan. Näin ollen kristillinen maailmankatsomus kytkettiin opetukseen ja samalla isänmaallisuus lisäsi siveellistä arvomaailmaa kasvatuksessa.²⁹⁰ Keskustellessani seminaarin käyneiden opettajien kanssa oli yleisenä huomiona, että heille oli ohjeistettu uskonnollista kasvatusnäkökulmaa vielä 1960-luvulla. Näin ollen he toteuttivat sitä omassa opetuksessaan. Vielä 2000-luvulla koulua käynyt nuori kertoi heille alaluokilla

²⁸⁷ M39; N44; N46₂; N47; M48; M51; N62₂.

²⁸⁸ N37; N38₁; N42; N44; N46₁; N46₂; N50; N62₁; N62₂. Vrt. Nurminen 2007, 43, 201. Vrt. Halila 1949, 127; Halila 1950, 114–115. Ks. myös Syväoja 2004, 106.

²⁸⁹ N37; M39; N42; N52. Vrt. Nurminen 2007, 43.

²⁹⁰ Tuomaala 2004, 205–207. Vrt. Nurminen 2007, 122.

opetetun ruokarukouksen ennen ruokailua. Myös Oulun yliopistosta 1950-luvulla valmistuneille opettajille teroitettiin uskonnon opetusta ja eräs tapaamani opettaja luetutti ruokarukouksen yläluokilla oman opettajauransa ajan.

Aittoa sivistystä pidettiin sekä uskonnollisena että kansallisen kehityksen luonnetta lujittavana, jolloin koululaisista kasvaisi myös vapaita ja itsenäiseksi kehittyviä kansalaisia. Uskonnonopetus oli siten perua vuoden 1843 koulujärjestyksestä ja vuoden 1856 kansakoulun tavoitteista. Vielä sodan jälkeen haluttiin suomalaisista kasvattaa uskonnonopetuksella sosiaalisia maan sivistystason ja moraalin nostamiseksi. Uskonnollinen kasvatusta ruokailun yhteydessä jatkui Vatajan kansakoulun oppilaiden muistin mukaan vielä 1960-luvun lopulle asti.²⁹¹ Tosin kaikkien Vatajan kansakoulun oppilaiden vastausten mukaan esimerkiksi ruokarukousta ei olisi luettu ennen ateriaa. Vanhimmat vastaajat eivät muistaneet ruokarukousta luetun koulussa, mutta N25 muisteli, että *jouluna luettiin ruokarukous kuusijuhlan yhteydessä*. Kyseistä vastaajista vanhimmat kävivät aluksi ala- ja yläkoulua naapurikylässä, mutta 1930-luvulla syntyneet kävivät koulua jo Vatajankoskella eri taloissa.²⁹²

Koska alakoulussa ei tarjottu minkäänlaista ruokaa kunnan puolesta, jotkut opettajat lienevät pitäneet turhana ruokarukousta ennen eväiden syöntiä. Vastaavasti harva yläkoulun opettaja luetutti oppilailta ruokarukousta, sillä esimerkiksi M35₁ ja N38₁ vastasivat, että *yläkoulun puolella ei ollut mitään ruokarukouksia, mutta alakoulussa luettiin ruokarukous*. N62₁ muisteli, että *vain opettaja Aune Miikkulaisen aikana luettiin ruokarukous*, eli näin ollen vain alakoulussa. Tosin N46₁ muisteli, että myös Uuno Saarjärven aikana luettiin yläkoulussa ruokarukous. Useimmat vastaajista muistavat, että ruokarukous luettiin, mutta eivät maininneet, luettiin se ala- ja yläkoulussa tai sekä ennen että jälkeen ruokailun. N44 mainitsee vastauksessaan, että ruokarukous luettiin sekä ennen että jälkeen ruokailun. Tosin N64 lisäsi vielä, että *kaikki seisoen yhteen ääneen [ruokailun] alussa ja lopussa [sanoivat ruokarukouksen]*. N47, N46₁, N52 ja N62₂ mainitsevat, että *ruokarukous luettiin yhdessä ääneen ennen ruokailua: Siunaa Jeesus ruokamme, aamen*, ja N50 lisäsi vielä, että *ruokarukous luettiin ennen ruokailua kädet ristissä*. Ruokarukouksen sanamuoto säilyi vuosikymmenien ajan samana opettajista riippumatta.²⁹³ Keskustellessani iäkkäiden henkilöiden kanssa ruokarukouksesta he muistivat koulussa luetun ruokarukouksen, eikä asiaa muuttanut, vaikka koulu oli kaupungissa.

²⁹¹ Iisalo 1968, 112–113, 123, 167, 346–347. Vrt. Virtanen 2007, 59.

²⁹² N23; N29; N30; M34. Ks. myös Halila 1949, 127.

²⁹³ M39; N39; N41; N42; N45; M45; N46₂; N48; M48; N62₂; M51.

5.2 Eväät

Saara Tuomaala kirjoittaa, että kouluruokailu tuli ajankohtaiseksi pitkien koulumatkojen vuoksi, kun oppivelvollisuus oli säädetty. Lasten kasvatukseen liittyi agraariyhteiskunnassa olennaisesti leivän kunnioitus, joka symbolisoi ruoan pyhyyttä. Ruokailu oli myös toiminta, jonka avulla kansalaiseksi kasvatusta tapahtui.²⁹⁴ Tosin opettajilla saattoi olla omaperäisiä kasvatusten menetelmiä koulueväiden suhteen vielä 1900-luvun alussa, sillä ellei oppilas osannut lukea, hän ei myöskään saanut syödä eväitään.²⁹⁵ Vuonna 1936 suoritetun tutkimuksen mukaan paljon lapsia tuli kouluun ilman eväitä, tai heillä oli pelkästään leipää, mutta joillakin oli lisäksi maitoa. Tällöin hyvä ravitsemustila oli vain 40 % koululaisista, ja kotiateriat olivat myös niukkoja suurimmalla osalla oppilaista.²⁹⁶

Tuomaala huomauttaa myös eväiden eroavuutta olleen köyhillä ja varakkailta lapsilla. Eväistä tuli siten sosiaalisen erottelun väline kansakoulun yhteisessä tilassa oppivelvollisuuden myötä, ja Tuomaala kirjoittaa koulukiusaamista tapahtuneen eväiden vuoksi jo 1920–30-luvulla. Tosin Raija Collander mainitsee erään oppilaan muistelleen, että toiset oppilaat antoivat hänelle evästä, kun hänellä itsellä ei aina ollut sitä. Eräällä oppilaalta oli jopa eväät varastettu, kun jollakin oli tullut liian kova nälkä. Olavi Heikkilä mainitsee myös erään oppilaan muistelleen, että hän otti koko kakon mukaansa evääksi, jolloin köyhä, mutta käsitöissä etevä poika, saattoi auttaa vähemmän osaavaa, kun sai palkaksi leipää. Myös lasten terveys ja ravinnon saanti vaihtelivat kodin elintason mukaan, joten kouluruoka oli monelle köyhän perheen lapselle ainoa lämmin ateria päivässä.²⁹⁷

Omat eväät. Melkein jokainen Vatajan koulun entisistä oppilaista muisti, että heillä oli omat eväät mukana, vaikka saatiin lämmintä ruokaa koulusta. Opettaja Karpinen pyysi 21.2.1937 johtokunnalta, että Tolpassa koulua käyville alakoululaisille annettaisiin voileipää ja maitoa, mutta johtokunta ei suostunut pyyntöön.²⁹⁸ Eväitä oli yleensä kaikilla lapsilla, koska maaseudulla pienessäkin mökissä oli sen verran peltoa, että saatiin perunaa ja viljaa omasta maasta. Useimmissa mökeissä oli edes yksi lehmä. Useampilapsisessa perheessä eväiden teko oli tärkeää ja niiden piti olla kaikille samanlaisia. Eräs haastateltava muisteli, että *maitoa ja leipää oli kullakin mahdollisuuksien*

²⁹⁴ Tuomaala 2004, 258–259, 284. Vrt. Collander 1989, 40.

²⁹⁵ Heikkilä 1998, 21.

²⁹⁶ Halila 1950, 122–123.

²⁹⁷ Tuomaala 2004, 252, 268, 287, 293; Collander 1985, 39; Heikkilä 1998, 141. Ks. myös Koro 2000, 28; Sillanpää 2003, 86–87; Collander 1989, 40, 52, 54–55; Syväoja 2004, 105.

²⁹⁸ HKA, VKA, III / 13 Ca:1, 1936–1949, johtokunnan pöytäkirja 21.2.1937; N25. Vrt. kunnanvaltuuston päätöstä lasten jaksamisesta tämän tutkimuksen alussa sivulla 15: HKA, KHALL II Ca2:2 KVALT 1932–1938, kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirja. Vrt. myös Roiha 1966, 37; Heikkilä 1998, 66–67.

mukaan ja toinen lisäsi: *kellä oli, kellä ei*. Myös nuoremmilla oli samoja muistikuvia: *Kaikilla ei ollut omia eväitä, mutta jos oli niin maitopullo ja voileipä.*²⁹⁹ Tosin N46₂ mainitsi, ettei eväitä ollut itseltä, mutta N46₁ selitti omat eväät tuodun mukanaan. Myös M51 ja N52 olivat epävarmoja eväiden tuonnista.

Eväät olivat vielä pitkään sota-ajan jälkeen enimmäkseen pelkästään leipää ja maitoa pullossa, kuten suurin osa haastateltavista muisti. Suomesta muodostui vähitellen hyvinvointivaltio, jolla oli mahdollisuus tarjota koululaisille kunnollista ruokaa ja terveydenhoitoa.³⁰⁰ Elintason nousun voi päätellä siitä, että 1950-luvulta lähtien eväänä saattoi olla myös makkaraa, juustoa tai kanamunaa leivän päällysteenä. Ellei syönyt eväitä koulussa, *ne piti syödä viimeistään kotona*. Eväinä oli yleensä *tummaa leipää ja voita, joillakin makkara- tai juustosiivuja sekä maitoa*, eli eväät myös monipuolistuivat samoihin aikoihin.³⁰¹ Myös N45 ja N46₁ sekä N47 muistelivat, että *eväs oli yleensä ruisleivästä ja voita päällä. Leivän välissä oli joskus kanamunaa tai siivu makkaraa tai juustoa pala. Syksyisin oli kurkkua ja tomaattia*. Vasta 1960-luvulla eväiden vieminen kouluun päättyi, mutta *retkipäivät olivat poikkeuksia, [sillä] eväät sai pääosin koulusta, mutta oli lupa ottaa jotain kotoakin mukaan.*³⁰² Vertaamalla muiden haasteltavien vastauksia voi tietoa olla sekä oikeaa että väärää, koska 1960-luvulla ei oppilaiden enää tarvinnut tuoda eväitä mukanaan. Myös on voinut jäädä muistikuva eväiden tuomisesta kouluun, koska se oli maaseudulla yleistä vielä pitkään.³⁰³

Maitopullo. Lasten eväänä oli useimmiten maitopullo ja leivät, jotka jäätyivät pakkasella. Toisaalta lämpimänä keväänä tai syksynä saattoi käydä siten, että *maito oli kamalaa, kun se oli koko aamun lämmennyt repussa*. Tosin Nurminen kertoo kirjassaan haastateltavansa muistelleen, että pullo laitettiin villasukan sisään, että maito pysyisi viileänä.³⁰⁴ Useimmiten muistan lapsuudestani pullon laittamisen villasukan sisään siksi, että pullon neste pysyisi lämpimänä, koska ei ollut termospulloja.³⁰⁵ Lasten maitopulloja ei tosin voitu kokonaan varjella jäätymiseltä eikä

²⁹⁹ M34; M39; N46₁; N50.

³⁰⁰ Ks. myös Tuomaala 2004, 252, 268. Vrt. Heikkilä 1998, 137.

³⁰¹ N44; N46₁. Vrt. Nurminen 2007, 122. Ks. myös Nurminen 2007, 129.

³⁰² N62.

³⁰³ Vrt. Collander 1989, 44; Nurminen 2007, 41, 43.

³⁰⁴ N46₁; Nurminen 2007, 65, 122. Vrt. Collander 1985, 37; Heikkilä 1998, 21; Collander 1989, 48.

³⁰⁵ Kuvan pullo on entinen eväspullo koulusta. Kuvan on ottanut vuonna 2015 ja omistaa Irja Uusikallio.

lämpenemiseltä, jos oli pitkä koulumatka, sillä kaksi oppilasta muisteli koulun eväitään:

Alakoulussa kuljettiin omin eväin ja meillä oli ruokailu järjestetty 'amerikkalaiseen tapaan' eli oli omat eväät jokaisella - lämmintä keittoa emme saaneet. Pullossa maitoa sekä ruisleipää palanen, kovaa kun mikä, orsilla kuivattua. Voita ei yksinkertaisesti riittänyt jokaisen leivälle. Maitopullot vain tahtoivat repussa jäätyä talvella, vaikka oli villasukkaa ympärillä, mutta saimme laittaa pullomme 'muurinottalle' lämpiämään. Siinä sitten monikirjavainen pullorivi odotti ruokatuntia. Ei ollut muuta lämmintä, kuin mitä se muurin kyljessä lämmitetty maito. Neljänsadan gramman patenttikorkilla varustettu pullo se oli. Joulun jälkeen maito rupes oleen jo vähän pihkamaitoa, kun lehmät alkoi mennä umpeen ja eihän sitä vettä voinut ruokajuomana käyttää, kuten nykyisin jo käytän. Sen maidon maun muistan vieläkin ja tuli se maku nytkin suuhun, kun sitä tässä muistelin ja nenään myös se haju.³⁰⁶

Tosin kaikki pojat eivät halunneet maitopulloa mukaansa reppuun, koska se saattoi rikkoutua heidän temmeltäessään koulumatkalla haasteltavien mukaan. Eväspullo oli lasia, sillä pullon rikkuminen jäi mieleen, kun toinen oppilas löi toista eväsrepulla, jolloin pullo hajosi.³⁰⁷ Maitoa ja leipää saatiin koulusta 1960-luvulla, sillä N46₁ muisteli keittäjän hakeneen tällöin maitoa läheisestä kaupasta. Juomalasiens tulo koulun astioihin tapahtui myös samoihin aikoihin.

Eväiden vaihtoa oppilaiden kesken oli harvoin, sillä M34 ja M45 eivät muistaneet, *että olisi vaihdettu*, [vaikka] *varmasti pieni solidaarisuus olisi ollut paikallaan*. Vaihtamista ei yleensä tehty useimpien vastaajien mukaan, koska *ei kellään ollut sen kummempia, ei kannattanut vaihtaa*. Toinen vastaaja lisäsi, ettei vaihdettu, koska *kaikilla oli eväät ja läskistä kinkkua. Aika samanlaisia ne taisi olla kaikilla. Kanamunaa taisi joillain olla paistettuna*. Ehkä elintason paraneminen vaikutti myös eväsleipien vaihtamiseen, tai toisaalta lapsi saattoi olla kyllästynyt omaan leipäänsä ja halusi vähän erilaisen makuista leipää. Serkukset saattoivat vaihtaa kakkoa ja hapanleipää toistensa kanssa, kun kyllästyivät omaan leipäänsä. Jotkut haastateltavat myönsivät, että *kyllä varmaan sitäkin harrastettiin*.³⁰⁸ Toisten lasten eväistä ei yleensä oltu kateellisia, paitsi jos jonkun eväänä *oli pannaria tai lihaisia palvileipiä tai juustoa ja makkaraa*. Ehkä jollakin lapsella oli nälkä, jolloin saattoi verrata omia eväitään toisten eväisiin, vaikka toisaalta *äidin tekemät voileivät [olivat] aina tosi hyviä*.³⁰⁹

³⁰⁶ N32; M35₁. Vrt. Heikkilä 1998, 165; Nurminen 2007, 43.

³⁰⁷ M35₁; M48. Vrt. Heikkilä 1998, 137, 215.

³⁰⁸ M34; N42; M45; N46₁; N47; M48; N50.

³⁰⁹ M39; N42; N45; M45; N46₁; N47; M48; N50.

5.3 Ruoan syöminen

Ruoan kunnioitus. Yleensä kouluruokaan asennoituttiin kunnioittavasti ja arvostavasti, koska varsinkin sota-aikana ja vielä sen jälkeen ruoan saanti ei ollut itsestään selvää. Vielä 1950-luvulla kansakoulujen ruoka oli lusikalla syötävää, koska keitto tai puuro oli helpointa valmistaa myös isolle joukolle ja edullista. Joillekin sama ruoka tuotti ahdistusta, kun joku taas nautti vastaavasti samasta ruoasta. Esimerkiksi joillekin oppilaille marjapuuro oli vastenmielistä, mutta vastaavasti jokin maitoruoka saattoi olla herkkua. Sillanpään mukaan vastenmieliset muistot ja maku kouluruokailusta saattoivat jäädä elämään mielessä ja aiheuttaa vielä myöhemmin ruokailussa epämiellyttävän yhteisvaikutuksen. Lämpimän keiton saaminen oli useimmille lapsille tarpeellinen ja saattoi tuntua suoranaishelta lahjalta.³¹⁰ Ruokaa yleensä arvostettiin, ja lapset oppivat syömään kaikkea, mitä oli tarjolla.

Kotona kerrottiin, että ruoka on tärkeä osa koulua ja siitä pitää olla kiitollinen. Omat vanhemmat kertoivat, että heillä oli eväät ja että olimme etuoikeutettuja. Toki me oppilaat nirsoilimme. Tuohon aikaan niin koulu- kuin kotiruoka maustettiin pääasiassa suolalla.³¹¹

Haastateltavien mukaan *ruokailu oli päivän kohokohta, sitä odotettiin ja oltiin kiitollisia, useimmiten käytiin kiittämässä keittäjää.*³¹² Silti joillekin oppilaille saattoi jäädä elinikäinen kammo kouluruokaa kohtaan. Ruoka saattoi olla toisenlaista kuin mitä kotona, joten erilaisuus saattoi jopa puistattaa syödessä. Ruoan valmistus oli tietysti paljon kiinni keittäjän taidoista, vaikka lasten ruokaan ei panostettu maun vuoksi.³¹³ Kun valokuvasin vanhan kouluaikeisen emalidikupin, tuli itselleni mielikuva makaronivellistä ja terveyspuurosta, joista en kummastakaan pitänyt koulussa. Eräs oppilas vastasi myös, että *kaurapuuros oli niitä akanoita, jotka olivat ilkeitä suussa, jauhopuurot olivat minusta parempia.* Vastaavasti toinen selitti: *Yläkoulussa oli keittäjänä Selma Seppälä, joka teki jonkun keiton tai puuron. En muista että ruokaa olisi moitittu – kyllä nälkä opettaa.*³¹⁴

Ruokailu Rakolassa. Opettaja valvoi, että ruoan haku ja syöminen tapahtuivat järjestyksessä, kun oppilaat menivät jonossa pakariin. Yläkoululaiset söivät ateriansa pakarissa eli pirtissä, samassa tilassa missä ruoka laitettiin. Oppilaat menivät sinne pihan yli ja keittäjä jakoi ruoan suoraan kattilasta. N25 muisteli, että joku saattoi kantaa

³¹⁰ Sillanpää 2003, 90, 93; Koro 2000, 45. Ks. myös Nurminen 1997, 96; Tolksdorf 2001, 246–248; Tuomaala 2004, 258. Vrt. Virtanen 2007, 78–79, 123; Collander 1989, 43.

³¹¹ N62.

³¹² N50.

³¹³ Sillanpää 2003, 88, 90–92. Ks. myös Koro 2000, 52–54; Nurminen 2007, 122.

³¹⁴ N29; M34.

ruokakuppinsa myös koulun puolelle pihan poikki. Pirtti toimi samalla monena muuna tilana:

[Söimme] Rakolan pirtissä, joka toimi keittolana, ruokailutilana, ulkovaatteiden säilytyspaikkana ja talon työväen tilana yöpymistä myöden, sillä siellä nukkui myös renki. Pirtissä, jossa oli hevosten valjaita, toimi myös päivämiesten taukotupana. Tämä tila toimi myös poikien käsityötilana. Samassa tilassa keittäjä myös keitti ja jakoi ruoan. Ehkä hänen läsnäolostaan johtuen myös jonkinlainen kuri säilyi.³¹⁵

Yläkoulunpuolelle kun päästiin, siellä oli jo keittoa tarjolla, olihan se koulupäivä jo pitempikin. Sotavangit oli sijoitettu siihen samaan taloon, jossa me kävimme yläkoulua. He tekivät talon töitä, mutta säännöissä sanottiin, etteivät he saa syödä talonväen kanssa samassa pöydässä. Säännöt eivät kieltäneet syömästä koululaisten kanssa pakarissa. Höyläpenkit olivat meidän ruokapöytämme, tai sitten ihan käsivaralla oli lautanen, ja niin me söimme sulassa sovussa vankien kanssa.³¹⁶

Ruosta oli ennen sotaa ja sota-aikana pulaa. Haastateltavat muistivat, että kaikki ruoka syötiin ja mahdollisesti lisääkin sai, sillä nälkä opetti syömään. Myös opettaja kehotti lapsia syömään kaiken ruoan, mutta mitään pakkoa siihen ei ollut.³¹⁷

Santsilautasellinen oli hyvin harvinaista, että sitä joku halusi. Yleensä sitä keittoa oli lautasella riittämiin. Taisi olla Ellen keitokset paremman makuisia muistaakseni. Ei ruokaa myöskään jätetty syömättä, se oli suuri häpeä, että jätti osan syömättä. Joskus oli jotain ihan jälkiruuan tapaistakin.³¹⁸

Ruokailu varsinaisen kansakoulun valmistuttua. Ala- ja yläluokan oppilaat järjestyivät jonoon ruoan hakua varten, mutta eri rivit vaihtuivat vuoroin ja alaluokkalaisilla oli

³¹⁵ N23; N30; M34. Vrt. Tuomaala 2004, 133.

³¹⁶ N32; M35₁.

³¹⁷ N29; M34; M39.

³¹⁸ M35₁.

etuoikeus ottaa ruokaa ensin.³¹⁹ Uuteen koulutaloon siirryttäessä haluttiin pitää myös järjestys:

Suurempia tönimisiä jonossa ei muistaakseni ollut, siitä piti Koskelan Eino [opettaja] hyvän huolen, ei huutanut eikä räyhännyt, rauhallisesti vain puheli ja jämttisti. Kaikki halusivat tehdä ohjeitten mukaan, kun oli saatu uusi koulu.³²⁰

Jokainen varsinaisessa koulutalossa ruokaillut oppilas muisti, että he hakivat ruoan keittolasta, joka oli luokan vieressä.

Keittolan ovella oli keittäjällä jakkarat, joiden päällä kattilat tai ämpäri, josta hän jakoi. Jos oli kastiketta, opettaja auttoi jakamisessa ja ruoka syötiin luokassa. Jokainen oppilas itse toi ruokakuppinsa keittolan ovelta ja ruoka syötiin pulpetilla jokainen paikallaan. Yleensä ruoka syötiin kaikki, joskus toiset halusi lisää, sitä kyllä sai, jos jäi ylimääräistä.³²¹

Alakoulun ja yläkoulun uusi luokkajako tehtiin 1960-luvun lopulla, jolloin alakouluun kuului enää 1. ja 2. luokka, myös opettajien vaihtumien samoihin aikoihin vaikutti ruokailua edeltävään käytäntöön. Näin ollen N64 muisteli myöhempää käytäntöä: *keittiöltä haettiin ruoka luokkaan toisella luokalla, ekaluokalla syötiin keittolassa keittäjän kanssa pöydän ääressä, joka oli tosi pieni.*³²² Ruokailutapahtuma ei silti paljon muuttunut 1960-luvun lopulla, vaikka opettaja vaihtui. Astioiden palautus tapahtui samaan paikkaan, mistä ne oli saatu eli jokainen oppilas vei omat astiansa keittolan ovelle, kun oli syöty. Joskus keittäjä oli nopeampi kuin ruokaa syövä oppilas, joten jakkarat oli korjattu pois ja astiat piti viedä keittolaan asti keittäjälle tiskattavaksi.

Jokainen haki oman ruokansa. Ala- ja yläluokkalaiset seisoivat vuorollaan ruokajonossa. Keittäjä jakoi kaikille ruoan. Kukaan ei saanut ottaa itse. Poikkeuksena saattoi olla, jos oppilas halusi ottaa lisää ruokaa ja keittäjä oli tiskaamassa. Tällöinkin oli tärkeää, että keittäjältä oli lupa.³²³

Ruokajäte. Hankalinta oli jos kuppiin jäi ruokaa, sillä opettaja ei katsonut sellaista miehilyvin. *Opettajat käskivät syödä kaikki, jos heiltä salaa pääsi viemään lautasen, jossa oli vielä ruokaa, niin keittäjä ei palauttanut takaisin syömään. Yleensä pyysin vähän, jos en pitänyt jostain. Lisää en muista hakeneeni.* Tosin varsinaisen koulun *ulkoeteisen komerossa oli laskiämpäri, jonka yksi emäntä haki sianruoaksi. Sinne sai tyhjätä [kupin] pitkin hampain, jos ei syönyt kaikkea.*³²⁴ Tosin N46₁ muisti, että

ruokaa keitettiin yleensä jämttisti. Ei missään mitään jätessankoa. Aina olen syönyt kaikki ruoan. Vieläkin harmittaa, jos joku jättää ruokaa lautaselle. Ei pakkosyöttöä ollut, keittä-

³¹⁹ M39; M45; N45; N47; M48; N50. Yllä olevan kuvan ottajasta ei tietoa, mutta kuva otettu syksyllä 1953 ja kuvan omistaa Irja Uusikallio. Lisäykset Irja Uusikallio.

³²⁰ N29; M35₁. Vrt. Heikkilä 1998, 240.

³²¹ N42; N45; N46₁; N47; M48; N50.

³²² N64; HKA, VKA, III / 13 Db-c, 1950–1973, 1951–1974, vuosikertomukset.

³²³ N62₂.

³²⁴ N46₁; N47; M48; N50; N62₂.

jälle voi sanoa, ettei laita paljon. Opettajille annettiin loppuruoka, mitä jäi syömättä. Uunolle ei kaikki kelvannut, mutta Aunelle kelpasi. Kotona opetettiin, että kaikki pitää syödä mitä ottaa.

Johtokunta päätti koulukeittolasta tulevien jätteiden käytön kansakoululautakunnan ohjeiden mukaan, jonka kokouksessa 25.11.1947 päätettiin antaa koulukeittolan talousjätteet myytäväksi. Koulun talousjätteille oli käyttöä vielä vuonna 1955, jolloin vatajan-koskinen pientilallisen emäntä lähetti kyselykirjeen Vatajan kansakoulun johtokunnalle jätteiden saamisesta.³²⁵

5.4 Opettajan osallistuminen ruokailuun ja valvonta

Opettajan osallistuminen ruokailuun nähtiin yhtenä opetustilanteena ja mahdollisuutena opettaa lapsia hyviä pöytätapoja. Opettajan valvoessa ja syödessä oppilaiden kanssa tavoitteet toteutuvat parhaiten, sillä ”kouluruokailussa opitaan tapoja ja käyttäytymistä, laajennetaan maku- ja ruokatottumuksia sekä ohjataan terveelliseen ravitsemukseen” Jäntin mukaan.³²⁶ Vielä 1930-luvulla ei koulun opettaja osallistunut lasten ruokailutilanteeseen Vatajan kansakoulun entisten oppilaiden mukaan, vaan hän ruokaili omassa huoneessaan. Rakolassa oli opettajalle pieni kamari ja jonkinlainen keittiösoppi, jossa hän laittoi ruokaa itselleen. Tosin toiset oppilaat muistelivat, että Rakolassa opettaja ruokaili *omassa kamarissaan, jonne vietiin hänelle keitto tai puuro, hän ei ollut koskaan mukana ruokailussa*. Haastateltavat muistelivat myös, *ettei opettaja meitä vahtinut, kai me kiltisti siellä syötiin ja voihan se keittäjä vähän katsoa perään. Vaikka ruokailua ei suuremmin valvottu, ihmeen rauhallisesti kaikki sujui*. Tolpassa alakoulun opettajalle *tuotiin ruoka luokkaan* kaiketi samaan aikaan, kun oppilaat söivät omia eväitään voidakseen valvoa oppilaita.³²⁷

Vasta 1940-luvun lopulta lähtien nuorempaa kohti kaikki haastateltavat vastasivat opettajan osallistuneen ruokailuun lasten kanssa. Näin ollen vasta uuden koulun valmistuttua opettajat ruokailivat yhdessä oppilaiden kanssa. N44 ja N47₂ selittävät, että opettaja söi opettajan pöydän ääressä, sillä *hänellä oli velvollisuus valvoa ruokailua, koska se kuului opettajan virkatehtäviin*. Näin opettaja pystyi helpommin valvomaan oppilaitaan. Vatajan kansakoulun yläkoulun opettaja ilmoitti kunnantoimistolle syksyllä 1961, ettei hän halunnut enää osallistua ateriointiin koululaisten kanssa, koska kunta alkoi periä siitä ateriakorvausta. Kunta perui maksuehdotuksensa heti samana syksynä, koska

³²⁵ HKA, VKA, III /13 Ca, 1952–1966, muut saapuneet kirjeet, vuonna 1955; HKA, III /12 Ca, 1946–1957, Kansakoululautakunnan kokouksen pöytäkirja 25.11.1947.

³²⁶ Jäntti 2/1988, 8. Ks. myös Syväoja 2004, 106, 119; Tuomaala 2004, 252, 268.

³²⁷ N29; M39; M34; N42. Vrt. Tuomaala 2004, 133.

lainsäädännöstä johtuen opettajan ei tarvinnut maksaa kouluateriastaan.³²⁸ Myös syksyllä 1967 jälleen kerran annettiin opettajille kehoitus valvoa oman luokkansa ruokailua.³²⁹

N64 mukaan opettaja *söi omalla pöydällään, mutta ekaluokkaa valvoi keittäjä*. Hän on myös edellisissä vastauksissaan selittänyt ensimmäisen luokan toimineen eri tavalla kuin muiden luokkien, koska opettajat ja luokkien jako vaihtuivat 1960-luvun lopulla. Tosin yläkoulun opettaja saattoi joskus syödä opettajan pöydän ääressä tai kotonaan.³³⁰ Opettajan tehtävänä on edelleen valvoa oppilasruokailua, sillä siihen liittyy samalla ”ravitsemus- ja terveystieteistä, tapa-, työn- ja sosiaalista kasvatusta sekä esteettistä ja kulttuurista kasvatusta” Jäntin mukaan.³³¹ Lapsesta tuli koulussa lapsikansalainen, jonka tehtävänä oli kasvaa, voimistua ja oppia yhteiskunnan tarjoamien mahdollisuuksien puitteissa.³³²

Opettajan valvovan silmän alla saattoi olla myös tavallaan pakkosyöttöä, sillä aikuinen määräsi, paljonko oppilaan piti syödä.³³³ Tosin aivan pakkosyötöksi ei voi luonnehtia ruokailua, kun N62₂ vastasi: *Tavallista kotiruokaa, puuropäivä kerran viikossa. Pahinta silloin oli veripalattu, valkokastikkeella, mutta puolet oli syötävä, se valvottiin*. Tosin kaikki ruoka ei maistunut. M51 mukaan ruokana oli lisäksi *ruispuuroa, josta en pitänyt, koska kerran sain siitä vatsakipuja*. Näin ollen opettajat vaativat erilaisten ruokien syöntiä, jotta oppilas tottuu syömään monipuolisesti.

³²⁸ N38₁; HKA, VKA, III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet; HKA, VKA, III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirje, 27.11.1961.

³²⁹ HKA, VKA, III / 13 Db-c, 1950–1973, 1951–1974, vuosikertomukset ja tilastojen toisteet.

³³⁰ N64; N62₂.

³³¹ N64; Jäntti 1/1988, 8. Ks. myös Tuomaala 251–252, 254, 258.

³³² Tuomaala 2004, passim; HKA, VKA, passim. Ks. myös Sahlberg, 2002, 26–27, 30. Vrt. Heikkilä 1998, 320.

³³³ Sillanpää 2003, 88, 90–92.

6 Lopuksi – Vatajan kansakoulu ja oppilas

Tutkimuksen tarve. Maaseudun kyläkoulut ovat häviämässä, joten niiden tutkimisen tärkeys ehkä huomataan vähitellen. Oppilaat ja koulut olivat aivan erilaisia ennen 1970-lukua kuin nykyaikana. Koulujen antama opetus oli tietysti tärkeää, mutta myös siellä saatu ruoka oli vielä ennen 1900-luvun puoliväliä joillekin lapsille elinehto, mutta ruoanvalmistukseen tarvittavan veden saaminen kouluille oli ongelmallista monissa Satakunnan kouluissa. Kansakoulut olivat kylän asukkaille tärkeitä sekä oppilaiden opetuksessa että yhteisenä kokoontumispaikkana. Koulu on monipuolinen opinahjo, jota ylläpitämään tarvittiin johtokunnan päättäviä elimiä, mutta myös valtakunnallisia päätöksiä. Koti on oppilaan turvapaikka, ainakin pitäisi olla, joten sen turvin lapsi uskalsi lähteä kouluun saamaan opillista sivistystä sekä myös arkielämän ohjeita syömisestä terveydenhoitoon.

Pohjois-Satakunnassa Honkajoella sijaitseva Vatajankosken kylä on ollut kiinnostukseni aiheena pitkään, koska elin siellä lapsuuteni. Kylän koulua eli Vatajan kansakoulua kävin neljä vuotta ja vanhemmat sisarukseni ennen minua. Kiinnostukseni Vatajan kansakoulun tutkimukseen heräsi, kun kuuntelin heidän tarinoitaan koulusta. Vatajankoskella koulua käytiin taloissa ennen oman koulutalon valmistumista, joten tarinat olivat siksi erilaisia. Pienen kyläkoulun tutkiminen mikrohistoriallisesti ja muita metodeja käyttämällä kiinnosti, sillä Vatajan kansakoulun arkistotietoja on Honkajoen kunnan arkistossa, ja entisiltä oppilailta oli mahdollisuus saada muistitietotutkimuksen avulla narratiivista aineistoa.

Pro gradu -tutkimusta aloittaessani pohdin, mikä sai suomalaisen yhteiskunnan innostumaan sosiaalisiin uudistuksiin. Jo 1800-luvun lopulla naiset olivat suunnitelleet kansakouluihin ruokailumahdollisuutta, ja ennen Suomen itsenäistymistä oli eteläisessä Suomessa naisjärjestön avustamana kansakouluissa ruokatarjoilua. Vielä 1900-luvun alkupuolella ruoka oli eräänlaista sosiaalista avustusta, koska kaikilla lapsilla ei ollut edellytystä saada kotona täysipainoista ravintoa. Yhteiskunnallisten epäkohtien uudistaminen sai paljon hyvää aikaan. Suomessa toimittiin aktiivisesti ilmaisen kouluruokailun järjestämiseksi kansakouluihin, vaikka tietysti aina löytyi vastaanpanijoita. Sodista huolimatta Suomessa lähdettiin kehittämään kouluruokailua, ja vuoden 1943 asetuksilla päädyttiin kansakoulujen ilmaiseen ruokailuun viiden vuoden viiveellä kuntien tilanteesta riippuen. Suomessa aloitettiin ilmainen ruoka koululaisille viimeistään vuonna 1948 ensimmäisenä Euroopassa. Oppilaiden ravinnon saantia on kehitetty siitä lähtien

määrätietoisesti ja nyt on ongelmana enää, miten saadaan oppilaat syömään terveellistä kouluruokaa.

Tutkimuksen aloitus. Tutkimukseni ajanjakso on kokonaisuudessaan 1930-luvulta 1970-luvulle koulun olemassaolon ajan, joten käsittelemieni asioiden erot näkyvät selvästi. Edellä mainittujen vuosikymmenien välillä Vatajan kansakoulun opettajat ja keittäjät vaihtuivat monta kertaa. Ennen peruskoulun alkamista oli Suomessa maaseutukouluissa melko yhtenäinen kulttuuri saamieni vastausten ja muiden keskustelujen perusteella ajateltuna. Seminaareissa oppinsa saaneet opettajat olivat tavallaan niin sanotun vanhanaikaisen uskonnollispainotteisen elämiseen tottuneita. Uskonnollispainotteisuus näkyi vielä 1970-luvulla, vaikka yhteiskunnan murros oli suuri 1960-luvulla. Kouluissa luettiin ruokarukoukset ennen ruokailua, ja Vatajan kansakoulussa useimpien myös yläkoulun puolella. Koska keittäjä ei useinkaan ollut nuori, hänen olemuksensa vaikutti ehkä oppilaiden kunnioittavaan suhtautumiseen ruokaan ja ruokailutilanteeseen. Käyttämässäni muistitietoaineistossa ilmeni kotien ja koulujen yhtenevä kasvatuskulttuuri aterioinnin suhteen. Vatajan kansakoulun entisiltä oppilailta saamista vastauksista ilmeni selvästi, miten kotona oppilaita kehoitettiin arvostamaan koulun ilmaista ruokaa. Kansakoulujen johtokunnat kehittivät koulun toimintaa ja auttoivat lasten hyvinvoinnin lisäämistä sekä hoitivat myös koulun taloudellisen puolen.

Aloittaessani pro gradun työstämisen tutkimukseksi, tein miellekartan, jossa Vatajan kansakoulun oppilas oli keskiössä, ja hänestä lähtivät sekä palasivat monet nuolet eri aiheisiin. Aluksi suuntana oli ruoka ja vesi vastakkaisilla puolilla, mutta niiden nuolet yhtyivät nopeasti, koska ruokaa on vaikea valmistaa ilman puhdasta vettä. Koulun ja oppilaan hygienian vaatimustaso nousi sotien jälkeen, mutta esimerkiksi käsien pesun opetusta ei voitu antaa eikä suorittaa, ellei kunnollista vettä ollut saatavissa. Vatajan uudessa kansakoulurakennuksessa oli vain puilla lämmitettävä hella, kuten oli ollut Rakolan talossa, joten siksi myös puiden saaminen koululle oli osa ruoanvalmistusta. Oppilaan ympärille kertyi aihioita, joihin kirjoitin myös aterioinnin monimuotoisuudesta johtuen ruoanvalmistukseen tarvittavien asioiden lisäksi esimerkiksi johtokunnan vaikutuksesta kouluun. Alakoulua ja yläkoulua käyvät oppilaat kokivat olevansa eriarvoisessa asemassa johtokunnan päätösten alla. Miellekarttaan piirsinkin myös koulun yhteistyöstä kylän kanssa ja ympäristön vaikutuksesta sosiaalisena tapahtumana. Unohtaa ei voinut myöskään kunnallisia ja valtakunnallisia päättäjiä, joiden toimet vaikuttivat kansakoulun oppilaan ateriointiin ja hyvinvointiin – jopa kaivon tekeminen kansakoululle oli ministeriön hyväksymää.

Tutkimuksen materiaalin hankinta. Tutkimukseni tarkoituksena oli löytää Vatajan kansakoulun ateriointiin liittyviin aiheisiin ja ongelmiin vastauksia entisten oppilaiden muistitietotutkimuksella, jonka tein postitse, ja Honkajoen kunnan arkistossa säilytettävien Vatajan kansakoulun arkistotietojen avulla. Tekemäni muistitietotutkimus avasi näkemään, miten monipuolinen asia on koulun ateriointi. Siihen kuuluu paljon enemmän kuin pelkkä ravinto. Tutkimuskysymykseeni hain vastauksia postitse tekemäni haastattelun lisäksi Honkajoen kunnan arkistosta ja tutkimuskirjallisuudesta, johon liittyi Satakunnan alueen kouluista tehdyt tarinat ja historiikit. Eri tutkimusmenetelmien ja hermeneuttisen kehän ajatusta hyödyntäen kykenin ratkaisemaan eteen tulleita ongelmia, kun etenin entisten oppilaiden vastauksista saamani tiedon kautta arkistotietoihin ja edelleen tutkimus- ja aikalaikirjallisuuden kautta uudelleen entisten oppilaiden vastauksiin. Kaikkia näitä asioita vertailemalla keskenään selvisi, että ateriointiin liittyi ongelmia ja aiheita, jotka eivät olleet heti selvillä aiheen valitessani.

Honkajoen kunnan Vatajan kansakoulun arkistosta on luettavissa koulun johtokunnan kokousten pöytäkirjojen lisäksi kirjeiden ja toisteitten monipuolinen arkisto. Esimerkiksi useana vuonna haettiin koululle keittäjiä, koska heille ei maksettu lomien ajalta palkkaa. Ruoanvalmistus oli Vatajan kansakoulussa tavallaan yksinkertaista, kun keittäjän toimeen haettiin ”vähemmän vaativa sovelias henkilö”. Ruoanlaitto käsitti vain yhden ruokalajin, joten ravitsemukseen ei panostettu, vaan eniten mietittiin, miten saada vähällä rahalla oppilaille ruokaa. Toisaalta ruoan tekijän tehtävät ovat aivan samoja nykyaikana, kun yhä mietitään, miten saadaan kunnan rahat riittämään koulujen menoeriin. Tosin nykyään on oppilaiden valittavana useita ruokalajeja ja vaihtoehtoja.

Tutkimuksen ongelmat. Muistitietotutkimukseen aineiston hankintaa vaikeutti, että suurin osa Vatajan kansakoulun entisistä oppilaista on muuttanut muualle, ja iäkkäimpiä ei enää ole mahdollista haastatella. Sain entisten oppilaiden nimiä ja osoitteita tuttujen kautta, joten lähetin vuonna 2012 kaikkiaan lähes 60 kyselyä ja vastauksia sain 28, joten vastaajien määrä riitti tutkimukseen. Vastausaineisto ei ollut niin laajaa ja kertovaa kuin oletin kysymysteni perusteella. Tosin kysymyksiä oli paljon, joten se ehkä hidasti tarinoiden tuottamista. Vuoden 2015 uusintakyselyssä kysymyksiä oli vähemmän, mutta ne olivat yksityiskohtaisempia, joten se ehkä vaikutti vastausten lyhytyteen. Henkilökohtainen haastattelu voisi tuoda lisää narratiivista aineistoa, mutta kolmen entisen oppilaan haastattelu ei vielä lisännyt tarinoihin pituutta.

Honkajoen kunnan arkistossa oleva koulun aineisto ei ollut niin laaja kuin olin olettanut, joten ongelmana oli löytää oikeaa materiaalia oikeasta paikasta. Arkistoon joko ei ollut tallennettu tai asiakirjoja oli hävitetty koulun päättymisen jälkeen. Vatajan

kansakoulun vesiongelma tuli esille arkistotietoja tutkiessani. Hyvän veden saaminen koululle oli pitkä prosessi, koska koulun omalta tontilta ei löytynyt sellaista kaivon paikkaa, että vesi olisi ollut hyvänlaatuista. Kaivoja tehtiin useita, mutta vasta vuonna 1958 lähes puolen kilometrin päässä olevasta lähteestä saatu vesi oli kelvollista. Veden noutaminen sitä ennen kaukaa lähteestä, josta maanomistaja saattoi kieltää veden hakemisen, oli johtokunnalla huolenaiheena, mutta ei aluksi Honkajoen kunnan päättäjillä. Vatajan kansakoulun kaivojen tekemisestä on piirrettyjä karttoja, joista yksi olisi voinut johtaa tutkimukseni harhaan ilman kunnanhallituksen ja -valtuuston pöytäkirjoja sekä omaa paikallistuntemustani. Vatajan kansakoulun johtokunnan kokousten pöytäkirjojen puuttuminen suurimmaksi osaksi 1950–1970-luvuilta aiheutti lisäongelmia. Johtokunnan pöytäkirjat olisivat olleet tärkeitä, koska niissä näkyy koulun koko toiminta. Kunnan päättävillä elimillä ei ehkä ollut suurin valta heidän toimiessaan oppilaan parhaaksi vaan vatajankoskisella, joka omisti maan, jossa vesilähde sijaitsi tai koulun keittäjällä hänen kieltäytyessään pienellä korvauksella suuresta työmäärästä vedenhaussa.

Tulkintaprosessini aikana oppilas oli aina ajatusteni keskiössä, kun siirryin arkistosta muistitiedon kautta tutkimuskirjallisuuteen. Tällöin tiedon perimmäisenä lähteenä on oppilas, joka on tutkimuksen kohteena. Tutkimukseni alussa mietin oppilaiden tarvetta muistaa koulun ravitsemukseen ja koko ateriointiin liittyviä asioita sekä koulun vesikysymystä. Eihän heille ollut ongelma veden huonous tai sen hakeminen, koska heidän ei tarvinnut hakea vettä eikä valmistaa ruokaa. Näin ollen oppilaan muistitietoa on vain vähän Vatajan koulun vesikysymystä ratkoessani. Oppilaan ei tarvinnut myöskään arvioida, oliko koulun kaivovesi käyttökelpoista, mutta keittäjää asia huolestutti hänen tehdessään ruokaa, samoin nuorta yläkoulun johtajaopettajaa.

Oppilaan ei ollut myöskään tarpeellista miettiä, mistä keittäjä haki veden. Tosin oppilaat näkivät keittäjän vetävän kärriyllä vesitonkkia jostain muualta kuin koulun kaivosta. He näkivät myös joskus koulutuntien päätyttyä, miten yläkoulun opettaja haki vettä ämpäreillä kaukana olevasta lähteestä. Tai he ihailivat alakoulun opettajan puolison kävelyä, kun hän kahta sankoa kantaen kävi lähteeltä hakemassa vettä perheelleen. Jokaisen oppilaan kotona oli jonkinlainen kaivo, ja useimmiten hyvän veden hausta vastasi perheen äiti, ellei omasta kaivosta saatu hyvää kahvivettä. Vatajankosken asukkaista suurin osa oli pientilallisia, joten oppilaiden kotiolut eivät paljon poikenneet toisistaan. Tosin haastateltavat painottivat, etteivät isompienkaan tilallisten lapset koulun eväitten tai muun suhteen eronneet muista oppilaista.

Ei oppilaan myöskään tarvinnut murehtia, kuinka paljon muuta työtä keittäjän tehtäviin kuului – koulun siivous ulkovessoja myöden ja lämmittäminen sekä talvisin lu-

menluonti koulun pihalta ja koulun yleinen siisteys. Oppilaan tehtävänä oli huolehtia vain omasta koulunkäynnistään tehtävineen ja jaksaa kulkea säällä kuin säällä kouluun pitkiä matkoja. Lapsesta tuli koulussa lapsikansalainen, jonka tehtävänä oli kasvaa, voimistua ja oppia yhteiskunnan tarjoamien mahdollisuuksien puitteissa. Edelleen aikuisten tehtävänä on tarjota lapsille hyvät edellytykset koulunkäyntiin ja kaikkeen ateriointiin liittyvään.

Tutkimuksen tulokset. Tutkimanani aikana tapahtui suuri muutos Vatajan koulun kaikessa ateriointiin liittyvissä asioissa, samalla kun myös yhteiskunta muuttui. Tutkimukseni avasi pienen kansakoulun jokapäiväistä elämää veden ja ruoan ollessa tärkeimpänä näkökohtana aterioinnissa. Ilman vettä ei voi valmistaa ruokaa, mutta ilman ruokaa ei myöskään oppilas jaksaa työskennellä koulussa kasvaakseen yhteiskuntaa edistäväksi kansalaiseksi.

Jäin miettimään tutkimusta tehdessäni, ajattelivatko kaikki koulusta vastuulliset tahot Vatajan koulun oppilaan parasta ajaessaan tavallaan omaa etuaan. Menikö oppilaan paras tavallaan ristiin sen kanssa, että myös kunnanhallitus oli niukalla budjetillaan aluksi estämässä oppilaan parasta väittäessään kaivoveden olevan hyvää, vaikkei se ollut johtokunnan mukaan sitä? Jäin myös miettimään, onko rahalla suurempi valta kuin oppilaan terveydellä ja tulevaisuudella. Haastateltavien mukaan keittäjä oli tarkka ja hygieeninen, eikä siten voi ajatella hänen käyttäessään koulun saastuneen kaivon vettä ruoanlaittoon halunneen turmella oppilaiden terveyttä. Kaivojen tekeminen oli yli kymmenen vuoden tapahtumaketju, ja veden kantaminen lähteestä tuli tutuksi niin keittäjille kuin opettajille.

Tutkimuksen tehtyäni havaitsin erilaisuutta myös ruokailuun liittyvissä aiheissa tutkimanani aikana. Ravinnon saaminen kouluissa oli vielä 1930-luvulla ja osittain vielä 1940-luvulla enemmän sosiaalista apua, mutta sen jälkeen yhteiskunta vaurastui elintason noustessa, ja oppilaat saivat jo kotonaan tarpeellisen määrän päivän ravinnosta. Myös ruokalajit ja niiden koostumuksen ero näkyi selvästi vuosikymmenien aikana, ja ruoka tuli myös monipuolisemmiksi. Ruokailuvälineiden ero tutkimuksen alun ja lopun välillä on ehkä suurin. Aluksi ruoka oli enimmäkseen puuroja ja vellejä, tosin joskus perunakeittoa, jossa saattoi olla myös lihaa jonkin verran. Tällöin ruoka oli syötävissä lusikalla, vaikka monissa kodeissa ruoka syötiin aterimia avuksi käyttäen, ei kansakoulussa sellaisia käytetty. Vaikka ruoka monipuolistui, se oli edelleen lusikalla syötävää. Alumiinikupit ja emalilusikat tulivat koululaisille tutuiksi vuosikymmenien aikana. Vasta 1960-luvulla Vatajan kansakouluun saatiin aterimet ja ruokalautaset.

Hygienian opetus ja sen noudattaminen erosivat tutkimieni vuosikymmenien aikana. Aluksi veden tarve ei ollut suuri, koska hygieniaan ei kiinnitetty huomiota, kuten nykyään. Vesi on ollut eniten terveyttä haittaava tekijä, koska saastunut vesi aiheutti tauteja. Oppilaiden juomavesi oli aluksi saavissa tai ämpärissä, ja vesi juotiin yhteisestä kupista. Vasta hygienian ymmärryksen lisääntyttyä hankittiin kouluille juomalaitteita. Koulujen siistinä pitämiseen ei ollut tarpeellista käyttää vettä, eikä myöskään käsienpesua nähty tutkimukseni alkuaikana tärkeäksi, vaikka toki siisteydestä puhuttiin. Sähkövalojen myötä lisääntyi näkyvyys, joten myös siivouksen tarve eneni, ja puhtauden vaatimukset lisääntyivät.

Kouluun vaikutti myös kansakoulutarkastaja, jota opettajat ja johtokunta kunnioitivat, elleivät suorastaan pelänneet. Hänellä oli osittain valtaa myös kunnan päättävien elimien yli, koska he useimmiten toteuttivat tarkastajan antamat ohjeet ja määräykset. Opettajat ja johtokunta saattoivat vedota tarkastajan arvovaltaan saadakseen kunnan teettämään esimerkiksi Vatajan kansakoululle kunnollisen kaivon, jossa olisi hyvä vesi. Tosin riippui myös tarkastajasta, kuinka aktiivinen hän oli kulloisenkin asian suhteen.

Käsittämäni Vatajan kansakoulun ateriointiin liittyvät asiat eroavat suuresti siitä, mitä nykyään käsitetään koulun aterioinnilla. Ravinnon hyvää koostumusta pidetään tärkeänä, jotta oppilas saisi koulun ruoasta kolmanneksen päivän ravinnon tarpeesta, ja myös yhteistyö koulun ja kodin välillä koetaan tärkeäksi. Jo aiemmin tekemieni esseiden sekä tutkielmien ja myös tämän pro gradu -tutkimuksen myötä näyttää, että Vatajan kansakoulu oli oppilaille hyvä pohja elämälle oman kodin ohella.

Oppilas tarvitsee myös kasvua, ennen kuin hän ymmärtää ja oppii huomioimaan ja siten myös samalla muistamaan ympärillään tapahtuvaa. Oppilaan kasvu tapahtuu oman kypsymisen myötä ja ajalla. Oppilas kokee ympäristön vuorovaikutuksen prosessin oman kehityksensä jatkumona, kun hänen ympäristönsä laajenee kodin ulkopuolelle, ja myös ymmärrys kasvaa tajuamaan koulun ja yhteiskunnan antamia mahdollisuuksia. Olen tehnyt tämän pro gradu -tutkielmani yhdessä entisten oppilaiden kanssa ja tuottanut heidän muistamiensa kokemusten historiaa yhdessä arkistotietojen kanssa. Kokemukseni tutkimustyössä on lisääntynyt ja erilaiset menetelmät tulleet tutuiksi.

Oppilaiden historia avautui tutkimuksessani, ja tuottaessaan aikuisena jälleen uutta historiaa heillä on monia mahdollisuuksia, jolloin historia on monessa tasossa yhtä aikaa ympärillä, ja he elävät menneisyyttä nykyisyydessä. Entisiltä oppilailta olen saanut juuri niitä tietoja, joita olen halunnut tutkimukseeni, koska he vastasivat kyselyyni. Arkistosta olen löytänyt vain niitä tietoja, joita joku on määritellyt sinne säilyttämisen arvoisiksi lähteiksi, ja joiden olen katsonut olevan käyttökelpoisia tutkimuksessani sekä

vastaavan tutkimuskysymyksiini tavoittaakseni siten Vatajan kansakoulun oppilaan aterioinnin menneisyyden.

Lisätutkimusten mahdollisuus. Vuonna 2012 tekemäni muistitietotutkimus Vatajan entisille oppilaille sisälsi paljon enemmän kysymyksiä, kuin mitä olen tässä pro gradu -tutkimuksessani sekä historian aineopintojen kandityössä ja esseessä käyttänyt. Niitä voisi hyödyntää tutkimalla esimerkiksi koulun eri aineiden opetusta, koululomia, käytöstapojen opettamista, isänmaallisuuteen kasvattamista, raittiuskasvatusta, ammatillisen opetuksen antamista, kodin ja koulun yhteistyön toimintaa, opettajan esimerkkinä olemista kyläläisille, terveydenhoidon järjestämistä, vaate- ja kenkäavustusta ja uusien oppilaiden vastaanottoa koulussa. Koko koulun toimintaa voisi tutkia vielä lisää, ja myös johtokunnan toiminta olisi mielenkiintoista tutkittavaa. Koulun toiminta eri taloissa jäi kovin vähälle tarkastelulle, mutta se olisi kiinnostava lisä tutkimukseen.

Yleisemmällä tasolla kansakouluja voisi tutkia, kun kartoittaisi esimerkiksi ruoan säilytystä alkeellisissa oloissa tai mausteiden käyttöä ruokaan, keittäjien asuja, heidän käyttämiään keittokirjoja kyläkouluissa tutkimani ajanjaksona. Veden saamisen tärkeyttä kansakouluihin voisi tutkia yleisesti, koska oletettavasti Suomessa on myös muissa kouluissa ollut ongelmia hyvän veden saamisessa. Vasta vesiosuuskuntien perustaminen auttoi monia kouluja veden saamisessa. Kansakoulun ja sen opettajien käyttämistä sosiaalisen avun välittäjänä voisi myös olla kiinnostava tutkimus, jolloin kylän ja koulun yhteistyö valottuisi eri puolilta.

Tarkoitukseni on antaa tämä tutkimustyöni Honkajoen kunnan arkistoon kaikkien kiinnostuneiden luettavaksi. Samalla toivon, että joku olisi kiinnostunut tutkimaan lisää Vatajan kansakoulua, mutta ehkä samalla myös Vatajankosken kylää, varsinkin sen kasvun aikaa 1900-luvun alkupuolella. Myös Vatajankosken oma murre on ollut kiinnostuksenani jo pitkään, joten tutkimusta voisi jatkaa kylän monimuotoisella tutkimuksella. Vatajan kansakoulu on pienenä kyläkouluna kiinnostava tutkimuksen aihe, mutta valitettavasti kylän hiljentyminen aiheutti koulun päättymisen, vaikkei peruskoulua olisi tullutkaan.

Kun Vatajan kansakoulun entisenä oppilaana nyt iäkkäänä katselen lähtökohtaani, näen monikerroksisen ja värikkään elämän yhdessä haastateltavieni kanssa. Tutkimuksessani on siten lähteitä ja jälkiä sekä niiden suhde haastateltavieni elämään, joita kaikkia olen pyrkinyt ymmärtämään.

Vuodet opettavat paljon sellaista, mistä päivät eivät tienneet mitään.
RW Emerson (1803–1882)

Lähteet

Tutkimuslähteet

Uusikallio, Irja; aineistot tekijän hallussa:

Muistitietotutkimuskysely Honkajoen Vatajan kansakoulun entisille oppilaille vuonna 2012.

Muistitietotutkimuksen lisäkysymykset osalle samoja henkilöitä vuonna 2015.

Sähköpostikyselyt neljälle eri henkilölle samoista haastateltavista eri päivinä vuonna 2015.

Samoista haastateltavista olevan kahden henkilön haastattelu 30.3.2015 Porissa, 1½ tuntia ja myös samoista haastateltavista kahden henkilön haastattelu useana eri päivänä vuonna 2015–2016. Ei litteroituna.

Kangas, Kaija: Henkilökohtainen tiedonanto, Honkajoen kunnan asuntosihteeri.

Honkajoen kunnan arkistosta kuvattuja asiakirjojen kopioita sähköisessä muodossa.

Pro gradun aiheeseen liittyvät valokuvat, piirroksat ja kartat, joista selitys kunkin kohdalla.

Kartta sivulla 29: <www.paikkatietoikkuna.fi> luettu 14.1.2016. Hakusana Vatajankoski.

Lisämerkinnät Irja Uusikallio. Käyttäjällä on lupa kopioida ja tulostaa Karttapalvelusta tekijänoikeuslain tarkoittamaa yksityistä käyttöä varten sekä opinnäytetyötä varten yksittäisiä karttoja paikkatietoja. Lisämerkinnät Irja Uusikallio.

Liite 2. Kartta Honkajoen ja Vatajankoskelta eli Vatajankylästä. Lisämerkinnät Irja Uusikallio. <<http://www.paikkatietoikkuna.fi>> luettu 14.3.2013. Käyttäjällä on lupa kopioida ja tulostaa Karttapalvelusta tekijänoikeuslain tarkoittamaa yksityistä käyttöä varten sekä opinnäytetyötä varten yksittäisiä karttoja paikkatietoja. Mittakaava tarkentamatta.

Haluan sanoa kaikille haastateltavilleni ja Kaija Kankaalle lämpimät kiitokset vastauksista ja avusta tutkimustyöni valmistumiseksi.

Aikalaislähteet

HKA Honkajoen (Hongonjoen) kunnanarkisto

III /12 Ca:1 1946–1957, Kansakoululautakunnan pöytäkirjat.

III /12 Ca:2 Kansakoululk. 1958–1966, Kansakoululautakunnan pöytäkirjat.

III /12 Ca:3 Kansaklk 1966–1974, Kansakoululautakunnan pöytäkirjat.

KHALL II Ca2:1 KVALT 1925–1931, kunnanvaltuuston kokousten pöytäkirjat.

KHALL II Ca2:2 KVALT 1932–1938, kunnanvaltuuston kokousten pöytäkirjat.

KHALL II Ca2:3 KVALT 1938–1945, kunnanvaltuuston kokousten pöytäkirjat.

KHALL II Ca2:5 KVALT 1946–1950, kunnanvaltuuston kokousten pöytäkirjat.

KHALL II Ca 2 KVALT 1951–1955, kunnanvaltuuston kokousten pöytäkirjat.

KHALL II Cb:11 1967–1968, kunnanhallituksen kokousten pöytäkirjat.

KHALL II Cb 1972 kunnanhallituksen kokousten pöytäkirjat.

VKA Vatajan koulun arkisto

III/13 Bd, 1965–1974, irtaimistoluettelot.

III / 13 Ca, 1936–1949, Vatajan koulupiirin johtokunnan pöytäkirjat.

III / 13 Ca, 1948–1949, Vatajan koulupiirin johtokunnan pöytäkirjat.

III / 12 Ca, 1946–1957, Vatajan koulupiirin johtokunnan pöytäkirjat.

III / 13 Ca, 1952–1966, muut saapuneet kirjeet.

III / 13 Da, 1953–1966, kirjeiden toisteet.

III / 13 Db-c, 1952–1953, Vatajan koulupiirin johtokunnan pöytäkirjoista otteita.

III / 13 Db-c, 1950–1973, 1951–1974, opetussuunnitelman vuositarkisteet, vuosikertomukset ja tilastojen toisteet.

III / 13 Dd-f, 1952–1966, 1956–1966, Tilastojen toisteet (opettajien lausunnot).

III / 13 Ec, 1952–1966, Vatajan koulu, muut saapuneet kirjeet.

III / 13 Ec, 1953–1973, kunnan viranomaisten kirjeet, inventaarioluettelot.

YHLK III 38, Ia:28, Rakennuspiirustus, kustannusarvio, työselitykset, suunnitelmat.

Perusopetuslaki 1998, 3§: Opetuksen järjestämisen perusteet.
 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajabta/1998/19880628>>. [5.1.2015].

Rippikirjat: Lapväärti, Isojoki, Ikaalinen, Kankaanpää ja Honkajoki.

Suomen kansakoulukalenteri 1951. Viidesneljättä vuosikerta. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki.

Kalenterissa lyhenteiden merkinnät ja kalenterin viitteet:

Kkl Kansakoulun kustannuslaki 8/6 26.

Kkl 30/7 43 § 20.

Kk Kouluhallituksen kiertokirje.

Kk 9/3 43 ja 6/4 44.

Kkla Asetus kansakoululautakunnista.

Kkla 18/10 45.

Ol Oppivelvollisuuslaki 15/4 21.

Ol 20/7 48 § 7.

Suomen kansakoulukalenteri 1963. Seitsemäsviidettä vuosikerta. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki.

Kkl Kansakoululaki.

Kkl § 28.

SVT

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuluttajahintaindeksi [verkkojulkaisu]. ISSN=1796-3524. 2014, Rahanarvonkerroin 1860–2014. Helsinki. Tilastokeskus [viitattu 22.1.2016]. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/khi/2014_2015-01-19_tau_001.html.

Aikalaislähteet / Kouluhistoriikit ja -historiat

Collander, Raija 1985: *Siikaisten Vanhan koulun vaiheita 1882–1985*. Vanhan koulun toimikunta, Siikainen.

Collander, Raija 1989: *Siikaisten kunnan Leppijärven koulun vaiheita 1899–1989*. Leppijärven ala-asteen johtokunta, Siikainen.

Heikkilä, Olavi 1998: *Torpasta tohtoriksi. Jämijärven kouluhistoria*. [Jämijärvi].

Helariutta, Juhani & Jaakkola, Raili 1990: *Taistelu valosta. Oriniemen koulu 1890–1990*. Punalaidun.

Honkajoen Joulu 1970: ”Honkajoen kunnan pitäjänhistoriaa – poimittuja katkelmia kuntakokousten pöytäkirjoista vv. 1995–1899”. Honkajoki.

Honkanen, Erkki (toim.) 2000: *Makkolan kunnailta, Helisevän rannoilta: kertomuksia ja kuvia Makkolan koulupiirin oloista ja asukkaista*. Makkolan kyläkirjatoimikunta. [Ei kotipaikkatietoa. Räisälässä oli Makkolan kylä.]

Kotiliesi N:o 1 / 1943. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.

Kujansuu, Olavi 1987: *Karvian kirkonkylän koulu 100 vuotta. Lyhyt katsaus Karvian koululaitoksen vaiheisiin*. [Karvia].

Lammi, Leo A. 1997: *Mänttikujalta koulupolulle. Ikaalisten koululaitoksen historia vuoteen 1992*. Ikaalinen.

Miikkulainen, Aune 1971: ”Kuusijuhlatouhuja pula-aikana”. *Honkajoen joulu 1971*. Honkajoki.

Nummi, Reino 1983: *Honkajoen koululaitos 1883–1983*. Honkajoki.

Nurminen, Jouko 2007: *Sata vuotta koulua Niinisalossa*. Kankaanpään kaupungin sivistyskeskus / Niinisalon koulu. [Kankaanpää].

Palonen, Pentti 1960: *Noormarkun kansanopetuksen historiikki*. Noormarkku.

Roiha, Veikko 1966: *Kiukaisten kunnan Haavon kansakoulu 1891–1966*. Kiukainen.

Sundström, Kai 2000: *Pappilan koulu 1950–2000. Evästä elämään puoli vuosisataa*. Honkajoki.

Virtanen, Rauni 2007: *Kun valistus virisi. Koulua Karviassa 120 vuotta*. Karvia.

Tutkimuskirjallisuus

- Alasuutari, Hanna 2002: ”Kouluterveydenhuolto ja ravinto”. Teoksessa Kokkala, Heikki & Sahlberg, Pasi (toim.): *Maailman koulut 2015. Koulutus kehityksen avaimena*. Opetus 2000. Jyväskylä. 83–96.
- Alasuutari, Pertti 2001: Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Hanki ja jää. Gaudeamus Helsinki. University Press, Helsinki
- Andersson, Heidi 2010: *Veden saatavuus: Oikeustieteellinen tutkimus*. Väitöskirja. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/18364>> [16.11.2015].
- Chávez, *Kansan Uutiset*, 16.3.2015. La Paz. IPS: Franz Chávezin kirjoitus Kansan Uutisten verkkolehdestä: ”Lähirooka vahvistaa Bolivian koululaisia”. <www.kansanuutiset.fi> [23.3.2015].
- Ejcn 27.10.2010. *European Journal of Clinical Nutrition: A randomized controlled trial of the effect of school food and dining room modifications on classroom behaviour in secondary school children*. Artikkelin kirjoittajat: H. C. Storey & J. Pearce & P. A. L. Ashfield-Wall & L. Wood & E. Baines & M. Nelson. <www.nature.com/encn/journal/v65/n1/abs/ejcn2010227a.html> [29.3.2015].
- Emännän tietokirja A-K* 1953. Toim. Mandi Hannula & Alli Wihherheimo. Uudistettu laitos, alkuosa. WSOY, Helsinki.
- Emännän tietokirja L-Ö* 1953. Toim. Mani Hannula & Alli Wihherheimo. Uudistettu laitos, loppuosa. WSOY, Helsinki.
- Euroopan neuvosto 2005: *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>> [6.2.2016].
- Fingerroos, Outi 2010: ”Muisti, kertomus ja oral history”. Teoksessa Grönholm, Pertti & Sivula, Anna 2010: *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Historia mirabilis 6. Turun Historiallisen Yhdistyksen referee-sarja. Turun Historiallinen Yhdistys ry. Turku. 60–81.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: ”Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä”. Teoksessa: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 25–48.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2012: ”Fundamental Issues in Finnish Oral History Studies”. Teoksessa *The Journal of the Oral History Society*. Volume 40, Number 2, Autumn 2012. 81–92.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006: ”Muistitieto ja tutkimus”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 7–24.
- Forss, Anne-Mari 2007: *Paikan estetiikka. Eletyn ja koetun ympäristön fenomenologiaa*. Yliopistopaino Helsinki.
- Haanpää, Riina 2013: ”Väkivalta ja uho tai hyvyys. Mielekäs tulkinta muistissa”. Teoksessa Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.): *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243 SKS, Helsinki. 192–213.
- Hakamies, Pekka 2004: ”Ruisleipä ja muut ruokasymbolit”. Teoksessa Knuuttila, Maarit & Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija: *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202, SKS, Helsinki. 79–91.
- Halila, Aimo 1949: *Suomen kansakoululaitoksen historia*. Kolmas osa. Piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen. Suomen Tiedettä n:o 3,3. Julkaisija Suomalainen Tiedeakatemia. Helsinki.
- Halila, Aimo 1950: *Suomen koululaitoksen historia*. Neljäs osa. Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921–1939). Suomen Tiedettä n:o 3,4. Julkaisija Suomalainen Tiedeakatemia. Helsinki.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2011: *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2013: ”Esiliinat, ohrapuuro ja käsityötunnit. Koulut jälleenrakennuskaudella”. Teoksessa *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä. 43–50.

- Iisalo, Taimo 1968: Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 78. Helsinki.
- Immonen, Kari 1993: ”Mennyt nykyisyytenä”. Teoksessa Kaartinen, Marjo & Mäkinen, Katriina & Rossi, Leena & Tuhkanen, Totti (toim.): *Metodikirja. Näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:16. Turku. 19–33.
- Jokinen, Kimmo & Saaristo, Kimmo 2002: *Suomalainen yhteiskunta*. WSOY 2000.
- Juuti, Petri S. 2010: ”Vesihuollon piikkiä historia, lyhyt oppimäärä – vesihuollon alku maailmalla ja viemärlaitoksen synty Poriin 1890-luvulla”. Teoksessa Juuti, Petri S. & Katko, Tapio S. & Louekari, Sami M. & Rajala, Riikka P.: *Näkymätönt Porrii. Porin Veden historia*. Pori. 20–67.
- Jäntti, Annikki 2/1988: ”Suomen kouluruoka täyttää 40 vuotta”. Teoksessa *Ravitsemuskatsaus 2/1988*. Maito ja terveystyö & Liha-alan tiedotus ry. Helsinki.
- Kalela, Jorma 1972: *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Oy Gaudeamus Ab, Kustannusosasto. [Helsinki].
- Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus Kirja, Helsinki. *Hanki ja Jää - julkaisusarja*.
- Kalela, Jorma 2001: ”Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia”. Teoksessa Kalela, Jorma & Lindroos, Ilari: *Jokapäiväinen historia*. Tietolipas 177, SKS. Helsinki. 11–25.
- Kalela, Jorma 2006: ”Muistitiedon näkökulma historiaan”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 67–92.
- Kalela, Jorma 2009: ”Miksi ei pidä ajatella, että historiantutkija tuottaa kertomuksia”. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226, SKS. Helsinki. 294–313.
- Kalela, Jorma 2010: ”Historian rakentamisen mieli ja tutkijan valinnat”. Teoksessa Grönholm, Pertti & Sivula, Anna 2010: *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa? Historia mirabilis 6*. Turun Historiallisen Yhdistyksen referee-sarja. Turun Historiallinen Yhdistys ry. Turku. 40–59.
- Kalela, Jorma 2014: ”Historia ja demokratia”. Teoksessa *Historiallinen aikakauskirja 2/2014*. Julkaisija Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto, [Helsinki].
- Karma, Kai 1983: *Käyttätymistieteiden metodologian perusteet*. Helsinki. Otava, Keuruu.
- Katko, Tapio S. 1996: *Vettä! – Suomen vesihuollon kehitys kaupungeissa ja maaseudulla*. Vesi- ja viemärlaitosyhdistys. Tampere.
- Kiviniemi, Heikki 1992: *Honkajoen seurakunnan vaiheita*. [Honkajoki].
- Kiviniemi, Heikki 2001: *"Pohjoisen porstuas, Hämeen hännillä", Honkajoki kunnallisen itsehallinnon aikana*. Honkajoki.
- Knuuttila, Maarit 2006: *Kansanomainen keittämisen taito*. Kansatieteellinen Arkisto 50. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki.
- Koro, Ulla 2000: *Kouluruoka lapsuuden ruokamuistona. Suomalaisen kouluruokailun historiaa muistojen valossa*. Syventävien opintojen tutkielma. Kotitalous- ja käsityötieteen laitos, Helsingin yliopisto.
- Kuikka, Martti T. 1991: *Suomalaisen koulutuksen vaiheet*. Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Kuula, Arja 2011: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino, Tampere.
- Lintukangas, Seija 2007: ”Kouluruokailu – kansanterveyttä ja kasvatuskumppanuutta”. Teoksessa Lintukangas, Seija & Manninen, Marjaana & Mikkola-Montonen, Annikki & Palojo-ki, Päivi & Partanen, Merja & Partanen, Raija (toim.): *Kouluruokailun käsikirja. Laatuevättä koulutyöhön*. Opetushallitus. [Helsinki].
- Lintukangas, Seija et al. 2007: ”Ilman historiaa ei ole tulevaisuutta”. Teoksessa *Kouluruokailun käsikirja. Laatuevättä koulutyöhön*. Toim. Lintukangas, Seija & Manninen, Marjaana & Mikkola-Montonen, Annikki & Palojo-ki, Päivi & Partanen, Merja & Partanen, Raija. Opetushallitus. [Helsinki]. 147–157.
- Lintukangas, Seija 2009: *Kouluruokailuhenkilöstö matkalla kasvattajaksi*. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisuja 20. Helsingin yliopisto. Käyttätymistieteellinen tiedekunta. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitos. Yliopistopaino, Helsinki. Rauman kaupunginkirjastosta lainatussa kirjassa sivunumerot heittävät, joten ne eivät ole järjestyksessä.

- Lundén, Linda-Maria 2014: ”Kaikille lapsille on kouluateria korvauksetta annettava”. *Ilmaisen kouluruokailun synty ja kehitys Turussa vuosina 1921–1948*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopiston politiikan tutkimuksen laitos. Turku.
- Markkola, Pirjo 2006: *Ikaalisten entisen emäpitäjän historia III*. Suuresta pohjansodasta Pitäjänjakoon 1721–1852. Jyväskylä.
- Massey, Doreen 2008: *Samanaikainen tila*. Kirjan toimittaneet: Lehtonen, Mikko & Rantanen, Pekka & Valkonen, Jarno. Suomentanut Janne Rovio. Vastapaino Tampere.
- Metso, Tuija 2001: ”Erialaista ja tuttua. Koulu vanhempien koulumuistoissa”. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.) *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Vastapaino, Tampere 1999. 3. painos. 267–282.
- Niemelä, Osmo 2004: *Maasto ja kartta. Kartanvalmistajan ja kartankäyttäjän käsikirja*. Maamittauslaitos Genimap Oy, Suomen Kartografinen seura. Helsinki.
- Nurminen, Jouko 1997: *Kansanterveystyön vaiheista Pohjois-Satakunnassa*. Kankaanpään kansanterveystyön kuntayhtymä. Kankaanpää.
- Ollila, Anne 1995: ”Mitä on mikrohistoria?”. Teoksessa Mäkinen, Katriina & Rossi, Leena (toim.): *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta*. Retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:42. Turku.
- Palmu, Tarja 2001: ”Kosketuspintoja sukupuoleen: opettajat, ruumiillisuus ja seksuaalisuus”. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.): *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Vastapaino, Tampere 1999. 181–202.
- Palojoki, Päivi 2012: ”Johdanto” Teoksessa Hille Janhonen-Abruquah & Matleena Vieltojärvi & Päivi Palojoki (toim.): *Ruoka, kulttuuri ja oppiminen näkökulmia ruokatutkimuksen menetelmiin*. Kotitalous- ja käsityötieteiden julkaisuja 29. Helsingin yliopisto. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta. Opettajankoulutuslaitos. 5–10.
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/37774/Ruoka_kulttuuri_ja_oppiminen.pdf?sequence=2> [12.11.2014].
- Peltonen, Matti 1996: ”Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus.” Esipuhe teoksessa Ginzburg, Carlo: *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Suom. Aulikki Vuola. Gaudeamus, Helsinki. University Press, Helsinki. 7–34.
- Peltonen, Matti 1999: *Mikrohistoriasta. Hanki ja jää* -julkaisusarja. Gaudeamus, Helsinki. University Press, Helsinki
- Peltonen, Ulla-Maija 2006: ”Muistitieto folkloristiikassa”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 93–119.
- Penttinen, Hanne 2012: *Lapsen kokoiset ruokaelämykset – Toimintatutkimus Tiedosta taidoksi -ruokakulttuurihankkeessa*. Pro gradu -tutkielma. Kotitaloustiede. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta. Opettajankoulutuslaitos. Kotitalousopettajankoulutus. Helsingin yliopisto.
<<https://helda.helsinki.fi/>> [3.12.2014].
- Portelli, Alessandro 1991: *The death of Luigi Trastulli and other stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press.
- Portelli, Alessandro 2006: ”Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 49–64.
- Puusa, Anu & Juuti, Pauli 2011: ”Mitä laadullinen tutkimus on?”. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.): *Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan*. Johtamistaidon opisto, JTO. 47–57.
- Pöysä, Jyrki 2006: ”Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 221–244.
- Raatikainen, Panu 2004: *Ihmistieteet ja filosofia*. Gaudeamus. Helsinki. University Press, Helsinki. Tallinna Raamatu-trükikoda 2010.
- Rantonen, Matti 2012: Keskustelua, Matti Rantosen kommentti artikkeliin: ”Peruskoululaisten historian osaaminen arvioinnin kohteena”, 19.12.12. *Historiallinen Aikakauskirja*.
<<http://agricola.utu.fi/keskustelu/viewtopic.php?f=11&t=49059>> [8.7.2013].

- Ravitsemuskatsaus 2/1988*: ”Kouluruokailuselvitys poiki parannusehdotuksia Ruotsissa”.
Lähde Gebhard Nordlund, professori Umeå Universitet: Esitys Pohjoismaisessa kouluruokaseminaarissa 22.–24.8.1988 Heinolan kurssikeskuksessa.
- Renvall, Pentti 1947: *Historiantutkimuksen työmenetelmät: teoriaa, käytäntöä, tavoitteita suomalaiseseen ainekseen sovellettuna*. WSOY, [Helsinki].
- Renvall, Pentti 1983: *Nykyajan historiantutkimus*. Porvoo – Helsinki – Juva. WSOY, 1965. 2. painos Juva 1983.
- Ricœur, Paul 2000: *Tulkinnan teoria*. Diskurssi ja merkityksen lisä. Paradeigma -sarja. Suomentanut Heikki Kujansivu. Tutkijaliitto, Helsinki.
- RM [Riitta Mustonen] 1/2001: ”FAO:n asiantuntija: Ilmainen koulumaito on upea saavutus”. Teoksessa *Ravitsemuskatsaus 1/2001*. 23. vuosikerta. Maito ja terveystyö ry & Liha-alan tiedotus ry. Helsinki.
- RM [Riitta Mustonen] 2/2001: ”FAO:n asiantuntija: Ilmainen koulumaito on upea saavutus”. Teoksessa *Ravitsemuskatsaus 2/2001*. 23. vuosikerta. Maito ja terveystyö ry & Liha-alan tiedotus ry. Helsinki.
- Rossi, Leena 2013: ”Muisti, muistot ja muistitietohistoria”. Teoksessa Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.): *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Culturala History – Kulttuurihistoria 10, 2. painos. Turku. 49–81.
- Räsänen, Matti 1980: *Ruoka ja juoma sosiokulttuurisena kuvastimena*. Ruokakulttuurin tutkimuksen ongelmia, metodeja ja kehityksen suuntaviivoja. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 11. Jyväskylä.
- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka Anna 2006: *KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Yhteiskuntatieteellinen tietovarasto. Tampere.
<<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus>> [3.10.2012].
- Saarelainen, Juhana 2013: ”Konteksti ja kontekstualisoiminen”. Teoksessa Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.): *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Culturala History – Kulttuurihistoria 10, 2. painos. Turku. 244–268.
- Saarenheimo, Marja 1997: *Jos etsit kadonnutta aikaa*. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen. Vastapaino Tampere.
- Sahlberg, Pasi 2002: ”Mitä tänään koulussa opit”. Teoksessa Kokkala, Heikki & Sahlberg, Pasi (toim.): *Maaailman koulut 2015*. Koulutus kehityksen avaimena. Opetus 2000. 21–41.
- Salmi, Hannu 2001: ”Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot”. Teoksessa Kalela, Jorma & Lindroos, Ilari (toim.): *Jokapäiväinen historia*. Tietolipas 177, SKS. Helsinki. 134–149.
- Sillanpää, Merja 2003: ”Lapset, ruoka ja valta”. Teoksessa Mäkelä, Johanna & Palojoki, Päivi & Sillanpää, Merja (toim.): *Ruisleivästä pestoon. Näkökulmia muuttuvaan ruokakulttuuriin*. WSOY Helsinki. 74–107.
- Sivula, Anna 2010: ”Menetetyn järven jäljillä”. Teoksessa Grönholm, Pertti & Sivula, Anna 2010: *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Historia mirabilis 6. Turun Historiallisen Yhdistyksen referee-sarja. Turku. 21–39.
- Sivula, Anna 2013: ”Puuvillatehtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä”. Teoksessa Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.): *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243 SKS. Helsinki. 161–191.
- Syväniemi, Anni-Mari 2010: ”Ruokakulttuuririntamalla on nyt vilkasta”. Teoksessa *Ravitsemuskatsaus 2/2002*. 32. vuosikerta. Maito ja Terveystyö ry. Helsinki.
- Syväoja, Hannu 2004: *Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1977*. Suomen kansakoululaitoksen opettajien sivistystyölle. Tampere. Ps-kustannus, Jyväskylä 2004.
- Tolksdorf, Ulrich 2001: ”Nahrungsforschung”. Teoksessa Brednich, Rolf W. (Hg.): *Grundriss der Volkskunde: Einführung in die Forschungsfelder der europäischen Ethnologie*. Berlin: Reimer. 239–254.
- Tuomaala, Saara 2004: *Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2013: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki.

- Tuomi-Nikula, Outi 2013: ”Perintönä perinnön vaikeus. Keskusteluja kulttuuriperinnöstä saksankielisellä alueella”. Teoksessa Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.): *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243 SKS. Helsinki. 31–58.
- Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura 2013: ”Kulttuuriperintökysymysten jäljillä”. Teoksessa Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.): *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243 SKS. Helsinki. 12–27.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797, Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2006: ”Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 175–198.
- Ukkonen, Johanna 2008: ”Juoksuhiekka ja tilkkutäkki – laadulliset tutkimuskäytännöt ja äänen kunnioittaminen”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Kurki, Tuulikki (toim.): *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede. Helsinki. 132–150.
- Unesco 2003: *Text of the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*. <<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006>> [6.2.2016].
- Uusikallio, Irja 1993: *Sukukirjevihkot 1989–1993*. Kirjevihkot ovat luettavissa kirjoittajalla.
- Uusikallio, Irja 2012: *Kartta ja valta*. Historian aineopinnot, Tampere. HISOA1C Valinnaiset menetelmäopinnot. Kartografia -kurssi, 10.6.2012, Tampereen yliopisto. Essee on luettavissa kirjoittajalla.
- Uusikallio, Irja 2013a: ”Oma koti kullaa”, *muistitietotutkimus lapsuuskodistani 1930–1950 -luvulta*. Kulttuuriperinnön aineopinnot, 30.5.2013, Turun yliopisto. Tutkielma on luettavissa Porin yliopistokeskuksen Tiedekirjastossa ja kirjoittajalla.
- Uusikallio, Irja 2013b: ”Opettaja lupasi piiskaa, niin johan hyppäsin”, *muistitietotutkimus Honkajoen Vatajan kansakoulusta ja opettajien kurinpidosta siellä 1930–1970 -luvuilla entisten oppilaiden muistelemina*. Historian aineopinnot, 5.9.2013, Tampereen yliopisto. Tutkielma on luettavissa Tampereen yliopiston historiantieteen laitoksen kirjastossa ja kirjoittajalla.
- Uusikallio, Irja 2014: *Asutus kosken ympärillä. Honkajoen Vatajankosken kylän kehitys 1700–1800-luvulla*. Maisematutkimuksen aineopintojen tutkielma 15.5.2014. Tutkielmaseminaari, Turun yliopisto. Tutkielma on luettavissa Porin yliopistokeskuksen Tiedekirjastossa ja kirjoittajalla.
- Valli, Raine 2007: ”Kyselylomaketutkimus”. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin. Uudistettu painos, I. metodin valinta ja aineistonkeruu: viirikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. Uudistettu painos. PS-kustannus, Juva. 102–125.
- Vappula, Jorma 1982: *Honkajoen asutus ja olot Ruotsin vallan aikana*. Honkajoki.
- Varto, Juha 1992: *Laadullisen tutkimuksen metodologia*. Hygienia. Terveystieteiden ja sairaanhoitajan kirjasto. Kirjayhtymä, Helsinki 1996.
- Vasama, HS, 27.9.2013. Tanja Vasaman kirjoitus Helsingin sanomissa: Britannia hyväksyi ilmaisen kouluruoan nuorimmille – ”Tämän on sosialismia”. <www.hs.fi> [24.3.2015].
- Virtainlahti, Sanna 2011: ”Etnografinen tutkimus”. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.): *Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan*. Johtamistaidon opisto, JTO. 252–266.
- Vuolanto, Ville 2007: ”Tutkimusprosessi, metodit ja historiantutkimuksen ominaislaatu”. Teoksessa *Historiallinen aikakauskirja* 3/2007, 105. vuosikerta. Julkaisija Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto. [Helsinki].

Liite 1. Kyselytutkimus Honkajoen Vatajan kansakoulusta vuonna 2012 ja 2015

Tutkimuspyyntölomake Vatajan kansakoulun entisille oppilaille talvella 2012.

Hei.

Ole ystävällinen ja vastaa mahdollisimman moneen kysymykseen, jotta saisin tarpeeksi laajan tutkimuksen. Voit jatkaa kysymyksiin vastaamista paperin toiselle puolen. Vastausaikaa on kaksi - kolme viikkoa eli maaliskuun puoliväliin, mutta toki myöhemminkin tulevat otan vastaan ja hyödynnän niitä sitten lisätutkimuksissa, mutta toivon mahdollisimman pikaista yhteydenottoa. Valokuvia ottaisin mielelläni vastaan ja palautan ne kopioituani. Valokuvaan mahdollisuuksien mukaan, ketä kuvassa on, missä otettu ym. tietoja. Ohessa seuraa kirjekuori, jossa voit palauttaa kysymykset. Vastanneiden nimet eivät tule tutkimuksessa näkyviin, mutta syntymäaika olisi tärkeä, tietääkseni, miltä ajalta kerrot koulunkäynnistä.

Olin itse Vatajankosken kansakoulun oppilaana vuosina 1950–1954 ja se on jäänyt mukavana muistona mieleeni, varsinkin opettaja Aune Miikkulaisen ansiosta.

Hyvää talven jatkoa toivottaen

Irja Uusikallio
iruuka@suomi24.fi

Vuoden 2012 alkuperäisistä kysymyksistä Vatajan kansakoulun entisille oppilaille kootut haastattelukysymykset, jotka koskevat ateriointiin liittyviä asioita:

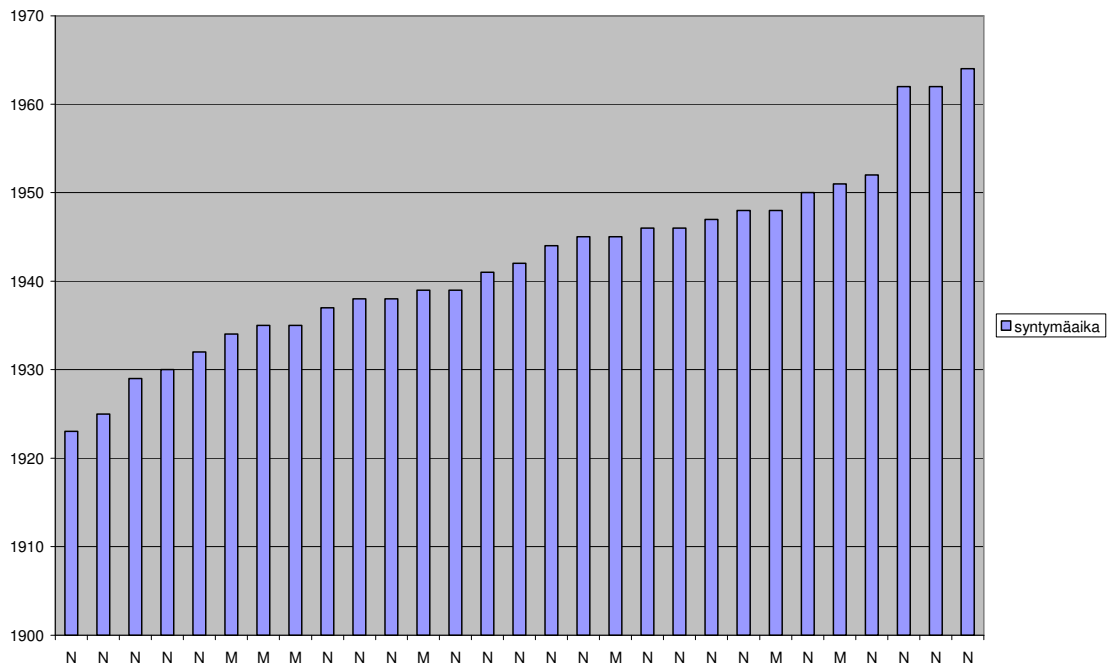
- ❖ Missä ruokailtiin ja miten se tapahtui?
- ❖ Luettiin ruokarukousta?
- ❖ Mitä koulussa oli ruokana?
- ❖ Oliko omia eväitä mukana?
- ❖ Osallistuiko opettaja ruokailuun?
- ❖ Poimivatko oppilaat koulua varten marjoja?
- ❖ Veivätkö oppilaat ruokatarvikkeita kouluun?
- ❖ Minkälaisia pulpetteja oli koulussa?
- ❖ Tehtiinkö koulusta retkiä luontoon?
- ❖ Miten toimi kodin ja koulun yhteistyö?
- ❖ Miten johtokunta vaikutti koulun toimintaan?
- ❖ Miten järjestettiin koulussa juhlia/esityksiä?
- ❖ Miten opetettiin säästämistä?
- ❖ Mikä on jäänyt eniten mieleen Vatajankosken kansakoulusta.
- ❖ Onko jotain muuta, mitä haluat muistella?

Kyselyyn vastanneista yksi lähetti tyhjän lomakkeen takaisin vedoten kiireisiinsä, ja varsinaisia vastauksia sain 28. Miehiä vastasi kyselyyni seitsemän ja naisia 21. Lisäksi otin edesmenneen sisareni vastaukset, koska haastattelin häntä jo aiemmin Vatajan kansakouluun liittyen, joten informanteja on kaikkiaan 29.

Tehtyäni kysymykset haastattelin ensin toiseksi vanhinta informanttia, ja saamieni vastausten perusteella säädin kysymyksiä uusiksi. Tosin huomasin myöhemmin vastauksia tutkiessani, että kysymykset olisi tarvinnut kirjoittaa vielä eri tavalla uudelleen. Itse kysymyksiin ensin vastaamalla olisin ymmärtänyt niiden järjestyksen ja vastaamisen hankaluuden paremmin. Lomakkeeseen laitoin mahdollisuuden kertoa enemmän jokaisesta asiasta esimerkiksi, jotta olisin saanut enemmän narratiivista aineistoa, mutta vain harvat olivat vastanneet kysymyksiin muuta kuin lyhyesti.

Vuoden 2012 kyselyyn vastanneet

Alla olevassa kuviossa näkyy vastaajien iän kaari

Lisäkysymyksiä tein 3.9.2015 osalle Vatajan kansakoulun samoille entisille oppilaille, joilta sain ensimmäisiin kysymyksiin vastaukset.

Hei.

Olen tekemässä kulttuuriperinnön tutkimuksen maisteriopintoihin kuuluvaa pro gradu - tutkielmaa Vatajan kansakoulusta ja aiheena on koulun ruoka ja siihen liittyvät kysymykset. Ruokailuun liittyen huomasin sitä sivuavien kysymysten jääneen vähälle varsinkin veden käytön ja hygienian osalta. Siksi uskallan lähestyä uudelleen, jotta saisin lisää tietoa uusilla kysymyksillä. Aineisto tulee edelleen vain opiskelutarkoitukseen, eikä tutkielmassa näy vastausten antajan nimeä.

Vastaukset pyydän lähettämään mahdollisimman pian eli mieluummin syyskuun aikana tai viimeistään lokakuulla, koska tarkoitukseni on saada tutkielma melko valmiiksi tämän vuoden kuluessa.

Historian aineopintoja varten tein edellisen kyselyn pohjalta tutkielman Vatajan kansakoulun kurista ja rangaistuksista 1930–1970-luvuilla. Lisäksi saman aineiston perusteella tein historian aineopintoihin myös tutkielmaa vastaavan esseen lukemaan oppimisesta Vatajan kansakoulussa. Maisematutkimuksen opintojen aineopintoihin tein tutkielman Vatajankosken alkuhistoriasta. Jos jokin näistä tutkimuksista kiinnostaa, voin lähettää niistä kopion luettavaksi.

Mukavaa syksyä toivottaen

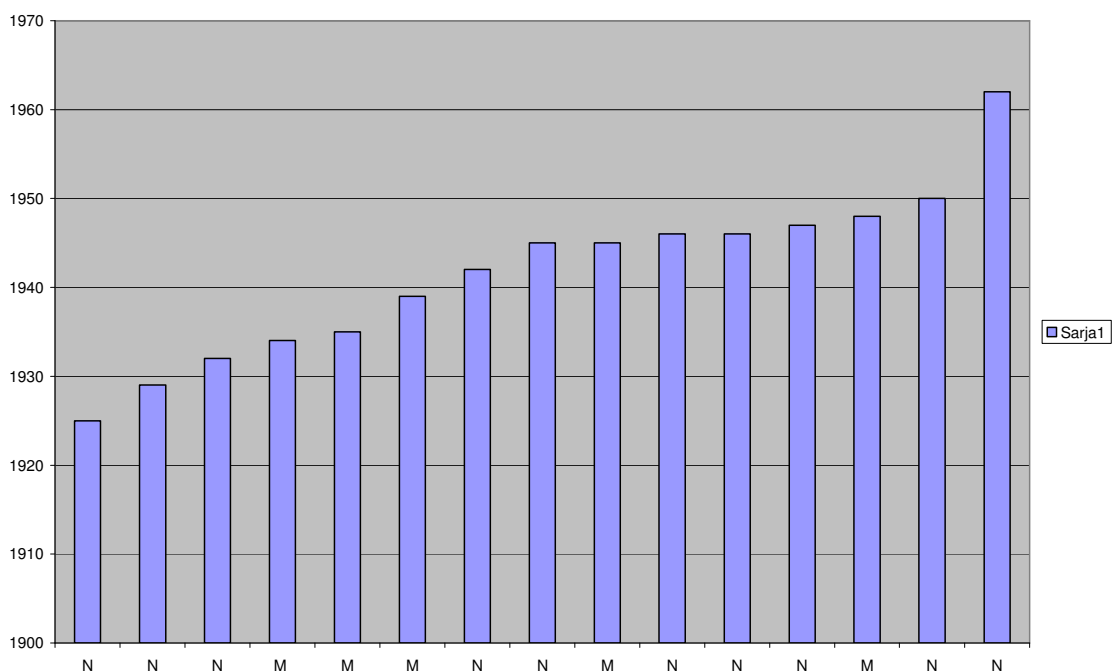
Irja Uusikallio

Vatajankosken kansakoulu, lisäkysymykset

- ❖ Käytiinkö kesken tunnin juomassa vettä? Missä?
- ❖ Oliko juoma-astiaa koulussa? Missä?
- ❖ Puhuiko opettaja siisteydestä tai käsienpesusta? Millä tavalla?
- ❖ Opetettiin koulussa käsien pesua? Miten?
- ❖ Pestiinkö ennen ruokailua käsiä? Missä?
- ❖ Pestiinkö vessassa käynnin jälkeen käsiä? Missä?
- ❖ Oliko koulussa pesupaikkaa + pyyheliinaa sitä varten? Missä?
- ❖ Oliko ulkovessassa pyyhkimiseen paperia, minkälaista?
- ❖ Missä ruokailtiin ja miten se tapahtui?

- ❖ Miten ruoka haettiin keittolasta?
- ❖ Minkälainen oli ruoka-astia/ruokakippo?
- ❖ Entä lusikka?
- ❖ Käytettiinkö veitsiä ja haarukoita? Opetettiin niiden käyttöä? Miten?
- ❖ Miten kokonaiset kuoripäälliset perunat kuorittiin, jos ei ollut kuin lusikka?
- ❖ Miten astiat palautettiin?
- ❖ Mitä koulussa oli ruokana?
- ❖ Pitikö syödä kaikki ruoka tai saiko halutessaan lisää?
- ❖ Oliko omia eväitä? Maitoa / leipää: minkälaista? Jos oli, mitä?
- ❖ Vaihdettiinkö eväitä, jos niitä oli?
- ❖ Oliko kateutta toisten eväistä, minkälaista?
- ❖ Luettiin ruokarukousta ennen tai jälkeen ruokailun?
- ❖ Miten ruokaan suhtauduttiin? Mitä ruokamakuja muistat?
- ❖ Osallistuiko opettaja ruokailuun?
- ❖ Mihin uuden koulun kaivon vettä voitiin käyttää, kun se ei käynyt ruokavedeksi?
- ❖ Käytettiinkö sitä astioiden pesuun? Tiskasivatko oppilaat astioita Rakolassa tai uudessa koulussa?
- ❖ Miten keittäjä haki lähteestä vettä? Entä ennen oman koulurakennuksen valmistumista?
- ❖ Hakivatko opettajat vettä kaukaa lähteestä, miten? Entä ennen oman koulurakennuksen valmistumista?
- ❖ Tuliko vesi koulun keittolaan hanasta? Entä ennen oman koulurakennuksen valmistumista?
- ❖ Mistä keittäjä hankki tarvikkeet koulukeittolaan? Maito, leipä, peruna, liha, muut ruoka-aineet?
- ❖ Oliko koulun puutarhassa oppilailla kasvimaata koulua varten? Mitä kasvatettiin?
- ❖ Miten järjestettiin koulussa juhlia/esityksiä? Minkälaiset tarjoilut niissä oli?
- ❖ Miten tarjoiluaineet hankittiin koululle juhlia varten?
- ❖ Mitä muuta ruokailuun, ruoan hankintaan tai veteen liittyvää tarinaa muistat kouluajalta?

Vastauksia sain kaikkiaan 15, joista 10 naista ja 5 miestä. Koodasin vastaajat samaan koodiin kuin ensimmäiseen kyselyyn vastanneet. Haastattelemani kolme henkilöä ja sähköpostilla vastanneet olen lukenut samaan kuin postitse vastanneet henkilöt.

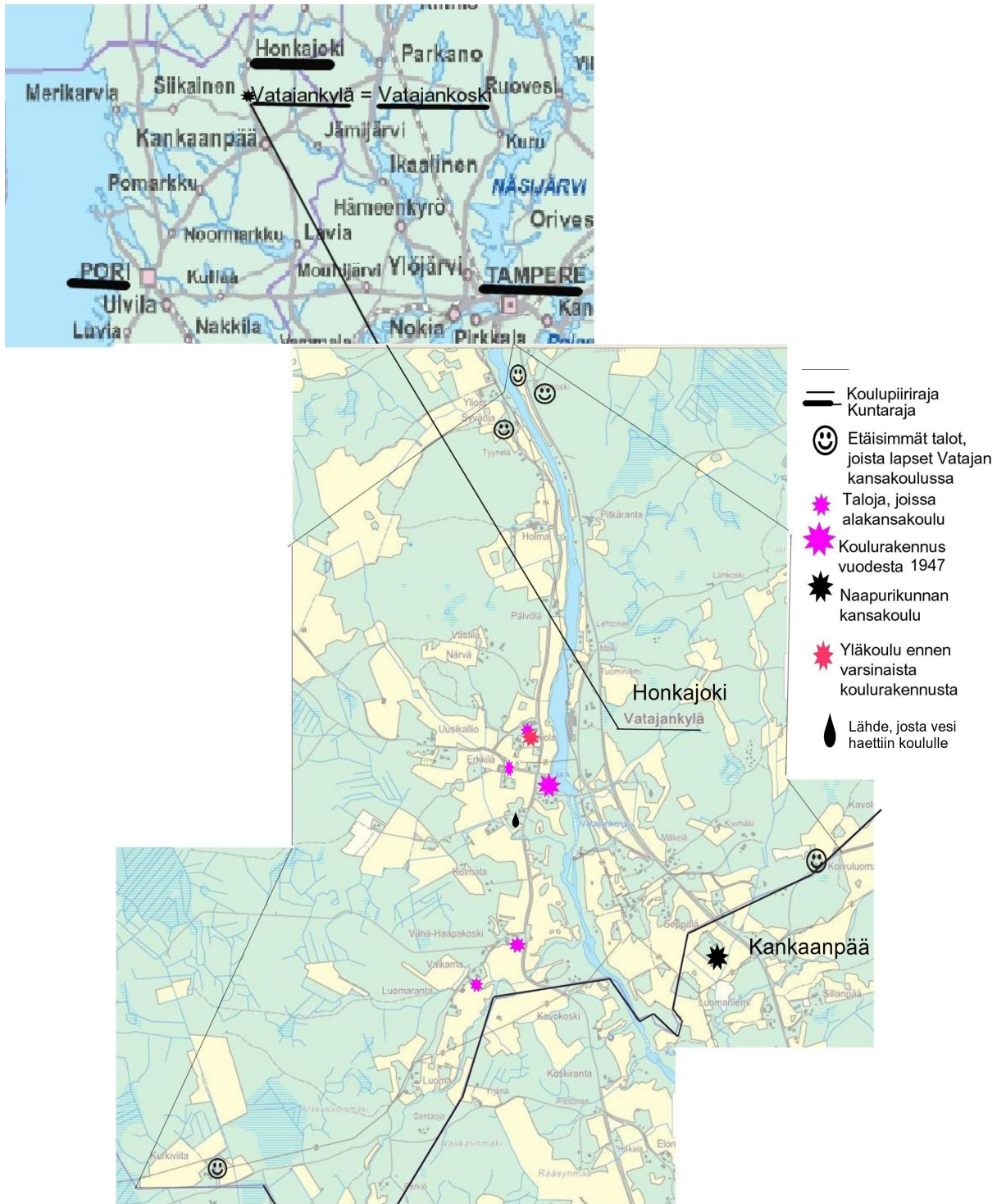

Liite 2. Kartta Honkajoelta ja Vatajankoskelta eli Vatajankylästä

Vatajankylä eli Vatajankoski [<http://www.paikkatietoikkuna.fi/web/fi/kartta>] luettu

14.3.2013. Opinnäytetyötä varten on kartan kopiointioikeus. Mittakaava tarkentamatta.

Lisämerkinnät Irja Uusikallio.

Liite 3. Karttapiirros 3. kaivon tekemisestä vuonna 1954

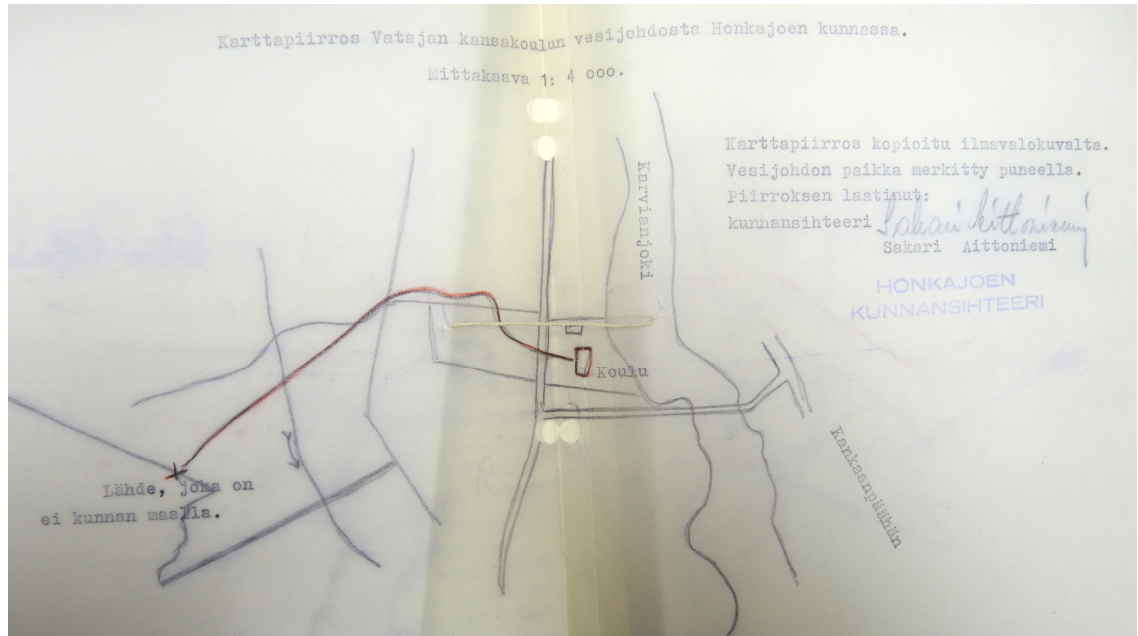
Piirros: HKA, VKA, YHlk III 38, Ia:28, Rakennuspiirustus, kust.arvio, työselit.

Liite 4. Karttapiirros 4. kaivon tekemisestä

Karttapiirros Vatajan kansakoulun vesijohdosta Honkajoen kunnassa. Mittakaava 1:4000. Karttapiirros kopioitu ilmavalokuvasta. Vesijohdon paikka merkitty punella. Erkkilän metsän vieressä oleva kaivo, joka ei ole kunnan maata. Kartassa ei päivämäärää, joten sitä oli aluksi hankala sijoittaa mihinkään.

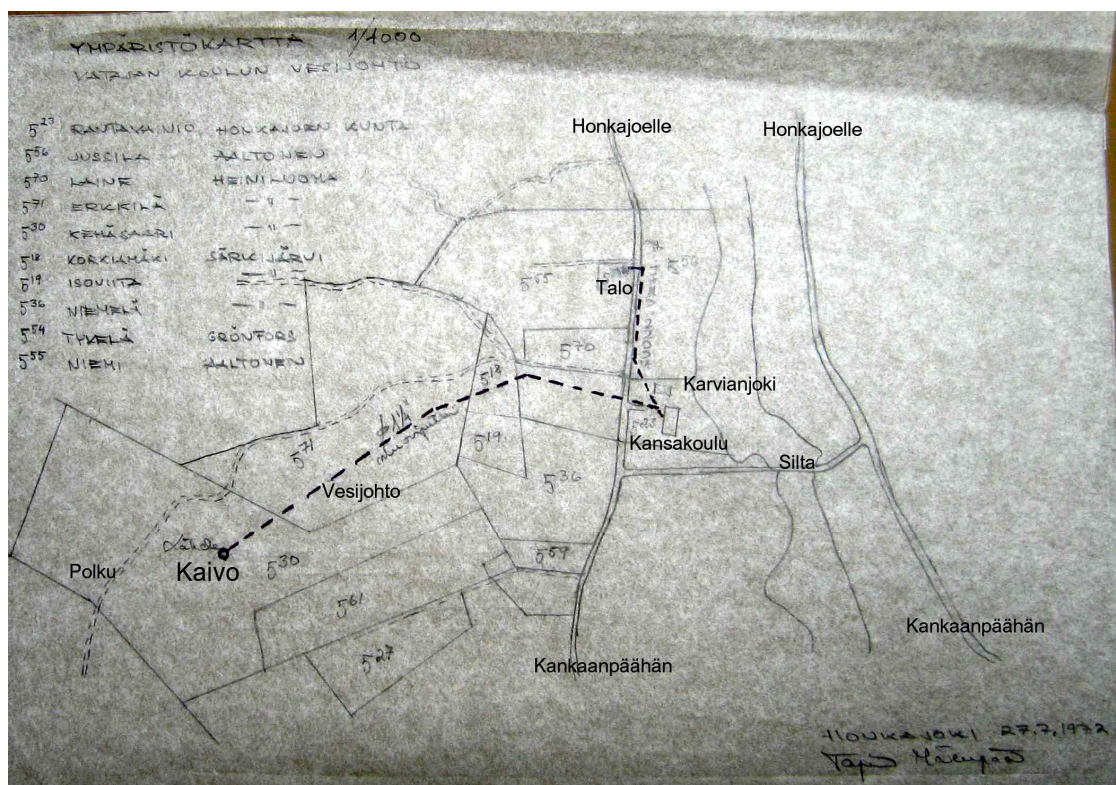
HKA, VKA, YHlk III 38, Ia:28, Rakennuspiirustus, kust.arvio, työselit.

Liite 5. Karttapiirros suunnitellusta vesijohdosta vuodelta 1972

Vatajan koulun vesijohto. Piirros 27.7.1972, jolloin Honkajoelle menevän tien varrella oleva talo pyysi saada kunnan avustusta ja vettä kaivosta, joka yksityisen maalla.

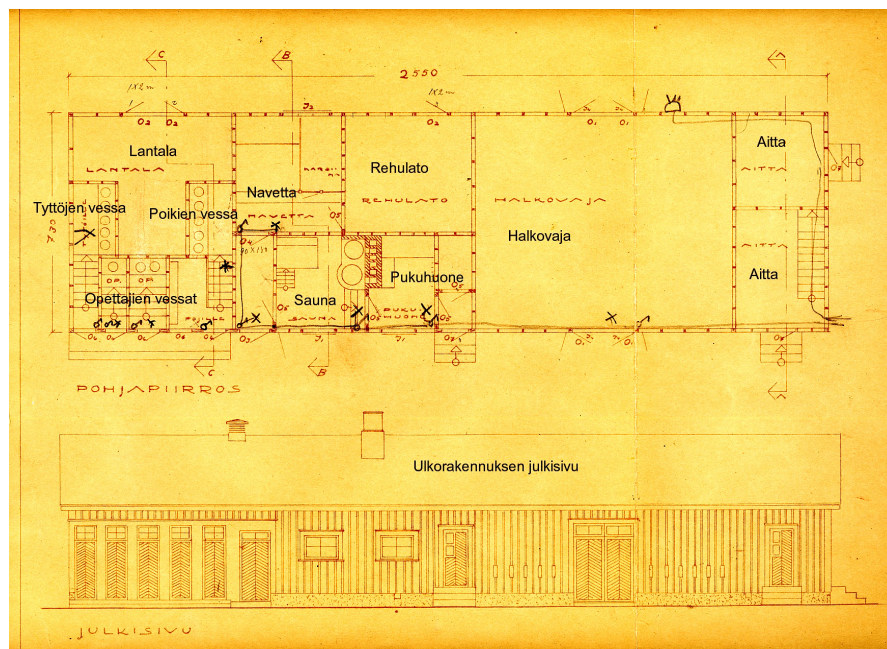
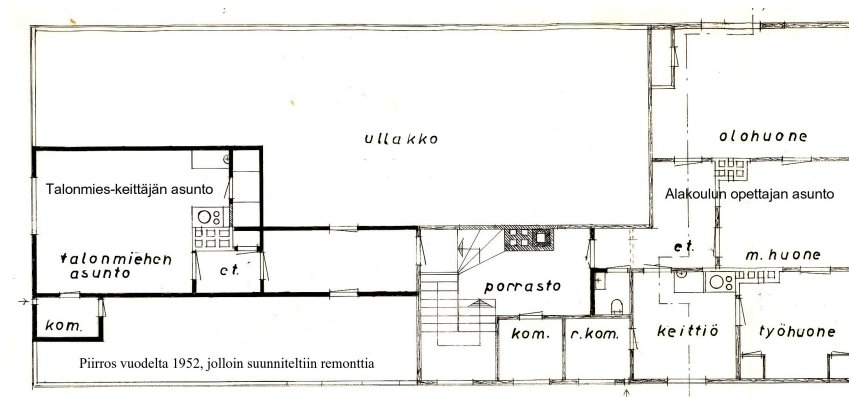
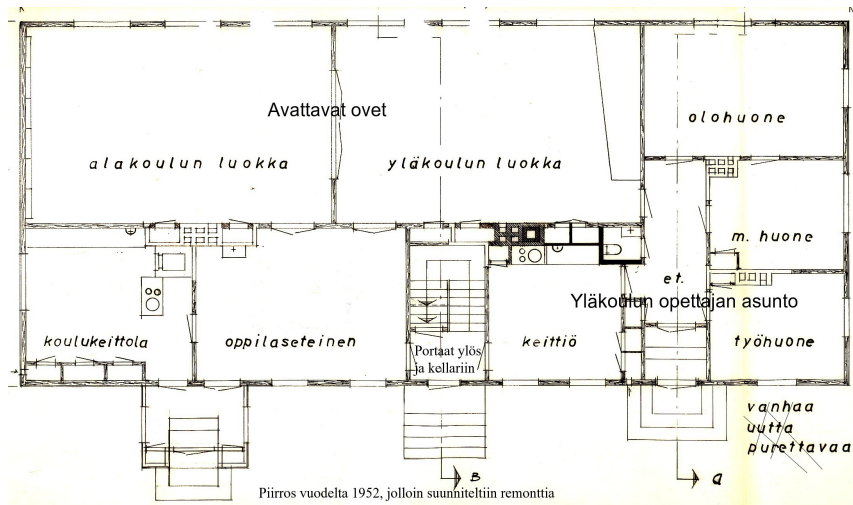
HKA, VKA, YHlk III 38, Ia:28, Rakennuspiirustus, kust.arvio, työselit. Lisäykset Irja Uusikalio.

Liite 6. Vatajan kansakoulun pohjapiirrokset vuodelta 1952.

HKA, VKA, YHlk III 38, Ia:28, Rakennuspiirustus, kust.arvio, työselit.

Lisämerkinnät Irja Uusikallio.

Ulkorakenus on puinen ja kaikki vessat ovat tavallisia monireikäisiä istuinpaikkoja. Mitään käsienpesumahdollisuutta ei ole piirrokseen tehty oppilaita varten ulkorakennuksessa, mutta koulurakennuksessa näyttäisi oppilaseteisessä olevan altaan paikka.

Liite 7. Vatajan kansakoulun toimipaikat taloissa

Kolme ensimmäistä kuvaa ottanut ja omistaa Irja Uusikallio.

Valkama, jossa kiertokoulu ja supistettu alakoulu 1930-luvulla. Oikeanpuoleisessa päädyssä luokkahuone.

Tolppa, jossa alakoulu 1930 ja 1940-luvuilla.

Vasemmanpuoleisessa päädyssä luokkahuone.

Erkkilä, jossa yläkoulu ainakin vuonna 1936–1937.

Vasemman puolen päädyssä luokkahuone.

Rakola, jossa yläkoulu 1930- ja 1940-luvuilla.

Vasen ovi luokkaan.

Kuvan ottajasta ei tietoa. Kuvan omistaa Irja Uusikallio.

Vatajan kansakoulu valmistui vuonna 1947.

Ylä- ja alakoulu.

Vasen ovi luokkiin menevä.

Alkuperäisen kuvan ottaja vuonna 1995, S-AIR, P.M. A 2189–11, kuvan omistaa Aila Riitahuhta, sähköisessä muodossa Irja Uusikalliolla.